



## પ્રસ્તાવના



હું જન્મે જૈન નથી, પરંતુ જૈનોના સમાગમમાં હું ધણું  
 રોડો સુધી રહ્યો છું. રંગુન, કલકત્તામાં યુવાનીમાં વેપારને અંગે  
 મને જૈન બાઈઓ સાથે 'પ્રુક્ષ્ણ સંસર્ગ' રહ્યો હતો. આથી મને જૈન  
 ધર્મ વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા યથા. વેદાંત વિગેરે કઠીન વિષયો  
 જાણવા સમજવાની જિજ્ઞાસા પડેલેથી જ હતી. એટલે રંગુનમાં  
 ઉપલબ્ધ થોડું જૈન સાહિત્યનું અવલોકન કર્યું હતું. મારા જૈન  
 વેપારીબંધુઓને જૈન ધર્મના શુદ્ધ સિદ્ધાન્તો સંબંધી જ્ઞાન હતું  
 નહિ. માત્ર બાલ ક્રિયાઓને શ્રદ્ધા અને શ્રેયથી આચરતા હતા. મારી  
 ધર્મબુદ્ધિ એમનાથી બંધાય તેમ નહોતી. તે સમયે શ્રી વાડીલાલ  
 શાસ્ત્રી સાથે પશુ ચર્ચા યથા હતી.

એક સત્યશોધક તરીકે મારે તો અસહ્ય જૈન સિદ્ધાન્તો  
 જાણવાં હતાં. અંગ્રેજી ભેખો વાંચીને મને ખોટો ભ્રમ થયો હતો કે  
 જૈનધર્મ એ શુદ્ધ ધર્મની શાખાદેવ છે, પરંતુ ત્યારપછી મને  
 પૂર્વ શ્રી આત્મારામજી મહારાજે થી વીરચંદ રાવવજી ગાંધીને



કરવાની રહે છે. ભગવાન જીવના અનેક સુંદર ચરિત્રો લખાયાં છે. મી તીર્થંકરોનાં એવાં સુંદર ચરિત્રો આધુનિક દષ્ટિ અને શક્તિથી લખાયાં નથી. મહાનુ વિભૂતિ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું ચરિત્ર પણ આકાંક્ષા યથા છતાં લખ્ય થયું નથી, એ મોટી ફરિયાદ છે. જૈન ધર્મમાં મહાનુ લેખકો યથા છે, છતાં પ્રાચીનોનાં ચરિત્રો સંબંધી એમણે પુરુષાર્થ કયો જણાતો નથી.

હું તો જૈનધર્મના મહાનુ અનુયાયીઓનો પ્રશંસક છું. જે ધર્મમાં શ્રી વરપુષ્પાળ, તેજપાળ, ભામાશાહ, વિમળ મંત્રી, મુંગલ મંત્રી, સાનૂ મહેતા, સંજ્ઞન મંત્રી જેવા તેજસ્વી શૂરવીરો યથા છે, મહાનુ વેપારીઓ અને સાદસિકો જેમાં યથા છે, જેમાં આ છેલ્લી સદીમાં ખરવાળાના ધેન્નાશાહ જેવા ક્ષત્રિયવૃત્તિવાળા વૈશ્યો યથા છે તે ધર્મ દીક્ષાઓ અને પોચાઓનો કદી પણ યત્ન શકે જ નહિ. હું માઇસોર-માં શ્રી જોમટેશ્વરની ૫૮ શ્રીટ જિંચી પર્વતમાંથી કોતરેલી મૂર્તિના દર્શનાર્થે ગયો હતો. ત્યાં ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યે ધણું વર્ગો સુધી રહી જૈનધર્મની છેલ્લી ગતિ ગ્રાપ્ત કરી હતી. આવા મહાનુ સમ્રાટો પણ જૈનધર્મમાં યથા છે ત્યારે એ દીક્ષા પોચાનો ધર્મ છે એમ કેમ કહેવાય ? હમણાના જૈન બાપ્તઓ આ દષ્ટિથી પોતાના ધર્મને પાળે-વિચારે એવું હું ધન્ય.

જૈનધર્મના સાધુઓ ખરેખર વૈગમ્ય અને તપોમય જીવન પાળે છે. સર્વત્ર ખુલા પગે પગપાળા વિચરવું, ટાંદ, તડકા, વરસાદ, ચોર, લુટારા, દિવસ મૂર્ખો, પશુઓ, ખાગ, ખાળોચીયાં, ખાઈઓ, નદીઓ, તળાવો વિગેરેની પ્રદક્ષિણા કરીને જે વિદાર કરે છે તે જગવાન આત્મા વગર બનવું નથી. ઉપનિષદમાં યરાખર કહ્યું છે કે નાયમાત્મા ચલદીનેન લઘ્યઃ તે પ્રમાણે એ જગવાન આત્માઓ છે. જૈન સાધુઓએ વિસ્તૃત માહિત્ય વિદની દરેક બાબમાં લખ્યું છે. ગુજરાતી ભાષાના વિદ્યાર્થમાં એમનો અમૂલ્ય ફાળો છે.

આ જો જોઈ માણુએને ખાતી એક નવ નિર્ધારિ છે કે-  
એમણે હવે જોઈ જિમ માલિકને જાણી, દેશીય અને  
જાણીએ મજાત ન દાય ને વિષ જિમિ મોટા મોટાનુ  
ખરેં જાણીએ જાણવાનું જાણુએ છે કે નહિ તે વિષ હો  
વિષા હોઈ જિમિ

જોઈએ દેશીય અને જાણીવાનુ જાણી જોઈએ પો  
જોઈ જોઈ જાણ જાણુએ જાણી છે. જાણી જાણુ જાણીએ  
જોઈ, જોઈ, જોઈ જોઈએ જાણી જે જોઈ જાણ જાણીએ જાણ  
જાણીએ જોઈ જાણી જાણ જાણીએ જાણી જાણી જોઈ  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી

જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી

જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી  
જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી

જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી

જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણીએ જાણી જાણી

## આ મુ ખ



રાજનગરના રાજરત્નોનાં શરૂઆતનાં મળેલાં પૃષ્ઠો વાંચતાં મને ખૂબ આનંદ થયો. શ્રીયુત કુંગરશી ધરમશી સંપટને અભિનંદન આપતાં મને તેટલો જ આનંદ થાય છે. એક કલ્પિત વાતો કે નવલ લખવામાં અને જીવનચરિત્રનું ચિત્ર રજૂ કરવામાં બહુ તફાવત છે. લખવાની ટેવ હોય અને બાપા પર કાળૂ હોય તો કલ્પનાના ઘોડા દોડાવી નવલકથાનાં પૃષ્ઠો ભરી શકાય છે, પણ જીવનચરિત્રમાં તો દરેક પ્રસંગ માટે આધાર જોઈએ, એનો સંગ્રહ કરવો પડે, એનાં મૂળ રથાને તપાસ કરવી પડે અને એને સંકલનામાં જોડવાં પડે. પ્રમાણિક તપાસને પરિણામે લખાવવાં જીવનચરિત્રો તેટલા માટે ઘણી જીજ્ઞવટ-તપાસ અને પૃથક્કરણ માગે છે અને એની અત્યેક પંક્તિ લેખનમાં હિતારવા પડેલાં જવાબદાર લેખકને તે વખતના સમાજનો ઇતિહાસ, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ, ક્રિયાની પદ્ધતિ, રીતરિવાજ આદિ અનેક બાબતોનો વિગતવાર અભ્યાસ



એવું સુંદર છે કે એમના ચિરંજીવ કરેલા શાંતિદાસ શેઠને આ  
અકબરના દરબારમાં બિભેલા આંતરચક્ષુથી જોઈ ચક્રીએ, અ  
હરકાર શેઠાણીને પતિના વ્યાપારમાં સલાહ આપતી નજર સન્ધ  
કરી ચક્રીએ, એમાં વેલજીશાહને બરદરિયે મનવાર જોતાં સમય  
સૂચકતા અને ધૈર્યથી મદદની જૂમ પાડતા આંખ સન્ધ્ય રજૂ કરી  
ચક્રીએ, એકે કુશળ કાર્યવાહક શેઠાણીને કરોડોનો મઝીઆરો  
એકે રાતમાં ફોદમંદ રીતે વહેંચવાની કળામાં નિપુણ તરીકે  
તારવી ચક્રીએ.

આખા મંથનું પાત્રાલેખન મજબૂત, તથા અને સમયને  
ઓળખનારું છે. ખજર ન હોય તો લેખક જીનેતર છે એમ શોધવું  
પણ મુશ્કેલ પડે તેવું છે. અને જિંડા અબ્યાસ અને ખંતભરી  
શોધક દૃષ્ટિને ન્યાય આપનારું છે. જૈનો તો આ પુસ્તકને રસભરી  
રાતે વાંચે તેમાં નવાઈ નથી. એમને તો પોતાના પૂર્વજોને ઝણ  
આપવાની આ અમૂલ્ય તક સાંપડી છે. એમને શાંતિદાસ શેઠથી  
માંડીને પ્રેમાભાઈ શેઠ સુધીના નગરશેઠોએ તીર્થસેવા કેવા બેઠ-  
દિલ અને હૃદય બિંધી કરી છે તે પચાવવાની આ સારી તક  
મળી છે; પરંતુ જીનેતર પણ આ ઇતિહાસ યુગરાતની સમૃદ્ધિ  
રીકે મળે એમાં જરા પણ નવાઈ નથી.

સાહિત્યની નજરે પાત્રાલેખન સાદું પણ યથોચિત થયું છે.  
એ વચ્ચે વર્ણનો પણ યથોચિત રચાને અપાયાં છે અને પુસ્તક  
માં લીધા પછી વાંચનારું મન ધાય તેવા આકારમાં તૈયાર થયું  
પુસ્તકમાની સમય કેવો આકરો દનો, ઝૂનમાં ધી અંધટલ દની  
ચારે તરફ દવ લાગ્યો હોય ત્યારે તીર્થરક્ષા કરવાનું બીકું  
એ કેટલું મુશ્કેલ કાર્ય હતું એનો ખ્યાલ આ ચરિત્રો આપે



યે અત્યારમાં જોનો કેવળા માલમિક દલા, રસિયો બેન  
 મુલ્ય દલા, કુમરિયેનિયા કેવળા કાનેવ દલા અને ધમ  
 કેવળા અમુલ્ય દલા જોનો અત્યાર કાવનારે આ પ્ર  
 કાવનારે કુલો કેવળા અમુલ્ય વાણી છે અને એ  
 વધારે વધારે વાણી થાય છે કુલો વધારે વધારે વધારે  
 અમુલ્ય છે એ અત્યારથી આ વધારે વધારે વધારે  
 કુલો વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 એવું વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે

અત્યારમાં જોનો કેવળા માલમિક દલા, રસિયો બેન  
 મુલ્ય દલા, કુમરિયેનિયા કેવળા કાનેવ દલા અને ધમ  
 કેવળા અમુલ્ય દલા જોનો અત્યાર કાવનારે આ પ્ર  
 કાવનારે કુલો કેવળા અમુલ્ય વાણી છે અને એ  
 વધારે વધારે વાણી થાય છે કુલો વધારે વધારે વધારે  
 અમુલ્ય છે એ અત્યારથી આ વધારે વધારે વધારે  
 કુલો વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 એવું વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે  
 વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે વધારે

## નિ....વે....દ....ન.



ઈતિહાસ યુગસર્જનમાં હંમેશા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનું એ પ્રેરણા બળ છે.

ભારતવર્ષના ઘડતરમાં અનેક જૈન-વીરોએ સુયોગ્ય ફાળો આપ્યો છે. જમ, મારવાડ, માળવા, ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર, દિન્દના પ્રત્યેક પ્રાન્તોમાં જૈન તપસ્વીઓ, શ્રીમંતો અને રાષ્ટ્રસેવકોએ ભારતવર્ષના ઘડતરમાં સુંદર ફાળો આપ્યો છે. કેવળ જૈન દ્રષ્ટિએ નહિ પરંતુ સમસ્ત રાષ્ટ્રની, માનવ-સમાજની વિશાળ દ્રષ્ટિએ એ વીરોનું વીરત્વ એટલું જ ઔરવબધુ છે.

હર હરના જૂતકાળ કે મધ્યયુગમાંથી જન્મ અનેક પ્રમાણિક પુરોનાની ઐતિહાસિક કથાઓ મળી આવે છે, તેમ છેલ્લા છેલ્લા વીસરાતા યુગના પ્રસંગોનું સંશોધન કરવામાં આવે તો તેમાંથી પણ વિવિધ સંસ્કારો જીવનની દારખાળા મળી શકે તેમ છે—નવી પ્રેરણા આવી શકે છે. પરંતુ તે વીણી લેવાની ભારના દળ આપણામાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં જાગી નથી.

લોકકથાઓ, રાસાઓ, કાવ્ય પ્રચરિતઓ અને એવા સાહિત્યને ઐતિહાસિક સંસ્કારો અદાવી, યુગ-રમિને અનુકૂળ સાહિત્ય સર્જવામાં આવે તો અનેક અપ્રગટ વીરપાત્રો આપણને મળી આવે એમ છે.



સાથોસાથ એક અગત્યની વાત રજૂ કરીએ. ઉપર દર્શાવેલું  
 ન ભારતના ખૂણે ખૂણે અનેક લોકકથાઓ, અક્ષરદેહ ધારણ કર્યા  
 નેનાની વિસરાતી જાય છે, અનેક જીવનપ્રભાઓ અપ્રમટ રૂપમાં  
 જ અદસ્ય થતી જાય છે. એ કથાઓ, એ જીવનપ્રભાઓમાં છેલ્લા  
 સૈકા સુધીનો જ્વલંત ઇતિહાસ છે, આપણા સામાજિક, આર્થિક,  
 ધાર્મિક કે રાષ્ટ્રીય જીવનની અનેરી ગ્રેરણા મળી રહે તેમ  
 છે. સમસ્ત રાષ્ટ્રના સળંગ ઇતિહાસના ઘડતરમાં એ અગત્યના  
 અંગોઓની મરજ સાર છે. માત્ર જૈન દૃષ્ટિએ નહિ, પણ ભારતના  
 જ્વલંત ઇતિહાસના સર્જનમાં તેનું સ્થાન મહત્વનું છે. બસે એ  
 જન પાત્રો રજાં પરંતુ તેઓનો સેવાપ્રવાહ ડાઘપણ જાતના બેદ-  
 માવ વિના એક જ રાષ્ટ્રના સંતાન તરીકે લોકકથાઓની દૃષ્ટિએ  
 વહેતો રહ્યો છે.

જો પોતપોતાના વિભાગનું આપું બોઠસાલિય, ઇતિહાસ  
 ગ્રંથોએ યોગ્ય સ્થળેથી મેળવીને, અમેને મોકલી આપે તો તે સુ-  
 વસ્થિત કરી, યોગ્ય અક્ષરદેહ આપવાનું કાર્ય અમે કરવા ઉત્તર-  
 ણીએ. પ્રાન્તપ્રાંતના સમાજસેવકોનો સહકાર આમાં જરૂરી છે.



ਅ . ਤ . ਭ . ਮ

[illegible]

મ તા પી પૂર્વ નો  
પુણ્ય બીજું



## રાજનગરના રાજરત્નો

### (૧) શાંતિદાસ ઝવેરી

એક ઘોડેરવાર મેવાડના કુંગરો વટાવીને નીચેની સપાટભૂમિ ઉપર ઘોડો દોડાવ્યે જતો હતો. એણે ખેતરમાં દરથી હરણોનું એક ટાણું ભેળું. તેને આવતો જોઈને હરણો ચેતી ન જાય તે માટે ઘોડાને આડે રસ્તે લઇને તે ખેતરના દક્ષિણ તરફના સેદા પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ઘોડાને વૃક્ષ સાથે બાંધ્યો ને પોતે ચુપકીદીથી સરકતો સરકતો એ હરણોની સમીપ જવા લાગ્યો. નાના નાના છોડવાની આથે છુપાતો લપાતો એ આગળ વધીને જ્યારે સો એક ફીટ નજદિક આવી પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં ઉમેદવા આઠડાના એક છોડની આથે બેસીને પોતાની સાથે રાખેલ તીરકામકું હાથમાં લીધું. ને બાથામાંથી એક કાતીલ-તીલચુ તીર લઇને, ધનુષ્ય ઉપર ચડાવી, કાન સુધી દોરી ખેંચી એ તીર નેમ લઇ એણે છોડ્યું. સડસડાટ કરતું તીર પવનમાં છૂટ્યું. એક નાના હરિણને એ લાગ્યું. એની ઊત્તીર્થા એ ધુર્યું. બચ્ચું ચીસ પાડીને જમીન ઉપર પડ્યું. બીજાં હરિણો પવનવેગે નાદાં,





હરિણીનું દીધું, કરમાયેલું અને દુઃખી મોં જોઈ એના મનમાં ફરી દંડમુદ્દ જાગ્યું. કાષ્ટ રીતે એના વિચારોએ એના કંઠો છોડ્યો નહિ. હરિણીની આંસુ ઝરતી આંખો એના હૃદયમાં પ્રતિબિંબો પાડવા લાગી. એણે ઘોડાને ખૂબ દોડાવ્યો. હરિણી પાછળ રહી ગઈ, પરંતુ એની કચ્છાજનક મૂર્તિ એના અંતઃકરણમાં ચોંટી રહી.

વખત ધણે યજ્ઞ ગયો હતો. સવારના બેઠકાં એ નીકળ્યો હતો. હવે તડો ધૂમ ધમતો હતો, પર્વતોમાં સૂરી જ્વાળાઓ જિંદગી હતી. રાજપુતે ધર તરફ ઘોડો ભારી ચૂક્યો, પરંતુ ધર દૂર હતું. પાણીની તૃષા ખૂબ લાગી હતી. કંઠ સુકાતો હતો. એનું શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયું હતું. એ ખૂબ અભિત યજ્ઞ ગયો હતો. રસ્તા ઉપર બાજુએ ઘોડાં જણેના છાંયે જોવામાં આવ્યો. એટલે ઘોડા ઉપરથી નીચે જિતરી, વિશ્રામ લેવા ઘોડાના જીનની માદી પાલરી બેઠો. પરંતુ તરસ એને હેરાન કરવા લાગી. એણે આસપાસ જોયું. તો પાસેના જણ નીચે એક સાધુ પોતાના ચિપ્પટું સાથે આરામ લેતા હતા.

“મને પીવાને જળ મળશે ? હું ધણે તરસ્યો છું.” રાજપુતે ત્યાં જઈને પૂછ્યું.

“અવશ્ય મળશે. બદ્દ એમને જળ પામે.” સાધુપુરને ચિખ્ખને આશા કરી. રાજપુતે પાણી પીયું. તે તૃપ્ત થયો. એણે સાધુને અભિવંદન કર્યા.

“વાસ, કેયાં ગયા હતા ? આવે જણેરે ધન્યજનતા ત્યાંમાં !”

“હું મૃગયા બેઠવા ગયો હતો. જદુ સમય થઈ ગયો. માત્ર એક જ હરિણીનું જામ્યું મળ્યું.” રાજપુતે જુલાયો કર્યો.



આપણને શું થાય ? તે શોચો. લાગણી તો મનુષ્ય અને પશુપંખીઓને એક સરખી જ હોય તે તમે જાણતા હશો ?”

રત્નપુત્રને આ ઉપદેશ રમેરમ બ્યાપી ગયો. એની નજર આમળ કરુણામયી હરિણીનું દયાજનક દૃશ્ય ખડું થયું. એનો આત્મા પૂર્વ-જન્મના પૂણ્યોદયથી પીમળ્યો. એ મગમગો થઇ ગયો. એણે જિભા યજ્ઞને સાધુના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યો, અને હવે પછી ક્યારેય પણ મૃગયા ન રમવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

સાધુજી મહા વિદ્વાન, વયોવૃદ્ધ, બળ્ય, તેજસ્વી અને સૌમ્ય મૂર્તિ હતા. જીવોના કલ્યાણ માટે વિચરતા હતા. એમની દૃષ્ટિમાંથી અમી ઝરતાં હતાં.

રત્નપુત્ર આગ્રહ કરીને આ સંતપુરુષને પોતાને ગામ તેડી ગયો. એમનું ધણું સન્માન કર્યું. પોતાના મુકામ ઉપર આતુર્માંસ કરવા રોક્યા. તે દરરોજ એમનો ઉપદેશ સાંભળતો હતો. સંતપુરુષે એને સદાચરણ, સૌજન્ય, સદ્વર્તન, સખ્યતા, દયા, પ્રેમ, સેવા, પરાપકાર, સત્ય, ન્યાય, બ્રાતૃભાવ, મૈત્રી, કરુણા, અહિંસા, સહિ-જ્ઞતા, નમ્રતા, મંબીરતા, ધીરતા, વીરતા, નિર્ભયપણું, જૂતદયા, ક્ષમા, ઉદારતા અને ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો. સંસારના દુઃખોની રૂપરેખા બતાવી. કર્મક્ષયની જરૂરિયાત બતાવી. કલ્યાણમય જીવનની સાર્યકતા દેખાડી. દેવપૂજા, ગુરુસેવા, સ્વાધ્યાય, સંયમ, તપના, ગૃહસ્થના ધર્મોના પાઠ વર્ણવ્યા. ઇન્દ્રિયોને દમન કરવાના માર્ગો દેખાડ્યા. પદ્મો (પદ્મસિંહ) ગુરુજીનો અનન્ય ભક્ત બન્યો. એણે એમની પાસેથી અહિંસા, સત્ય, અદત્તાદાન, શ્રદ્ધાચર્ય અને પરિ-મદનો સંયમ રાખવાને પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કર્યો. ત્યારથી એના કુટુંબીઓએ પણ અહિંસા ધર્મ સ્વીકાર્યો.



“છોકરા, કેમ જિભો છો?”

“નોકરીની લાલચે આવ્યો છું.”

“ક્યાંનો છો? શું નામ?”

“અસલ તો મેવાડના છીએ. નામ સદસકિરણ રાખેલું છે પરંતુ બધાં મને સદસો કહી બોલાવે છે. મને નોકરીએ રાખશે?”

“તારી પાસે કાંઈ ભદ્રામણપત્ર કે કાંઈની ઓળખાણ છે?”

“હું અભયપા દેશમાં તો ઓળખાણ કાની આપું? અત્યારે તો મારું કામકાજ જોઈને ગમે તો રાખશે. આજે જ પરદેશથી અહીં આવ્યો છું.”

“હિસાબકિતાબ કાંઈ જાણે છે?”

“જાણું છું. વેપારીનો પુત્ર છું.”

મારવાડી શેઠ સંતપુરુષ હતો. છોકરાની બોલવાની રીતી અને મુખપ્રાકૃતિ જોને ગમ્યાં. એણે કહ્યું, “જા આ દ્રવ્ય લઈ જા. અમે ધરમાં પાંચ માણસ છીએ તો બજારમાંથી શાક લઈ આવ.” એમ કહી રૂબાણ આપી એને બજારમાં મોકલ્યો.

ચોડીવારમાં શાક લઈને એ આવ્યો. ઝવેરીએ પરીક્ષા કરી જોઈ. શાક બધું તાજું હતું. મોસળી લીધી હતી. કિંમત ચોખ્ખી હતી. વજનમાં પૂરું હતું. પાંચ છ જણને પૂરું પડે તેટલું હતું. મોંઘું પણ નડોતું. ઝવેરીની પરીક્ષામાં છોકરો સફળ નિવડ્યો.

“જા દિલ્લી દરવાજે જઈને આજે પેટલી ચોડ અનાજની આપી છે તે જોઈ આવ.”

છોકરો ક્ષણેક જાદ પાડે રહ્યો.

5

*[Faint handwritten notes at the bottom of the page]*

... ..  
... ..  
... ..

0 9 - 11

... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..

100

1. The first group of people who are not in the labor force are those who are not in the labor force because they are not in the labor force.

[illegible][illegible]

*[The page contains faint, illegible markings or bleed-through from the reverse side.]*

*[The page contains faint, illegible markings or bleed-through from the reverse side.]*

A large, dense, abstract black and white pattern resembling a microscopic view of a material or a complex texture. The pattern consists of numerous small, dark, irregular shapes and lines scattered across a light background, creating a complex, textured appearance.

*[Faint, illegible handwritten notes or bleed-through from the reverse side of the page.]*

ખીજી સ્ત્રીને પેટ શાંતિદાસ અવતર્યો. શાંતિદાસ ગુજરાતી તેમજ  
 ફારસી સારું શીખ્યો હતો. પિતાના ધંધામાં એણે નામ કાઢ્યું  
 હતું. તેણે ધંધાને અંગે અનેક દેશદેશાવરોમાં જવું શરૂ કર્યું.  
 સીધોનમાંથી મોતીઓ ખરીદવા જતા, જોળકોંડાના હીરા વેચાતા  
 હાવતા, બ્રહ્મદેશથી માણેકો મંગાવતા હતા. પિતા કાગધર્મ પામ્યા  
 બાદ જાને બાઈઓ પિતાનો ઝવેરીનો ધંધો ધણી હોંશિઆરીથી  
 ચલાવતા હતા. વર્ષમાન દુકાનનો વહીવટ સંભાળતો હતો, શાંતિ-  
 દાસ દેશદેશાવરો ફરી માત્ર ખરીદતો અને નવાઓ, રાગઓ તેમજ  
 પાદશાહોને ત્યાં જઈ માત્ર વેચતો હતો. એની પ્રસન્ન મુખમુદ  
 ચાંત સ્વભાવ, મીઠી આકર્ષક વાત કરવાની દબ અને સંતોષન  
 વ્યવહાર સફળે મુગ્ધ કરતાં હતાં. એનું પ્રમાણિકપણ ખરેખર  
 વખાણવા જેવું હતું. મોઢીને પછ ન હમવાનું એમનું પછ હતું. એ  
 બાદે બ્રહ્મણ પુરુષ હતો. મુસાફરીમે જતો ત્યારે તે તે તરફના તીર્થો  
 શ્રીપાર્શ્વનાથ, સમેતસિખર શ્રી કેસરીઆજી, પાવાપુરી અને શત્રુંજયની  
 એણે પાવાઓ કરી હતી. દેવના દર્શન વગર એ દાણો પછ  
 મોઢામાં મૂકતો નહિ. શુદ્ધચના ધર્મો પોતાના શુરના ઉપદેશ મુત્ય  
 એ પાળતો હતો.

પાદશાહ અકબરનો દરબાર આમાના દિવાનેઆમમાં બરાબો  
 હતો. અમીર, ઉમરાવ, રાગ, નવાઓ, સેનાપ્તોથી પીંટાઇ પાદ-  
 શાહ તખ્ત ઉપર બેસા હતા. પાદશાહની આગળ ચતાં જ દિશ્વોના  
 મુખ્ય ઝવેરીઓને ત્યાં બેસા કરવામાં આવ્યા. આખા દિવસના મત-  
 દર ઝવેરીઓ ત્યાં બેસા થતાં હતાં. પાદશાહને કેટલુંક ઝવેરાત ખરી-  
 દવાનું હતું. પાદશાહ પોતે ઝવેરાતની સૂક્ષ્મ સમજ ધરાવતો હતો.  
 એના રોને એ ચતુર પાદશાહને એક સરસ ઝવેરી બનાવ્યો હતો.  
 એણે બારોડાથી જાતજાતના અમૂલ્ય જવાહિરોને તપાસ્યાં. પાદશાહ





“ઝરીબપરવર હમ લોગ બાળપનસે હી ઝવેરાત કા ધંધા કરતે હૈં, લેકિન યહ જવાહિર હમારી અછલ સે બડા હૈ.”

ખાદશાહ નારાજ થયો. એણે હીરો હાથમાં લીધો. ઝવેરીઓને સંબોધીને કહ્યું કે “અચ્છા આપ લોગ ફીર તજવીજ કીજીએ. આપકી હુન્નરમંદી જરૂર કુચ્છ રાસતા નીકાલેગી.” ખાદશાહે ફરી હીરો પન્નાલાલજીના હાથમાં મૂક્યો.

ઝવેરીઓ ફરી પોતાની તર્કશક્તિ ચલાવવા માંડ્યાં, પરંતુ કાંઈ રીતે એકમત થયા નહિ. સૌ અનુમાનથી જુદા જુદા ભાવો બતાવવા માંડ્યાં. પરંતુ શાસ્ત્રિય પરીક્ષામાં અનુભવીઓ પાસે અનુમાનો શું કામ આવે? ગોળકોંડાની ખાણોમાંથી આવેા હીરો અગાઉ ક્યારે પણ નીકળ્યો નહોતો. એઓ વિભાસણમાં પડ્યા. કાંઈ નિશ્ચય ઉપર આવવાનું બન્યું નહિ.

એટલામાં એક યુવાન ઝવેરી આગળ નીકળી આવ્યો. એ હમામદાર દેખાવનો, ગીર ચહેરાનો, તેજસ્વી મુખમુદ્રાવાળો યુવાન હતો. પન્નાલાલજી એને ઓળખતા હતા. એની સાથે લાખોની લેવડદેવડ થતી હતી. ખાદશાહને કુરનસ બગવીને એ આગળ આવ્યો.

“પન્નાલાલજી, મેં યહ હીરાકું દેખું?”

ખાદશાહના મોં સામું જોઈ પન્નાલાલે કહ્યું: “હમારી નજદિક મેં આકર ખુસીસે હીરાકું દેખ સકતે હો.”

શંતિદાસે તરત જ કાંટલા કાઢી એને જોખ્યો. એના પાણીને સૂર્યના તડકા અને હાથમાં જોયું. કાંઈ એમ કે ખોડખાપણ નથી એ પણ તપાસી જોયું. ઉપર કાચ માંડી એનું નિરીક્ષણ કર્યું. એના પાસા તપાસી જોયા. એની પદોગાઈ જિયાદ માપી લીધી.

[illegible]

... ..  
... ..  
... ..  
... ..

1. The first part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of subscribers. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

2. The second part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of subscribers. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

3. The third part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of subscribers. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

4. The fourth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of subscribers. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

5. The fifth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of subscribers. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

શાંતિદાસ હવે પાદશાહને જાતજાતનાં જવાહિરો પૂગ પાડવા લાગ્યો. જનનાનામાં પણ એનો અવરજવર શરૂ થયો. જનનાનામાં રાજ્યા-શ્રિતોનો પડો થોડા પ્રમાણમાં પળાતો હતો. પાદશાહ અને બેગમોની હવે શાંતિદાસને પુકડળ ઝવેરાતની વરદીઓ મળવા લાગી. શાંતિદાસના સૌજન્યથી અમીર ઉમરાવોની ઝવેરાતોની ખરીદીમાં એને ભાગ મળવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં એ દિંદને પ્રસિદ્ધ ઝવેરી થઈ પડ્યો. એને અદળક લક્ષ્મી મળી. એણે પોતાનો ઝવેરાતનો વેપાર ખૂબ વધારી દીધો. જવાહિરો એવી વસ્તુ છે કે તરત ખપે નહિ. એ વેચવા નીકળે તો એના ભાવો ધાર્યો ન મળે, પરંતુ જ્યારે ઠાંધ અમીર ઉમરાવના કુટુંબમાં વિવાહાદિક પ્રસંગે આ જવાહિરો પસંદ થાય એટલે તેની મનમાનતી કિંમત મળે. ઝવેરીનું દારિદ્ર પૂર્ણ થાય.

જૂના ઝવેરીઓ પાસે ૫૦ થી ૧૦૦ વરસો ઉપરનાં જવાહિરો રહે છે. એને વેચવા મહેલેનાર મળે નહિ. એના ઉપર રોકાતી મૂડીનું બ્યાજ મણાય નહિ. ધરાક મળ્યે એની અસલ કિંમત કરતાં અનેકમણી વધારે કિંમત પેદા થાય છે. જવાહિરો અમૂલ્ય છે. એની કિંમત લેનાર અને વેચનારની મરજ ઉપર રહે છે. શાંતિદાસ શેઠ હવે દિંદના મકાન ધનવાન અને અમીર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. હજી એની પત્નીશી વીતી નહોતી તેટલામાં તો તેણે દિંદ-બરમાં વિખ્યાતી મેળવી લીધી. એણે જનનાખાનામાં પણ બેગમોની પ્રોત્તિ, વિશ્વાસ અને સન્માન મેળવ્યાં હતાં. પાદશાહ પોતાના જુદા ઝવેરીની સાથે શાંતિદાસની પણ ઝવેરાતોની જાગતમાં સલાહ લેતો. શાંતિદાસ વારંવાર દિલ્લી અને અમદાવાદ વચ્ચે અવરજવર કરતા હતા.

શાંતિદાસ અમદાવાદમાં હતા. એઓતા ખજર પડી કે પાદશાહ

*[Faint handwritten notes or bleed-through from another page.]*

The image is a large, dense, and somewhat blurry scan of a document or a photograph. It features a complex pattern of dark and light areas, with many small, dark, irregular shapes scattered across a lighter background. The overall appearance is noisy and lacks clear, legible text or distinct figures. The dark shapes are concentrated more towards the right side of the image, while the left side is relatively lighter, though still containing some noise. The blurriness suggests a low-quality scan or a photograph taken from a distance.

“ બડેન ! મારી એ ફરજ છે. તમારાં પગલાં મારે ઝુપડે પાંથી ? ”

“ કદાચ પાદશાહ સલામત મને આશ્રય આપવા બદલ ગુસ્સે યાય તો ? ”

“ એ ગુસ્સો અને એના ફળ પણ હું આનંદથી ભોગવીશ. આતિથ્ય એ તો અમારો ધર્મ છે અને પાદશાહ સલામત તો અમારાં માવતર છે. માવતર તો મારું માગે તો તે દેવામાં પણ આનંદ મानीશ. ”

“ બાપ શાંતિદાસ, તમે જે લાગણી બતાવો છો તે માટે અંતઃકરણથી ધન્યવાદ દઉં છું. ”

“ બડેન, મારી એક નમ્ર અરજ સ્વીકારશો ? ”

“ કહો. બાપ, ખુશીથી કહો. ”

“ આજે તમે મને બાપનું માન આપ્યું છે. મને બડેન નહોતાં, આજે તમે નામવર મારી મોટી બડેન થયાં છો તો બાપની પસંદગી સ્વીકારશો ? ”

બેગમ સાદિજાને આ વાત ખૂબ પસંદ આવી. ઠાપપણ સ્ત્રીને બડેન થવું ખૂબ મહે છે. બેગમને પણ ખૂબ મધ્યું.

“ શું પસંદગી આપશો બાપ ? ” બેગમે હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

“ મારા મળ પ્રમાણમાં જે માંગશો તે આપીશ બડેન. ”

“ ત્યારે તમારો દાચ લાંબો કરો. હું રાખડી બાંધું. બાપમીજ રોવાયો મેં રાખડી મંગાવી રાખી છે. ”

શાંતિદાસે દાચ લાંબો કર્યો. બેગમ સાદિજાએ સ્વસ્તે રાખડી બાંધી.



“અચ્છા, તબી તો શાંતિદાસ ઝવેરી હમારા છોટા મમ્મા હોને પર મુઝે આનંદ હોતે હૈ. મમ્મા માનસિંહને મેરે લીયે માપુજીકા રોપ નીકાલ દીયા, ઇસી લીયે મમ્માજી મડોગત મેં અચ્છી તરફ સમજ ગયે હું.”

આજથી શાંતિદાસ શેઠ દીક્ષીના બાદશાહી કુટુંબમાં “ઝવેરી મમ્મા” તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

એમમે દિલ્લી જઈ બાદશાહ પાસે શાંતિદાસ ઝવેરીના ઔદાર્ય અને અતિથિ-સત્કારની વાતો કરી. બાદશાહ એના ઉપર પ્રસન્ન થયા. પોતાના દરબારની પ્રથમ પંક્તિના અમીર તરીકે એની નિમણૂક કરી, પોશાક અને પાદશી મોકલ્યાં અને આજમખાન સૂખાને આજ્ઞા કરી કે શાંતિદાસને અમદાવાદના નગરશેઠ તરીકે સ્થાપો. એ રીતે શાંતિદાસની દિનપ્રતિદિન ચડતી ચવા લાગી.

રાજકારણમાં શાંતિદાસની જુદી કુચળ હતી, તેમજ તેઓ વેપારમાં બારે રસ લેતા. એમણે ધંધાનો ધણો વિકાસ કર્યો હતો. દેશ-દેશાવરોમાં એમણે જવેરાતની પેદીની શાખાઓ ખોલી દીધી. વધતી જતી સમૃદ્ધિને લીધે એમણે શરારી પેદીઓ ખોલી વેપારીમાં ધીરધાર કરવા લાગ્યા અને આજળ વધીને પાદશાહના સૂખાને પણ એમણે ધીરધાર કરવી શરૂ કરી દીધી હતી.

શાંતિદાસ સાદા વેપારી હતા, ઝવેરી હતા, શરાર હતા, રાજકારણી પુરુષ હતા, દયાળુ હતા, અમીર હતા; છતાં એમનું મન રાજકારણ, વેપાર કે શરારીમાં નહોતું. તેઓ સાચા જૈન હતા. પ્રજાસેવામાં જીવન ગુમાવું એ એઓ અડોમાર સમજતા હતા.

અમદાવાદમાં આવેલા બધા જિનમંદિરોનો વડીવટ શાંતિદાસે શેઠ સંભાળતા એટલું જ નહિ પણ સેરકમાં આવેલ સિદ્ધાચલ



લીધું. પાંખ પામે આવેશ લખેશરૂનું લીધું, મેણાપણ  
 થી ઉત્તરિય નીચું પમેરે ફર ફરના લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા  
 પાંખ નીચું પમેરે આવેશ લખેશરૂનું લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા

મેણા મુજાણા પાંખ નીચું પમેરે આવેશ લખેશરૂનું લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા  
 પાંખ નીચું પમેરે આવેશ લખેશરૂનું લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા

પાંખ નીચું પમેરે આવેશ લખેશરૂનું લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા  
 પાંખ નીચું પમેરે આવેશ લખેશરૂનું લીધું. પાંખ મેણા મુજાણા  
 પડિયા રા. પાંખ ની કમળા મુજાણા મેણા મુજાણા

શ્રી સિદ્ધાયજી તીર્થનો વહીવટ તેઓ કરતા. સને ૧૬૧૨ માં તેઓ ત્યાં યાત્રાર્થે ગયા ત્યારે પહાડ ઉપર જીર્ણ થયેલ મહેલ દેવાવ્યોનો પોતાના તરફથી જીર્ણોદ્ધાર કરવાને વ્યવસ્થા કરતા આગ્યા હતા.

ઉપરોક્ત કામ પૂર્ણ થવાના બજાર પડતાં સને ૧૬૧૮ માં મુનિશ્રી મુક્તિસાગરજી મહારાજને આ વાત કરી. મહારાજશ્રીએ સંઘ સહ વર્તમાન સિદ્ધાયજીજી જાહેર પ્રતિજ્ઞા કરવાને ઉપદેશ કર્યો, તેથી શાંતિદાસ શેઠે પોતાના મોટાભાઈ વર્ધમાન શેઠની સંમતિ ગ્રેબવી શ્રી સિદ્ધાયજીજીનો સંઘ કાઢવાનો નિર્ણય કર્યો.

એ સમયે સંઘ કાઢવો એ આગળના જોટણું સહેણું અને સુગમ નહોતું. સંઘ કાઢવાનું નહોતું થતું તેમણે સૂઝા આગળખાન પાસે વાત કરી. સૂઝો એનો અંગત મિત્ર અને ભારે કાર્યદક્ષ પ્રુરુષ હતા. એણે બહોળા કરવાનું વચન આપ્યું. બાદ શેઠે લગભગ ત્રણેક હજાર ગાંઠો તૈયાર કરાવ્યાં. સૂઝાએ રક્ષણ માટે ૫૦૦ માણસોનું સૈન્ય આપ્યું. જુદા જુદા સૂઝાઓ ઉપર આ સંઘને સહાય કરવા માટેના આગ્રાપત્રો દિલ્લોથી જહાંગીર પાઠચાહે મોકલ્યાં. સેંકડો તંત્રીઓ રાખવામાં આગ્યા હતા, કે જેથી એક ઠેકાણે મુકામ હોય તે વખતે આગળના મુકામે પણ તૈયારી કરવાને સમવડ રહેતી. આશરે પંદરેક હજાર માણસો માટે હિતારા રસોઇ અને બીજા પ્રબધો કરવામાં આવતા હતા. સાધુ-સાધ્વીનો મોટો સમુદાય સાથે હતા અને દેવદર્શન-પૂજન માટે જિનાલવની પણ સાથે સમવડ રાખી હતી.

સંઘમાં થણા દેવના અને ત્રિધર્મિય સ્વભાવના માણસો બેમાં થયાં હતાં. એમનામાં કોઈ વખત તકરારો, ઝગડાઓ થતા કે ચોરી-ચપાડીના પ્રસંગો જણાતા ત્યારે સંઘપતિ શાંતિદાસની ક્રોધ



કપડું હતું. એની કુંડીઓ દિંદ બહાર પણ ચાલતી હતી. એનો વેપાર ખૂબ નફો લાવતું હતું.

તેમની આવક વધવાની સાથે ધર્મઠાણીમાં પણ તે બહેનો વ્યય કરતા હતા. તેઓ કહેતા કે સારા કામમાં જે વપરાય તે જ સાચો કમાણો છે. તેમણે તોષીમાં અને પોતાની હવેલી પાસે પ્રભુભક્તિ મઠિ બંધ્ય જિનાલયો બંધાવ્યાં, પૌષ્પચાળાઓ બંધાવી, સંપ કાકષા, વિવિધ મહોત્સવો કર્યાં. મરીમ-મુરખાને ગુપ્ત મદદ તો ચર હતી. દુકાળમાં અમરેત્રો ખોલતા. તેમને આંગણે આરખોની બેરખ રહેતી. એક મોટાં રત્નવાડાંને છામતી સાહેબી તેમને આંગણે હતી. મહેમાન-પરોષા અને રવાખીભાઈઓનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા. ને જમવા સમયે સો-પચાસ પાટલા સાથે જ પડતા અને નિર્ભેદભાવે તે સૌની સાથે બેસી ભોજન કરતા.

સિદ્ધાચળનો સંપ કાઢીને ધરે આઘ્યા પછી એક વખત તેમની છમ્મણ અમદાવાદ નજીકનાં પરામાં બંધ્ય જિનાલય બંધાવવાની યાદ. તેમણે આ વિચાર પોતાના મોટા ભાઈ વર્ધમાનને જણાવ્યો. બંને ભાઈઓએ મળી સરસપુર નજીક બીખીપુરમાં એક બંધ્ય ભાવન જિનાલયનું દેરાસર બંધાવવા નક્કી કર્યું. તેમાં લાખો દ્રવ્ય ખર્ચીને આશુ જેવું શિશ્પકામ કરાવવાનું નક્કી કરીને ગુરૂશ્રી મુક્તિસાગરજી પાસે પોતાની ભાવના વિદિન કરવા બંને ભાઈ મયા.

શ્રી મુક્તિસાગરજી મહારાજ વિદ્યાન અને નિઃસ્પૃહો ભંત હતા. એમનું તપ પણ ઉમ હતું. એઓ જૈન યાત્રો ઉપરાંત દિંદુ યાત્રોના પણ પૂરા અભ્યાસી હતા. એઓ સાચા ઉપદેયક અને તેજસ્વી મૂર્તિ હતા. તેઓમાં એમનું આત્મિક સન્માન હતું એટલું

જ નહિ પણ આઠાથુ વિદ્વાનો પણ એમની વિદ્વતા માટે દર્શાવતા હતા. તેઓ શુદ્ધિમાન, જીતેન્દ્રિય, શાસ્ત્રાભ્યાસી, વિવેકી વિચારવંત પુરુષ હતા.

બન્ને બાઈઓ શુરુવંદન કરી બેઠા. શુરુજીએ 'ધર્મ'માં આશીર્વાદ આપ્યો.

"શુરુદેવ અમે એક વિનંતિ કરવા આવ્યાં છીએ. શાંતિદાસ આપને અમારી વિનંતિ રાશન કરશે." વર્ધમાન શેઠે વાતની શરૂઆત કરી.

"શું કહેવાયું છે શાંતિદાસ ?" મહારાજશ્રીએ ખાંડાકથી પૂછ્યું. શાંતિદાસે બાઈ સાથે થયેલી વાતચીત મુજબ પોતાનું વ્યવસ્થા કરી એમનો અભિપ્રાય માગ્યો.

"દેવાનુશ્રિય વર્ધમાન તથા શાંતિદાસ, તમારી ધર્મજાળણી મારે અંતરાત્મા પ્રસન્ન થયો છે. જાઓ, તમે રૂનેદ માગ આશીર્વાદ છે."

પુરજીની મંજુરિ મેળવી શાંતિદાસ પર આવ્યા. તરતજાંડ પાસેથી જમીનનો પરવાનો લેવાને શાંતિદાસ દિલ્લી મલકાવ્યો અને જાસદાદજીની આજ્ઞા દેખા, એટલે શાંતિદાસે આજ્ઞા જાસદાદની દરજીમાં મુકાશન લીધી.

"જેમ કહેગી મર્યાદા કેટલો છે તે ?"

"જાણી જાણીની નિમાદથી મોટું મર્યાદા છે."

"એવમ મર્યાદાને (મર્યાદાને એવમ) દેખા દીશ જો."

“હું નામદાર બેગમ સાહિબાની તહેનાતમાં તે માટે હાજર  
હશ. મારે આપ હજુરને એક અરજ કરવાની છે.”

“શું છે ? કહો.”

“અમદાવાદમાં અમારા ધર્મનું એક મંદિર બાંધવાનું છે  
તે માટે જમીન જોઈએ છીએ. આ રહો નકરો. સૂખા સાહેબનો  
ઉપર શેરો છે. આ અરજ ઉપર નિર્માહ કરવાથી જણાશે.”

પાદશાહે બધું વાંચી લીધું. ઠાગણાઆ મીર મુનશીને સ્વાધીન  
ક્યો અને તે માટે રહ્યો મળી જશે એવી પાદશાહે ખાત્રી પથ આપી.

શાંતિદાસે આમા અને દિલ્લીમાં આરસપહાણ ઉપર સરસ  
ઠાતરકામ કરનારા મીઠીઓને શોધી એમને અમદાવાદ મોકલ્યા.  
જયપુર જઈ મોટી રકમનો મકરાનનો આરસપહાણ ખરીદી  
એને અમદાવાદ રવાના કરવાનો બદોબસ્ત થયો. અમદાવાદ આવી  
શાંતિદાસ ખંભાત ગયા. ત્યાં જાતજાતના અકીકના પથ્થરો ખરીદ  
ક્યો. આખા ગુજરાતમાંથી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ કારીગરો બોલાવ્યા. સોમ-  
પુરા સલાટોએ આવીને સિંધસાલ્વના નિયમે મુજબ નકશા તૈયાર ક્યો.  
શુરદેવ મુક્તિસામરજી બહુમુત અને અલુબવી પુરુષ હતા. એમણે ધાર્મિક  
નિયમે સમગ્રવી દેરાસરજીમાં બોંધરાં અને ફરતાં બાવન જિનાલય  
બાંધવા કેવો પ્રયત્ન રાખવો તે સમજાવ્યું. શાંતિદાસે હવે પોતાના  
સમયનો મોટો ભાગ આ દેરાસરજીની તૈયારી પાછળ ગાળવા  
માંજ્યો. એ એના રસનો વિષય હોય એમાં એ તન્મય થઈ ગયા.  
અને દિલ્લીથી પાદશાહનો રહ્યો મળી જતાં એ મહાન મંદિરનું  
સને ૧૬૨૧ માં ખાતમુહર્ત થયું. ચાર વરસ એને બાંધતાં લાગ્યાં  
હતાં. એ મંદિરનું નામ એરુતુંગ રાખવામાં આવ્યું અને વાયદેન્દ્ર  
નામના વિદ્વાન સાધુના નેતૃત્વ નીચે સને ૧૬૨૫ માં તેમાં મૂળ-  
નાયક ચિતામણિ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી.



મોટાં આંગણાઓ એક પછી એક આવતાં હતાં. એ આંગણામાં સંગેમરમરની લાદીઓ જડેલી હતી. તેની ચારે તરફ અનેક ગેલેરીઓ આવેલી હતી. અમેને પોતાના છુટા કાઢવા સિવાય અંદર જવાની રજા નહોતી. બીજો અને છત ઉપર જાતજાતના ખંભાતના અકીકના પથ્થરોના કુકડા બેસાડી રમ્યતા વધારી હતી. ”

“ચિંતામણી પ્રથસ્તિ” નામે સંસ્કૃત ગ્રંથમાં આ દેરાસરનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે-

“સંવત ૧૬૭૮ [સને ૧૬૨૧]માં વર્દમાન અને શાંતિદાસ અતિ વિપુલ લક્ષ્મીના સ્વામિત્વને પામ્યા. એમના કુકુંબનાં મનુષ્યો સાથે તેઓ અતિ આરિત્રવાન જીવન ગાળતા હતા. એમણે મંદિરો બાંધવાથી બાગપનો વિકાસ થાય છે એવા મંત્રવ્યથી મહાન સુંદર મંદિર બાંધ્યું હતું. ખીખીપુરમાં આ મંદિર બાંધવામાં આવ્યું હતું. મંદિરના દ્વાર પાસે આશીર્વાદ માટે પંચ પત્ર હતાં. ઊંચા વિશાળ પગથિયાં સ્વર્ગ તરફ લઇ જવાની સંગ્રા જતાવતાં હતાં. મંદિરમાં ૭ ભવ્ય આવાસ હતા. તે મેધનાદ, સિંહનાદ, સૂર્યનાદ, રંગમંડપ અને ગદગોત્ર એવાં નામોથી ઓળખાતા હતા. બે મિનારા અને ૪ મંદિરો તેની આસપાસ હતાં. નીચે ભોંયરામાં મૂર્તિઓ પથરાવવામાં આવી હતી.”

સને ૧૬૨૫માં મંદિર બંધાઇને તૈયાર થયું તે પછી બે દાયકા શાંતિથી પસાર થયા. દરમિયાન પાદશાહ અકબર અને જહાંગીરનો અમલ હિંદુ પ્રજાને માટે પણે સરક અને સહકારનો હતો. આ જ બંને પાદશાહો સમર્થ અને ધર્મોપપણુ વગર રાજ્યસાસન ચલાવતા હતા. એમના સમયમાં હિંદુ અને જૈન મંદિરોની રક્ષા થતી હતી. મોઢ પણ ધર્મોપ કામ કરનાર યુગ્મજમાનને સખ્ત નસીબન મળતી હતી.





“ શાંતિદાસ કયા ? ઝવેરી મઝા ? ”

“ હાજી. એઓ અહીંના નગરશેઠ છે.”

“ મંદિરમાં શું છે ? ”

“ તેમને બંદગી કરવાના સ્થાનો છે નામવર ! ”

“ આપણા મુસ્લીમ રાજ્યમાં આ જુનપરસ્તી ? અફસા !  
મદ્દા ! આ શું થવા બેઠું છે ? ”

“ જહાંપનાહે શાંતિદાસને મંદિર બાંધવા દીધું છે. આપ  
જણે છે તેમ એઓ બાદશાહના માનીતા અમીર છે.”

“ ઠી ઇ ઇ ઇ ઇ...”

આરંમજેમ બીનોપુર ફરવા આવ્યો હતો અને દેરાસરજી  
માટે ઠડઠ વાતો કરી હતી તે ખબર શાંતિદાસ શેઠને તુર્ત પહોંચી  
ગયા. શેઠ દેરાસરજી બંધાવ્યું ત્યારે જ મુગલ બાદશાહીના તોરી  
સ્વભાવના અનુભવથી રક્ષણ માટે તેમાં છુપાં બોપરાં બંધાવ્યાં  
હતાં, તેથી વખત વિચારી તત્કાળ મૂર્તિઓને બોંધરાંમાં છુપાવી  
દેવામાં આવી અને પોતે કંઈ જાણતા જ ન હોય તેમ બહારનો  
દબ્બો રહેવા દીધો.

ઓરંમજેમ પોતાના મહેલમાં આવ્યો, પરંતુ એને તે બધું  
જમારત ખટક્યા કરતી હતી એના દિલમાં કોટો બોંધાયા કરતો હતો.  
એનું મન દાસમાં રહ્યું નહિ એણે ઠાટવાગને બોધાવે.

“ ઠાટવાગ, શાંતિદાસનું મંદિર ક્યાં છે ? ”

“ બીનોપુરમાં છે જનાબ.”

“ એવા કાશરોના મંદિરને અહીં કેમ રહેવા દીધું છે ? ”



આદ્યશાહ અકબરના સમયનો-નોકર છું. મારી ખાનદાની, અને સંબંધ વિચારી શાહજહાં મારી માંગણી સ્વીકારે એવી છે કહે છું. એણે લેખિત અરજી આપી.

જૂના દરાસના હાથમાં સોનાની યુક્ત મૂકતાં એણે ઔરંગઝેબને આ અરજી આપી. ઔરંગઝેબનું દિલ જરા પણ પીગળ્યું નહોતું. એણે કહ્યું કે જાઓ કહો, એમાં કંઈ ફેરફાર થશે નહિ.

જમહદયે ધૂલ ઝવેરી ધરે આવ્યા. ત્યાં સુધી દરાસરજીના પ્રશ્નોનું જવાબ ન થાય ત્યાં સુધી એમણે આયંમિલ કરવાનું વત લીધું. મજબૂત હૃદયનો માણસ પણ આને છેક નિરાશ થઈ ગયો. આ બધાં માણસો માટે શાહમાં દુખી ગયાં.

સાંને શાહજહાં ઔરંગઝેબે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. એને સ્થાપત્યના કૌશલ્ય જોવાની આંખ નહોતી. એને દેવમંદિરની આધ્યાત્મિકતા પચાઈ કરી શકે તેમ નહોતું. એને પ્રજાની લાગણી જણાવી શકે તેમ નહોતું. એની પાસે તો માત્ર એક જ વિષ્વસની આંખ હતી. અર્થકર, વિનાશ કરનાર અને પરધર્મીનો મહાન ધ્વંસક કાળરૂપે તે ત્યાં આવ્યો હતો.

“ સુનપરસ્તોએ મંદિર બહુ વિશાળ બનાવ્યું છે. ”

“ હા નામવર. લાખો યુક્ત એની પાછળ ખર્ચાઈ છે. ”

“ એનો કંઈ સારો ઉપયોગ તો થવો જોઈએ. ” શાહજહાંની કઠકસર શક્તિએ એના ધર્મોપપણા ઉપર વિજય મેળવ્યો.

“ મંદિરનો આપણને શો ઉપયોગ ? દુકમ કરો તો જમીનદોસ્ત કરી નાખીએ. ”

“ એ દીક નહીં. એથી વધારે સારો રસ્તો છે. કારીગરોને

હુકમ કરો કે જેટલી બીંત ઉપરની કાતરણી તેને ૮૦ સાદી બીંતો બનાવે. આપણે એનો મરજદ તરીકે ઉપયોગ કરી મોટાં આરસપદાર્થનાં યોગાનો આપણને નમાઝ પાઠ ધણાં ઉપયોગી થશે. મારા મીઠી ગુરુદાને બોધારી કે ફેરફારો કરી એને મસીદ બનાવી દો. અહીં પાણીનો કુંડ મદદ આ રથને મહેરામ કરાવજો. પછે બે ઠેકાણે મીનારા બનાવજો ઉપર ઊભોને બાંગી બાંગ પોકારશે. અહીં શાહી બેઠા રાખજો. "મસે નામવર તેમ થશે, આગા મુજબ બધી બ્યારદા ૧૦ છું." નાપકે કહ્યું.

"આવનો મલિનો રમખાનનો પવિત્ર મલિનો છે. બધું તૈયાર થવું જોઈએ. હું જાને મોઝવી રહેડીકા સ મસીદ ખુદાને અર્પણ કરવા આવીશ."

સાંજે મંદિરની તોફાંડ થવાના સમાચાર વિગળ્ય રહે ન ફેલાયા. મદાગને તખ્ત દિવમની વડતાળ વનદેર કરી. સંનિશાઝ એનાં કુંડ બીંઓએ તખ્ત દિવમો મુખી ઉપવાસ (અધમ) કરે.

મોદી સાચો આવી પડેરેમીરો અને અમલદારો પછે જઈ મોઝ કરાવી પ્રનિમાલ્યોને બચાવી સેવામાં આવી હતી. ૧૧ મંદિરો તો કોઈ ગીને તમાર થઈ શકે તેમ નહોતું. આટું ટોભામરમાં કુંડેનું બેઠું હતું. બોચોના સંનિશાઝના બેર

મુજબા થઈ આવી એવના મુખ ઉપર ૮૮ નિશાન તમારને ૬ "મેરામાઝ કે શિશી બનતો તો ૧"

"શિશી બનતો મુ કહેડા ૧ કમ આગા લાને છે ૧"

"કુંડેડા નરિ કાઢે ૧ કાઢે ૧ કાઢે ૧ નિશાઝ ૧"

“આપ કાંઈ દિકરાનું કયું રદ કરો? એ બનતું  
સંભવિત છે.”

“આપ નહિ કરે પણ બાઈ કરો. મુવરાજ દારા સિરોહમાં  
પારી આશા છે.”

“એ ખરું છે. જાઓ ફતેહ કરો. શાસનદેવ તમને વિજય  
આપે.”

શાંતિદાસ દિકરી પહેલાં પછી તરત જ મુલતાન દારા સિરોહને  
મળ્યા. એ શાહજહાનના મોટા કુમાર હતા. એઓ અકબર  
પાદશાહ જેવા ઉદાર સરકારવાળા હતા. હિંદુઓના સાધુઓની  
એમણે સેવા કરી હતી. ઉપનિષદોનું એમણે બાવાંતર દારથીમાં કરાવ્યું  
હતું. કાંઈક ઉતારવા પણ સર્વે ધર્મો તરફ સમઘટિ રાખવાવાળા  
આ રાજકુમારની શાંતિદાસે મુલાકાત લીધી. ઔરંગઝેબ સાથે એને  
બીધુક બનવું નહોતું એટલે એને હજી પાડવાની તકનો લાભ  
જવા દે તેમ નહોતું. એણે સદાનુભૂતિથી શાંતિદાસ ઝવેરીની વાત  
સાંભળી. આશાસન આપી પાદશાહને સમજાવવાની કશુકાત આપી.

ત્રીજે દિવસે પાદશાહ શાહજહાનના ખાનગી દરબારમાં શાંતિ-  
દાસ ઝવેરીને મુલાકાતનો લાભ મળ્યો. એણે બહુમુદા ઝવેરાતો  
પાદશાહ પાસે ધર્મો. પાદશાહે પ્રસન્ન મુદાથી પૂછ્યું.

“તમે શાંતિદાસ મઝા, સખ અચ્છા દે ને?”

“મુદાવિંદ મેરી નિંદગી જરૂર ફૂલ. મેરે સફેદ બાબોને  
મિટી ગય દો. મેરા ખાના ખરાબ હો ગય.” શાંતિદાસે રડતા ચહેરે  
વાતની સરખાવટ કરી.

“ક્યા ફૂલ? ઝવેરી મઝા જાન તો કીજયે.”



માન પણ એને મળી ગયું. ફરમાન તા. ૩ જુલાઈ ૧૬૪૮ તું નીચે મુજબ હતું.

તોઆ (સોનેરી ચાહીમાં ફરમાન) અબ્દુલ મુજદ્દર, શાહ-જુહીન મોહમદ સાહિબ કરાનસાની શાહજહાદા બાદશાહ ગાઝી.

નિશાન—આલીશાન શાહજહાદા જુદેલ અકબાલ મહમદ દારા સિકોહ.

મુદા—મહમદ દારા સિકોહ હુમ્મ શાહજહાન બાદશાહ ગાઝી સર્વે સુબાહો, સુબેદારો, મુસદ્દીઓ, હાકના અને ભવિષ્યના પ્રત્યે જણાવવાનું કે અમદાવાદના નગરશેઠ શાંતિદાસ ઝવેરીના મંદિર માટે શાહસ્તખાન ઉનદ-ગુલ-મુસ્ક તરફનો અમારા માનવંતા ગેરતખાનને ફરમાન મૂકવામાં આવે છે કે—

“શાહજહાદા, સુલતાન ઔરંગઝેબ બહાદુરે આ ઠેકાણે થોડાં મહેરાબી કરાવી એની મસીદ બનાવી હતી, પરંતુ મુસ્લિમ અબ્દુલ દક્કીમે અમારી હજુરમાં એવું જાહેર કર્યું છે કે પારકાની મિસ્કત ઉપર ગેરદક્કની મસીદ બનાવી શકવાનું કાનૂની વિરુદ્ધ છે. આ મિસ્કત નગરશેઠ શાંતિદાસની છે. માત્ર નામવર કુમારના કરેલાં મહેરા-બોથી એ મસીદ ફરી શકતી નથી. અમે આજ્ઞા કરીએ છીએ કે ઉપલા શખ્સને ખોટી રીતે સંતાપવામાં ન આવે. આ મહેરાબોને અટકીથી ઠાઠી નાંખવા અને આ મિસ્કત શાંતિદાસને સ્વાધીન કરી દેવી.”

“હવે એવી રીતે આજ્ઞા કરવામાં આવે છે કે શાંતિદાસ ઝવેરી પ્રત્યે મહેરાબાનીની રાહે તેના ઉપર નિઠાદ ફરી આ મિસ્કત શાંતિ-દાસને સોંપી દેવી ત્યાં એનો ભોગવટો અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ પોતાના





“અમદાવાદમાં ધણું મોટું મંદિર છે. મૂર્તિઓની પૂજા કરે છે. એ સૌમાં શાંતિદાસે સ્થાપેલ મંદિર અતિ મહાન હતું. આરંગઝેએ એની મસીદ બનાવી દીધી. ત્યાં મૌલ્વી કરી એવું કોઈ છાંટવામાં આવ્યું. આથી જૈનો હવે ત્યાં પૂજા કરી શકતા નથી. ચારે તરફ મંદિરમાં નાની નાની મુંદર દેરીઓ છે. છત અને દિવાલો ઉપર મુંદર કોતરકામ અને કારીગરી છે, પરંતુ આરંગઝેબના ધર્મોપપણાને લીધે એણે સર્વે મૂર્તિઓ કોતરકામની પુતલીઓ વગેરે)ના નામે તોડાવી નાખ્યાં છે.”

આ રીતે શાંતિદાસે ઝવેરીની મોટી લાગવમ અને ધનસમૃદ્ધિ છતાં મ્હેંજોના હાથમાંથી દેરાસરછનો બચાવ કરાવી શક્યા નહિ. આ વાત તેમને મરણ મુખી સાબી હતી.

મીરાતે આદમડીના જણાવવા મુજબ આ મંદિરની બે મૂર્તિઓ ને દરેક સો સો મણના વજનની હતી એમને શાંતિદાસે ઝવેરીવાડામાં તેનાં રહેણાકના મહાન પાસે જમીનમાં બોપકું બનાવી રાખી હતી. સને ૧૭૩૪માં બાદશાહ મહમદશાહ દિલ્લીની રાજપમાદી ઉપર હતો તે સમયે ફકરદીનખાન યુગરાનનો મુખો નીભાયો હતો. એણે જવાંમદખાનને પોતાના વતી યુગરાતના સાસન માટે મુકવે હતો, ત્યારે કોઈ એક હનિદાસકાર જણાવે છે કે ધરકામની નવગાર્ધ અને ધર્મોપપણાની નરમ વલણ જોઈ શાંતિદાસના વંશજોએ એમની પુત્ર પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

\* અમદાવાદના હનિદાસમાજજણાવે છે કે ચિંતામનિયા દેરાસરછમાંથી નવરોડે ને પ્રતિષ્ઠાછએ લઈ આવ્યા હતા તેમણી મુજબના ચિંતામનિયા પાશનાવની પ્રતિષ્ઠા ઝવેરીવાડામાં સુરજબગચ દેરાસરમા કરેલ છે, આરે સિમુખછના આર મોઢા જિંજે બાનાં જન પ્રતિષ્ઠાછની ઝવેરીવાડામાં આરિ-શાછના બે વામાં અને એક પ્રતિષ્ઠાછની નીચાંબાગચ દેરાસરે પ્રતિષ્ઠા કરેલ છે એ અત્યારે પણ ચિંતામન છે

શાંતિદાસનો જવેરાતનો ધંધો હતો. તે સિવાય તેઓ શરી-  
નો ધંધો પણ કરતા હતા. એમનો શરીનો ધંધો વિકાસ પામતાં  
પામતાં જડુ વિશાળ પાયા ઉપર મકાઓ, દરે શાંતિદાસ પાસાદના  
સગર જન્યા હતા શાંતિદાસ પાસાદ જડુ શોખીન હતો.  
જેવા જવેરાતનો એને ખારે મોખ દતો. એણે ૭ કરોડ રૂપિયાના  
ખર્ચે મથુરાસન નામનું સિંદામન પોતાને માટે બનાવરાવ્યું હતું.  
એની મોંઘીડીઓમાં અતિયેજ ગતો આખા દિંદમાંથી એણે  
એના જગતીને મોઢાંયા હતા. શાંતિદાસ જવેરીએ પાસાદનો ખર્ચ  
ગતો એના કરી આખા હતા. આથી પાસાદની એના ઉપર  
ખરેજખતી હતી હતી. તે સિવાય પાસાદે કદબાર ઉપર ૭ વખત  
મોરી મકાઓ મોઢાંયા હતી. એના એ નાશીપામ થયો હતો-  
કદબાર લેવાઈ શકાયું નહિ; પરંતુ એ મકાઓ પાસાદ મોરી ખર્ચ  
દતો હતો. આ રીતે શાંતિદાસ પાસાદને બધારે બધારે મો  
ગતોની જગત પાસાદે બધારે શાંતિદાસ જવેરી તેને એની રાં  
શીખતા હતા

શાંતિદાસ એને પત્ર કરતા ધર્મ વદાઓ દતો. પાસાદને તે  
મોરી પ્રમાણમાં નાખ્યા પાસાદ હતા. એના તેમનું મથુરાનું પાસાદ  
પાસાદ મથુરાનું મથુરા જગત હતું હતું તેઓ પાસાદને મોરી  
વક્રમ પાસાદની જગત હતી. એ ૭ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે એમનો  
આખા ઉપર એમનો પાસાદ તેમનું મથુરા જગત હતું હતું  
પાસાદ તેમનું તેમનું પાસાદ ૭ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે એમનો  
પાસાદ તેમનું પાસાદ ૭ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે એમનો પાસાદ  
પાસાદ તેમનું પાસાદ ૭ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે એમનો પાસાદ  
પાસાદ તેમનું પાસાદ ૭ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે એમનો પાસાદ

સંજેશ્વરના દેવળો તેમજ કેસરીઆજીના દેવળો ધણાં પ્રાચીન વખતથી અસ્તિત્વમાં છે. તે સિવાય ત્રણ પોચાળો અમદાવામાં, ચાર ખંભાતમાં, એક સુરતમાં અને એક રાધનપુર પોચાળ (ઉપાશ્રય) શાંતિદાસના વહીવટ અને કળગ નીચે છે. આ સ્થાનો જૈનોને આપવામાં આવ્યાં છે, એટલે કોઈએ તેમાં દખલ કરવી નહિ.

આ હરમાનમાં અમદાવાદમાં જહાંગીરની પરવાનગીથી ઐતિહાસિક ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેરાસરજી માટે પણ કોઈએ દખલ ન કરવા જણાવેલ છે.

શાંતિદાસ શેઠ માત્ર અમદાવાદના નગરશેઠ અને પાદશાહના અમીર નહોતા, પરંતુ તેઓ આખા દિંદના સ્વેતાંબર જૈનોના મુખ્ય નાયક અને વડીલ હતા. ધણાં મોટાં તીર્થો-મંદિરોના વહીવટ તેમના હાથમાં હતો. તેઓ જૈનોના પ્રતિનિધિ તરીકે પાદશાહ પાસે અરજી કરી એમના હરમાનો મેળવતા હતા. તેઓ એ માટે ખારે સંપત્તિ અને શક્તિ ખર્ચતા હતા.

પાલીતાણા જૈનોનું મોટામાં મોટું તીર્થસ્થાન હતું અને હજી પણ છે. મુગલાઈ સત્તા દરમિયાન એની સલામતી માટે જૈનોને અત્યંત ચિંતા બોમરવી પડતી હતી, કારણ સૌરાષ્ટ્રમાં રાણપુર અને પાલોતાણા પાસેના મોંઠવી ગામે મુગલાઈ ચાણુ મુઠાવાધી ધર્માધ મુલ્કાઓની કદાચ ત્યાં દખલ થવાનો ભય રહેતો હતો.

આ સમયમાં તીર્થરક્ષણ માટે કેટલી મુશીમતો બોમરવી પડતી હતી તેનો દમણાં આપણને સહેજ પણ ખ્યાલ આવે નહિ. જૈનો અને દિંદુઓને માટે એ બર્બર સમય હતો. એવા અત્યાચારના સમયમાં એમણે પોતાના ધર્મસ્થાનોનું રક્ષણ કેવું એ



શાંતિદાસ રોટની હેયાતીમાં જ એના પુત્રો વહીવટ કરતા હતા. જ્યારે તેઓ માત્ર કોઇ ધાર્મિક કિતનું રાજ્યદારી કામ હોય તો જ સલાહ દેવા સિવાય બધો વખત પૂજપાઠ, ધ્યાન, રમરણુ અને વ્યાખ્યાન-વાણી સાંભળવા(દેવ-ગુરુભક્તિ)માં પસાર કરતા હતા. એમના મોટા ભાઈ અન્નગ ચંદ્ર ગુજરી જવાથી તેના પુત્રોની પણ અન્નગ પેઢીઓ આજતી હતી. આ રીતે શાંતિદાસને છોકરોને ધરે છોકરાં એટલે પૌત્ર-પરિવાર બહોળો અને સુખી હતો. એમની દોષત હવે કરોડોની ગણતરી હતી. એમણે પોતાના હાથે ખૂબ દાન કર્યું, મંદિરો બંધાવ્યાં, સંધો કાઢ્યા હતા અને સાધુઓની સેવા કરી હતી, એટલું જ નહિ પણ દુકાળીઓને નિભાવ્યાં હતાં, પાંજરાપોશ રચાવી હતી. મહાજનમાં તેઓ અગ્રપદે હતા. પાલીતાણા અને ગિરનારના મંદિરોનો વહીવટ પણ તેમણે સંભાળેલો.

નગરશેઠની મોટી હવેલી હતી. સિંહદાર પાસે રાજદારની પેઠે નોખતો વાગતી હતી. એને ત્રણ ડેલીઓ હતી. પહેલી ડેલી ઉપર દયિઆરજીંધ આરબોની બેરખ બેસતી હતો. બીજી ડેલી ઉપર બૈયાઓની ચોખી હતી. ત્રીજી ડેલી ઉપર રાજપુતોની ચોખી હતી. રોટને મસાજ તથા છગી રાખવાની શાહી પરવાનગી હતી. ભારે જળદળા અને દાઢમાથી રોટનું કુડેજ રહેલું હતું. પાંચસો ધોડાં, સેટલી જ ગાયો, બેસો રોટને ત્યાં રહેતાં. પાર વગરના આશ, સીમામો, રથો, પાલખીઓ રાખતા હતા. જ્યારે જેનોનો રથયાનાનો વરપેડો નીકળતો ત્યારે સોના ચાંદીના સાજવણા વાહનો રોટને ત્યાંથી આવતાં હતાં. રોટની દિંદના ધણા ભાગોમાં આડતો અને દુકાનો હતો. ઝવેરાતનો વેપાર અને શરારીનીબેઠો રોટ નીભાવતા હતા.

શાંતિદાસનો વંશવિસ્તાર નીચે મુજબ હતો—

## શાંતિદાસ-ચાર ઓળો

૩૫૧	૩૫૨	૩૫૩	૩૫૪
પમાળ	મત્તાળ	કપુરગંઢ	લદ્દીયંઢ
	૧૬૨૬	૧૬૩૮	૧૬૪૦

આ મિત્રાવ પાછળથી એમને માળેકચંદ નામનો પુત્ર થયો હતો, જેનો વંશપત્રિયાર અત્યારે મુગનમાં નિવાસ કરી રહ્યો છે.

શાંતિદાસના મૃત્યુ માટે જુદા જુદા મનો છે, પરંતુ રાજ સામગ્રી નિર્ધાર્ય ગમ નામના પુત્રકમા જળાવવામાં આમ્યું છે— શંકર મનરસિ વરસ પનરોત્તરિ, અમદારાઈ પ્રાણ આપાર; શાદ શાંતિદાસ મુરોઝીકિ ગયો, નિદાં અમદો જાતું નિરપાર.

આ પુત્રનો મો શાંતિદાસનો અને ૧૬૫૬ (મંવન ૧૭૧૫) માં સ્વર્ગવાન થયો હતો. આ વખતે શાંતિદાસની વય ૭૦ વરસ થયેલ હતી તેવાં લેંદાં છે. આ મોન ચાર પેઢીઓ મોમય મદેનદાસની મિત્રેંડે લેંદાં મેળા મોરી, અમદાં અને મનાં તરીકે મોરી મ.મ.ન. કે.ન.ન. જેથી મેળા મે મદન પુત્ર પાછાવ્યું કામ પળ કામ, કામ, નામદો. જેમણે મનદો મ.તરી એ અતિ મોરી ૧,૭૧૫ અને ૩,૭૧૫ વચ્ચે મેળાં નકે વડિયાળ એ મમવનો મોરો કમલ મુમલ, જેને ને નિર્ધારિત ગતિ છે મ.મ.દાસ મ.મ.દો કારક, જેને મેળા મુ.અ.અ.વા.મો. મિત્રમોરો ૧૭૧૫ વચ્ચે ૧૭૧૫ અને ૧૭૧૫ વચ્ચે મેળા ૧૭૧૫ વચ્ચે અને અમદાસ મુમલો. મુમલ અને મનાં મ.મ.દો મ.મ.દો મુમલ / અને અમદાસ, ૧૭૧૫, ૧૭૧૫, ૧૭૧૫

## (૨) લખપતિ લક્ષ્મીચંદ

શાંતિવાસ શેડે ધધા વહીવટની ઉપાધ છેડી દીધી એટલે તેનો વહીવટ તેમના પુત્ર લક્ષ્મીચંદે સંભાળી લીધો હતો.

દરમિયાન સને ૧૬૫૭ માં પાદશાહ શાહજહાં સખ્ત ખીમાર થયો. એ વખતે તેના ચાર પુત્ર પૈકી પાટવી દારાદયાહ દીલ્લીમાં હતો, બીજો સુગ અબદુલ્લા બંગાળનો સૂબો હતો, ત્રીજો આરંજએઝ દક્ષિણનો સૂબો હતો અને ચોથો મુરાદશાહ ગુજરાતનો સૂબો હતો. પાદશાહની માંદગીના ખજર સાંભળીને અને પાટવી કુંવરની નર-માઇનો લાભ લઇને શાનસાહત સ્વાધીન કરવા સૌએ તૈયારી કરી. મુરાદશાહે પણ અમદાવાદમાં પોતાને પાદશાહ તરીકે જાહેર કર્યો. ચારે પુત્રો રણે ચડ્યા. મોટા સૈન્યો તૈયાર થવા માંડ્યાં. આ સમયે મુરાદશાહને આર્થિક મદદની જરૂર પડી, જે લક્ષ્મીચંદ શેડે પુરી પાડી. આ પ્રસંગે મુરાદશાહે શ્રીચતુર્જય તીર્થ માટે નવી સનંદ કરી આપી. તેમાં એણે પોતાને બાદશાહ માઝીના નામથી ઓળખાવ્યો છે. એ સનંદમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે તાલુકે



પાલીતાણા જેને શૈલજીવ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે શાંતિ-  
દાસ ઝવેરીને ઇનામ તરીકે આમણી સનદોથી બક્ષવામાં આવેલ  
છે. તે સનદો છતાં પણ શાંતિદાસ ઝવેરીએ નવી સનદની માંગણી  
કરી છે. આથી ફરમાવવામાં આવે છે કે આ પરમખાને શાંતિદાસ  
ઝવેરીના ઇનામી પરમખા તરીકે મળ્યું. તા. ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના  
આ નવી સનદ હાલવામાં આવી છે. નવી સનદ કરાવવાનું કામજ  
નવા બાદશાહનું રાજ્ય આમણથી મેળવી લેવાનું હતું.

ઐરંમજેએ કુમાર ઉપર મોમંદ લઈ પોતે ગાંધી કરા  
રિયાર ગમતો નથી અને મહા જીવ હજાર થતા હકિત છે એવી  
રીતે કુમારજીને મમળવી એને પોતાના પક્ષમાં લીધા એ હકિત  
રામપ્રસિદ્ધ વાત છે. ઐરંમજે અને કુમારના મંત્રણા નેમોએ  
રાગ દિોડને મામતદ પામે મખત દાર આપી. રાગ નાંડો. મંત્રણ  
મેન્મે એની પૂંક પડી. ઐરંમજેએ કુમારના ખદમચોને લાંબા આંદ  
કુમારને જુગ મથવાન કરાવ્યું. એ કમળવનાંના આન વમરને અને  
વડાદરા જાવા માન્વેલ. ઐરંમજેએ મોટા મુલક અધિકારીઓ  
અને મેનાખપાન ભાગીથી કુમારની કોડી વિથન જતાવી. આ  
પુણ ગાંધી કરના ૧૯૫૬ નવે. એરો એના ખનખાં અમાર જીવ  
કરેલ એરો મેંડી માન્વેલ. આંદ અધિકારીઓને વગ કરી તે  
એ કુમારજીને પકડી કીડવા માન્વેલ. અને જુદ કરાવરાને અધિકાર  
રિયાર, કીડ પૂંક. ઐરંમજે અને વાળીન વગર મરંમે  
તા. ૨૦ ( ૨૨ જુન ૧૯૫૮ )

કુમારજીએ કુમાર - ૨ અધિકારી ૧૯૫૬ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮  
ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮  
ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮ ના ૨૦ જુન ૧૯૫૮

દાની પૈકી મુરતની ઉપજમાંથી રૂ. ૧૫૦૦૦૦, ખંભાતની ઉપજ-  
માંથી રૂ. ૧૦૦૦૦૦, બરુચની ઉપજમાંથી ૫૦૦૦૦, વીરમગામની  
ઉપજમાંથી રૂ. ૪૫૦૦૦ અને મીઠાની ઉપજમાંથી રૂ. ૩૦૦૦૦  
એ રીતે ૫૫૦૦૦૦ લક્ષ્મીચંદ શેઠને બરી દેવાને ગુજરાતના સૂબા  
ઉપરનો રૂકો લખી મોકલ્યો હતો.

પરંતુ ધાતુ ઠાણું ચતું નથી. મુરાદને ઔરંગઝેબે દગાથી  
મથુરામાં પકડીને ઠેક ક્યો છે તેવા ખબર મળતાં લક્ષ્મીચંદ વગેરે  
બાપ્તોએ મળી શાંતિદાસ શેઠને બધી વાત કરી.

શાંતિદાસ ઝવેરી રાજકુટુંબના સ્વભાવ, રીતભાતના ખૂબ  
પરિચિત હતા. તેમણે પુત્રોને શાંતિથી સમજાવ્યું કે—

“ધીરધાર એ તો આપણો ધંધો છે. મુરાદગણને નાણા આપી  
આપણે તીર્થસ્થાના ફરમાનો એની પાસેથી મેળવ્યાં છે. હવે એ તો  
ઠેકમાં પડ્યો છે. હું સમજું છું ત્યાં સુધી ઔરંગઝેબનો ડંખીલો  
સ્વભાવ જોતાં હવે મુરાદ જોશમાંથી નીકળે તેમ નથી. આપણા  
નાણાં અને આપણા ધર્મ જાને ઉપર મદાસંકટ આવ્યું છે. આપણે  
મુરાદગણના પક્ષના છીએ એમ મનાય છે, એટલે આપણા માટે  
કસોટી છે. આ બાબતમાં લક્ષ્મીચંદ તમારું ધ્યાન શું પડે છે ?”

“બાપુજી, ઔરંગઝેબ ખારીલો અને અંટસવાલો માણસ છે.  
તે આ ધમ્મું સોતું ધૂળ મેળવે તેવો છે તેથી જ આપની સલાહ  
મેં આખા છીએ.”

“ખરું છે. ઔરંગઝેબ ભયંકર માણસ છે. આપણા ધર્મનો  
મદાન રુતુ છે. અને તો આપણાં નાણાં ફરતાં આપણાં મંદિરોની  
બારે ચિંતા થાય છે. એ પાપી શું નહિ કરે તે કહેવાય નહિ.”

“બાપા, કોઈને મોકલી અથવા વચ્ચમાં રાખીને આપણે એને મનાવી ન સરીએ !”

“નહી તેમ જની થકે તેવું નથી. વચ્ચેથી આદમી માત્ર દયાથી ખામે અને કામ કરશે નહિ. ઔરંગઝેબનો કોઈ મિત્ર નથી. એની પામે કોઈનું ચલણ નથી.”

“કોઈ એમમ માગ્ને સામવમ ન સગાવી સરીએ ! જપી એમમો આપણને ઝોગખે છે. થાગ રામોના બંદ કર્યું તેા એમમો ખુદાથી એ કામ કરશે.”

“અને તે પણ ચોખ્ખા સાગતું નથી. ઔરંગઝેબની આ નેમમો માત્ર મોકલે છે. એનું મિત્ર પણ કોઈ નથી. એ ભારે આપો છે. કોઈનું પણ ખામે નમ નથી.”

“બાપા, એમના વચેદ કમાર સુલતાન આજમનો ખાસ ઉપર આપણું મહેનગારી છે. પણ એના એના ઉપર અવન પ્રેમ છે. એને કામે ન લવ દીએ ! ખાસ કરેલાથી ઔરંગઝેબ એ પૂરું આજણ કરશે.”

“જોકે એ એમમ. જ અમનને પણ મને નથી તેમ કમારે પૂરું કરશે. નહિ પણ કમારે કરશે એ મને ચમત્ નથી.”

“જાણે છે, કરશે નહિ. પણ એ એમમો પૂરું કરશે.”

“જોકે એ એમમ. જ અમનને પણ મને નથી તેમ કમારે પૂરું કરશે. નહિ પણ કમારે કરશે એ મને ચમત્ નથી.”

“જાણે છે, કરશે નહિ. પણ એ એમમો પૂરું કરશે.”

“ નહિ એ જ હિતમ રસો છે. વાઘને એના પીંજરામાં જઈને કડવો લોહ્યો. ના પાડશે તો પણ આજ છે તે કરતાં રિયતિ મરવાની નથી. મહેનત કરવી તે આપણું કામ છે. મને ખાત્રી કે હું તેને સમજાવી શકીશ. ”

શાંતિદાસ પાદશાહને મળવા દીક્ષી ગયા. ઔરંગઝેબને ચોતરફથી વિજય મળવાના ખગર આવવાથી આજે તે ખુશ પીગળખાં હતો. શાંતિદાસ આ તકે તેમને મળવા ગયા અને કુરસી બમળી બેઠા રહ્યાં.

“ કેમ શાંતિદાસ ઝવેરી કુચળ છો ને? તમે તો બહુ વૃદ્ધ થઇ ગયા લાગે છે ? ”

“ હા જહાંપનાહ, મને વૃદ્ધાવસ્થાએ ફેર્યો છે ખરો, પરંતુ પાદશાહ સલામતની ક્ષતેદથી નવું જોમ આવતાં આપ હજીરની સલામીનો લાભ લેવા આવ્યો છું. ”

“ અચ્છા, ઝવેરી તમે તો અમારી સફેનસાહતના બૂના ને વફાદાર સેવક છો તે અમારા ખ્યાનમાં છે. ”

“ હા, નામવર. બાદશાહજી અકબરશાહ પાદશાહ અને હાદાજી જહાંગીર શાહના વખતથી અમને બાદશાહી ઝવેરી અને અમીરાતનું માન આપવા માટે અમે સફેનસાહતના તાણી છીએ. ”

“ તમારી હકીકત બરાબર છે, મોમલ બાદશાહી સાથેનો તમારો પચાસ વર્ષનો ઝવેરીનો સંબંધ અને અમીરાતનો દરજ્જો અમારા ખ્યાનમાં છે. ને અમે પણ તે સંબંધ આજ રાખવાને હરમાન ઠાવવાના છીએ. ”

“આપ નામવરની નીમાડને માટે અદેસાન માતું છું. આપ પાદશાહની ચઢતી હચ્છનાં આપ દશુર નજરાજું ચઢ મંગરા આપ્તો છું તે સ્વીકારવા વિનંતિ છે.”

આમ મહેમને નાખાની ધણી જરૂર હતી. એટલે સંતિદા નજાનાની વાન મૂકતા તેના મન ઉપર અગત્ય અસર થઈ. અખી દાંકળે નુમાએ જ સાનિદાસને મોકલેલ દોષ તેમ તેને સાગ્યું. તેજે દમ વડને કહ્યું : “જવેરી મંખા નમારો સદેનસાદન આથે નિશ મંખપ છે, તેમા આવા વિવેકની શું જરૂર હતી ?”

“નામદાન, અમારો સાનસાદન આથેનો મંખમ જવેરી ને અમાનો જ નથી પણ મનારીનો છે. જો કે દાસમાં અમારી પીનામ્મા સાંખોની જમ પથરાઈ ગયું છે. તે પારી ન પનારી અમરો દમ-દેસાવંમા આવી દડીઆનુ કામ પાડું થયું નથી. તે માત્ર આપ નમારોની કુશળી આમજ ઉપર થઈ ગયે, પાંતુ અમરો અમાની નજરોની કવેદ હચ્છવાની અમારી ફરજ છે તેવું નમારો મરને અંકડી કવેદ આ મેલી આપના ચરણે પડ્યા નમારો છું.” તે કહી ને જવેરી પાખડી માનીને રડીકાઠા પડી ગયો.”

“આમ, નમારો વિવેક અન પાસાગી માટે અમને જ ન અમારો દાસ કેવો કામદાર દોષ ને કવે.”

— — — — —  
આમ, નમારો વિવેક અન પાસાગી માટે અમને જ ન અમારો દાસ કેવો કામદાર દોષ ને કવે.”  
— — — — —  
આમ, નમારો વિવેક અન પાસાગી માટે અમને જ ન અમારો દાસ કેવો કામદાર દોષ ને કવે.”  
— — — — —  
આમ, નમારો વિવેક અન પાસાગી માટે અમને જ ન અમારો દાસ કેવો કામદાર દોષ ને કવે.”

સંભાળશે તેવી મને ખાતરી છે."

નવા રાજ્યઅમલમાં દરેક કામેને રાજ સખવાની નીતિની કિંમત ઔરંગઝેબ સમજતો હતો અને આજે અણીના વખતે શાંતિદાસે વગરમાગી મદદ કરી આખી નિઃસ્વાર્થ મામણી કરવાથી તેના તરફ માન વૃદ્ધિ. જવાબમાં પાદશાહે જણાવ્યું કે—

"ખુદાના દરબારમાં રંજ ન થાય તે અમારી ઇચ્છા છે. તે માટે તમને સનંદો મળી જશે. તમારા જેવા શાનશાહતના સરાફ છે તે માટે અમારે મગર થવા જેવું છે. તમે ખરે વખતે ધીરદા લાખો રૂપિયાની રકમો પતતી નથી તેમ કહ્યું તેમાં કંઈ સમગતવું નથી. કહો તેમાં અમારી મદદની કંઈ જરૂર છે ?"

"અમારા તીર્થરક્ષણ માટે સનંદ કાઢવાને આપ નામદારે અમલ વચન આપીને જૈન જેવી શાંતિપ્રિય અને વફાદાર કામની કદર કરી છે. અમારી લાખો રૂપિયાની ધીરધાર પતાવવામાં આપ નામદારે બતાવેલ લાગણી માટે ઋણી છું. અમારી ધીરધાર વેપારીઓ ઉપરાંત આ શાનશાહતમાં પણ છે. મુરાદખાને શાન-શાહતના નામે સાગપાંચ લાખ રૂપિયા ઉપાડેલા છે, તે આપ નામદારના જલ્લવામાં હશે."

પોતાના વિરોધી મુરાદખાનું નામ સાંભળીને ઔરંગઝેબ અમરો દોષ તેમ પૂછ્યું. "મુરાદખાને એ નાણું શું માટે આપ્યું ? એના ઉપાડે શાનશાહત સાથે શું સંબંધ ?"

"જલ્લપનાડને મારી નાશ કર્યું છે કે રાજ્યસત્તા પાસે અમારું જગ શું ? મુજરાતના સુઆપદેથી એ નાણું અમારી પાસેથી લેવામાં આવ્યું. એના દસ્તાવેજે ઉપર પાદશાહી સહી સિલ્લો મારવામાં આવ્યું છે. અમે કાઈ બક્ષિને આપ્યું નથી. અમે



આવવામાં કામ લાગે. ( જોગરટ ૧૦, ૧૬૫૮ )

ખીણું ફરમાન તારીખ ૩૦ જાનેવારી ૧૬૫૮ નીકળ્યું જેમાં ખુદાના દયાળુ અને પવિત્ર નામથી અશુભ મુઝાફર મદમદ ઔરંગઝેબ બાદશાહ આલમમીર ગાઝી બહાદુરની સહી-સીલાથી બંધાવ્યું છે કે—

“અમારા હમણાના અને જવિધ્યના અધિકારીઓને બંધાવવામાં આવે કે શાંતિદાસના પુત્ર લક્ષ્મીચંદે જાહેર કબુલ છે કે તેના બંધા પૈસા આ પ્રાંતના અધિકારીઓ અને લોકોને ધીરવામાં આવ્યા છે. તેઓ એ નાણાં આપતા નથી અને ખોટાં બહાનાં કાઢે છે. આથી એ નાણાં અપાવવા એણે મહાન શાહી સરકારને નમ્ર અરજ કરી છે.

આથી ફરમાવવામાં આવે છે કે આ મહાન ફરમાન જે જગત આખામાં માન્ય છે તેથી પૂરતી તપાસ કરીને હિસાબ દસ્તાવેજો જોઈ તપાસી એને નાણાં અપાવવામાં મદદ કરવી. કાંઈ પણ ખોટી રીતે નાણાં અટકાવે નહિ તે માટે ધ્યાન દેવું.”

ઔરંગઝેબે લૈન લીધોની સ્વનંતતા અને રક્ષણ માટે સને ૧૬૬૦ માં એવું મહાન ફરમાન કાઢ્યું હતું કે—“સહસ્રકિરણના પુત્ર શાંતિદાસ ઝવેરી-જે જીવ છે તેણે પાદશાહ પાસેથી ખાસ મહેરબાની માંગી છે. એણે સૈન્યને કૂચ કરતી વખતે રાશન અને ખોરાક પૂરો પાડવાની મોટી નોકરી જાગવી છે અને બદલામાં શાહી મહેરબાની માંગે છે. આથી પાલીતાણા ( જે અમદાવાદ નીચે આવ્યું છે ) ગામ, તેમાંનું મંદિર જે ‘શેતુબંધુ’નું નામથી ઓળખાય છે તે સર્વે અને હિપત્ત ઝવેરીને આપી દઈએ છીએ. ત્યાં



તે ધામુ બીએ છે તેમાં આવડોનાં જનાવરો ચરે. આ પર્વત ઉપર સાકામાં અને બગનજી પજી આવડોના ઉપયોગ મારે છે. અરિય-  
શાકપજી અધિકારીઓએ આમાં ફેરફાર કરવો નહિ.

તે સિવાય જૂનામદમાં મિરનાર અને સિરોડીમાં આજી નાં  
પરનો છે. આ બંને પરનો પજી અમે સાંનિસમ મેરીને આપી  
છીએ. આપી અધિકારીઓને ફરમાનવામાં આવે છે કે એનો ભો-  
વરો તેને કાંચા દેવો અને કાંઈ રાખએ એમાં તકરાર કરતી નહિ  
એની પામેથી હા નવો મનદ મામતી નહિ. આ બામતમાં કે  
કાંઈ રાવો કરશે નો ઉપકાપાવ અને હજરનો મુન્દેમાર કામે.  
મંજરી જુડી મનદ એને આપવામાં આવી છે." માર્ગ ૧૨, ૧૧

બો દાનિસમ મેડ પોતાની ઊંચી પાલસાડી મુલાકાત  
જા રેવા દેવાન નરોવા.

જામને મેડે પજી મળ્યાગી હાથમાં પોતાના પિતાની મોળી તાર  
વચક મુ રાખે દલી. આરમજેય પાલસાડ પોતાની માથે બાંધ  
મંજેય જા. રેજા બાપરો. તે મ જા રવાથી દરો, છત્તં આ કુ-  
કા રેને માર પેદમે. જાને મે પજી નંઆરો કાચે દરો. જામને  
માર મેડે મેડે જામતાડાડા નવરો દરો નરો. રોડો કાંઈ આપે  
દરો. આ કુડાવ વાંચે તેને જાનવા. જા નુ વરાજી કોઈ પ  
કા. જામને મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે  
મારે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે

જો જામને મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે  
મારે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે  
જો જામને મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે  
મારે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે મેડે

અને કાલે પાછા બીજા તૈયાર થઇ આવ. ઔરંગઝેબ દક્ષિણને સર કરી શક્યો નહિ. એવું સામાન્ય નમણું બની ગયું. બહારથી જેવી ને તેવી જ જાહેરસાલી દેખાડવા છતાં અંદરથી પોત્રાણુ મધ ગદ્ગદ હતું.

ઔરંગઝેબના અવસાન પછી એમના પુત્રો મુઆઝીમ, આઝમ અને કરમખાન વચ્ચે કુટુંબકલેશ થયો. રાજ્યગાદીને માટે ત્રણ પેઢીઓ યથા યાદ્યું આવતું હતું તેમ લડાઈઓ થઇ.

તે વખતે મુઆઝીમ કાશુલ અને લાહોરનો સુબો હતો. તેણે ઔરંગઝેબના મરણ પછી પોતાનો પાદશાહ બહાદુરશાહ તરીકે રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો.

ઔરંગઝેબના બીજા પુત્ર આઝમે પણ પોતાને પાદશાહ તરીકે જાહેર કર્યો હતો તેથી બંને બાઈઓ વચ્ચે અંબલ નદી પાસે મોટી લડાઈ થઇ. જેમાં આઝમનો પરાજય થયો ને તે માર્યો ગયો. બહાદુરશાહે વિજયી થઇ દિલ્લીનો કબજો લીધો. બીજાપુરમાં ઔરંગઝેબનો ત્રીજો પુત્ર કરમખાન ગવર્નર હતો. એણે પણ પાદશાહ તરીકે પદાભિષેક કરાવ્યો. પરંતુ બહાદુરશાહે એનો પણ પરાજય કર્યો. દેદાગાહમાં મોકું યુદ્ધ થયું. કરમખાન માર્યો ગયો. છેવટે બહાદુરશાહ નિઃકંટક પાદશાહ થયો.

શેઠ લખમીચંદ બહાદુરશાહને લાહોર જઈ મળ્યા. સારી રકમની ધીરધાર કરી લશ્કરને લઇ જવા લાવવા માટે સાધનો પૂરાં પામ્યાં. રાશન પણ પૂરું પાડ્યું.

આ રીતે શેઠ લખમીચંદ ઔરંગઝેબ અને તે પછી પાદશાહ બહાદુરશાહની મહેરબાની મેળવી હતી. પાદશાહ માટે અને બેગમે માટે કુલ ઝવેરાતની ખરીદી શેઠને ત્યાંથી થતી હતી. શેઠ પાદશાહને નાણાં પણ ધીરતા દત્તા.



એનો નાનો બાઈ આઝીમશાહ એના હાથે માર્યો ગયો એટલે પોતાના પિતાનું વૈર લેવાને માટે એના પુત્ર ફરખશિયરને એની રાજપુત માએ ચડાવ્યો. એણે બંડનો ઝંડો ઢિપાઓ. આ વખતે દિલ્લીમાં રહેતા સૈયદ હુસેનઅલીખાં તથા તેનો બાઈ સૈયદ અમરુલ્લાખાં (અફઘાનનો સૂબો) માયામારે માણસો હતા. તેઓ ફરખશિયરની પડખે ચડ્યા અને લખમીચંદ શેઠ પાસેથી નાણાની મદદ માગી. લખમીચંદે સમય વર્તી નાણાં ધીર્યો. સૈન્યને માટે વાહનો અને રાશન પૂરાં પામ્યાં. ફરખશિયરે બાદશાહને હરાવી મારી નાંખાવ્યો. પોતે શાહની પદવી ધારણ કરી. આ સમયે લખમીચંદ શેઠે વૃદ્ધાવસ્થાને અંગે બ્યવહારિક તેમજ રાજદારી કામકાજ પોતાના પુત્ર ખુશાલચંદને સોંપીને પોતે આત્મસાધના અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં શોષ શ્રવન વીતાવ્યું હતું.



### (૩) ખુશાલશાની આનદાની

લખખંડ કેડ પછી ખુશખંડ કે  
 વડોદરાની જલોજલાનીમાં ખુબ વધારો કર્યો હતો. તેમાં  
 ખર્ચિકે કાવના, અને દેવ-મુરુદાનિ અનુકરણે રતી, એમાં  
 જન્મ પાવે વજાનિ અંધ કરેલો. પાલકાની મુલાકાતે તેમણે પાલક  
 ગિરમી જાના હતા એના ઉપર હાજરિતર પાલકાની થઈ રહ  
 હતા. પાલકાની એમનું મેં કે અનુકરણ કરતાં અને એમની વાતો  
 અનુકરણ કરતાં હતાં. ખુબ ખાંડ કેડ પછી મોટું મોટું  
 રતી, એમાં, અનુકરણ, અનુકરણ અને એના મોટું મોટું  
 વજન રતી

અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ  
 અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ  
 અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ

અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ  
 અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ અનુકરણ

“બાદશાહ સલામતના પ્રતીનિધિ સૂઆસાહેબની પરવાનગીની શું તમને જરૂર નથી ?”

“ના, ખીસ્કુલ જરૂર નથી.”

“હું સૂઆસાહેબ પાસે જઈને આપની વાત કહું ? હાથી, ઘોડાં, રથો સાથેની સ્વારી સૂઆસાહેબની પરવાનગી વિના નીકળી શકે નહિ તેમ તેઓ નામદારે ફરમાન કયું છે.”

“હીક છે. તમે તમારે સૂઆસાહેબને કહો કે ખુશાલશા આવી પરવાનગી લેવાની સાફ ના પાડે છે.”

“હીક છે. હું તો કહીશ, પરંતુ આવી સાદી પરવાનગી મેળવતાં તમને શું નુકશાન છે ? સૂઆસાહેબ કંઈ તેના માટે કર કે નાણાં લેવા માંગતા નથી.”

“ખરી વાત, પરંતુ એક નવું લાકડું ધુરધું એટલે તેની પાછળ ખીજી લાકડું તૈયાર રહે છે. આને કર કે પૈસા નહિ હોય, પરંતુ ભવિષ્યમાં એવું નવું લાકડું ધુસાડતાં શી વાર લાગે ? જગવાનની ભક્તિમાં આવો નવો રિવાજ અમેા નહિ કરીએ.”

“પરંતુ તે દેશનો સુઓ છે એટલે એવું માન તો જાળવવું જોઈએ ને ?”

“તે અમે જાળવતા આખા હીએ અને જાળવતા આવશું. પણ આ જાગતને અમે ધણી અંબીર અણીએ હીએ, એટલે નવું લાકડું સ્વીકારવા કબૂલ થશું નહિ.”

“સા માટે જાગવાનનો રાવ વડોરી હોય છે ? તમે તો વેપારી વાણીઆબાઈ છે. તમારે વળી સૂઆ સાથે તકરારો કેવી ? જોરાવરી કરશે તો નુકશાની ખમવી પડશે.” સંદેશવાહકે દમદારી આપતાં કહ્યું.



જતાં સૂખાએ ઠડક ફૂકેમો છોડ્યા. એના પેટા અધિકારીઓએ ધીરજથી આતો બીકેલ લાવવા વિનંતિ કરી જોઇ, પરંતુ સૂખાએ એમને ધુલકારી કાઢ્યા. તેણે આગા કરી, “જાઓ ફૂકમ પ્રમાણે અમલ કરો ને એ વેપારીને પકડી મારી હથુરમાં લાગર કરો.”

સુબેદાર દિલાવરખાન પચાસ ધોડેસ્વાર સૈનિકોને લઇ કચેરી-વાડમાં પહોંચ્યો. પોળમાં પ્રવેશ કરવા જાય છે ત્યાં તો સામેથી અવાજ આવ્યો.

“અમરદાર, પરવાનગી વગર અંદર આવતો નહિ.”

“અમે શાદી પામ્યાના સ્વારો છીએ.”

“અમે તે હો પશુ અંદર આવી શકીશો નહિ.” પચાસ લાંબી બંદૂકોની નળીઓ તેમની છાતી સામે નોંધાઇ રહી હતી.

“તમે કોણ છો ? કોની પરવાનગી જોઇએ છીએ ?” દિલાવર-ખાને આગળ આવી પૂછ્યું.

“અમે આરબો છીએ. અહીં લાખણ થવા માટે નગરશેઠની પરવાનગી જોઇએ.”

“અમલવાદના પાલ્કાદી ચક્રેરમાં બાદશાહી સૈન્યને અટકાવવાના પરિણામો તમે જાણો છો ?”

“તે સાથે અમારે સંબંધ નથી. અમે માલીકનું લગ્ન લગાવ કરીએ છીએ.”

“તમને એક એકને પકડીને બચાંકર રીતે રીખાવવામાં આવશે. શાદી દરમ્યાનની વિરુદ્ધ યાત્રી તમારે અમારા દેશમાં રહેવું છે ! તમે જાનમાથથી માથો જશે. શાદી સૈન્યને રરતો આવો.”

“અમારી બંદૂકો સાજી છે. દારૂઓ પુષ્કળ છે. હમણાં જ



તમામાં મુઠ્ઠાં ફૂલનાં કાગડા ચૂંચી નાખશે, માટે ધમકી આપ્યું  
સિવાય ચાલ્યા જાયો.”

વિજાવરખાને ચારે તરફ આરબોનો બારે જમાન નીરો-  
સડનાથી લોદી રેડાશે. અંદર જઈ શકાશે નહિ એવી એને પાળી ખાઈ  
શક. તે આરબોને ઝોળખતો હતો. ગ્રાણુ આપમે ૫૫૫ જઈ  
જતા રોગે નહિ. શુ કંઈ ને માટે એ વિમાસજીમાં પાડે. એ ૫૫૫  
જવ તો મૂળો એને ખાવશે કહી એની બેઆજર કરે. એને કમી  
નોકરીયાથી જાગરુ કરે. આમજ વરિ તો આરબોની જાંદુરી મે. ૫૫૫  
નેમની તેને ખજાર હતી. શરી વચ્ચે સોપારી જેવી એની વિષ  
વિષિ હતી.

કેવું વચ્ચે મનો લીંડા. પોને કોંગીવાલી જવાર રંગે  
સાંભળે. રીઆ રાજ્ય અને મુજા પામેથી વધારે મેન્ડ મેન્ડ.

“મુજાવારે, કોંગીવારે” કહેને આરબ મેન્ડ પાંડિ  
દે. વજ કાજવ દેને ૫૫ આગી મેવાના મલક દે.”

“કાંઈ મેન્ડી. કયા પાગ દે હ મલો, જાંદુરી કોઈ દખા  
મજા મે કાંઈ વગરે વગરો. કાંઈ રંગ દે.”

“આરબ કાંઈ ને. વજ લોડે દે. વિજાવરખાને આરબો  
મજા મલક દે.”

“૫૫૫ મેન્ડી દે. કાંઈ કાંઈ આરબ મેન્ડી.”

“૫૫૫. મલક.”

“૫૫૫. મલક.”

“૫૫૫. મલક.”

“૫૫૫. મલક.”

પોતાક પહેરી લીધો. પોતાનો થોડો મંગાવીને તે પણ જવેરીવાડ તરફ ચાલ્યો.

જવેરીવાડની આસપાસ ચારે તરફ ખાદ્યો ખોદીને ઉપર લાકડાના બીમ્બોને ઊભાં કરી તે ઉપર રેતીની ગુણીઓ ખડકોને આરંભો પોતાની લાંબી બંદુકો તાડી ઉભેલાં બેયાં એ મનમાં વિભાસી રહ્યો, પરંતુ હુકમ નીકળી ગયો હતો તે ઠાક રીતે ન પળાય તો આગર જાય. એણે અમદાવાદમાં રહેલું કદ પાંચસોનું સૈન્ય આ ઠેકાણે જમા કરવાનો હુકમ હોડ્યો. અહીં જ સાહી હાવણી મંડાઈ ગઈ. અમદાવાદના મધ્ય ચોકમાં મોટાં ધનસાણુની તૈયારીઓ થવા માંડી. નગરશેઠ મલ્લમ હતા. સૂબો પણ મલ્લમ હતો. મોટા મુદ્દને આવળું બેઠું શહેરીઓ ઘરઘરવા લાગ્યા. શહેરની વચ્ચે-વચ્ચે આવું મુદ્દ ભારે આશ્ચર્યકારક હતું. ચારે તરફ બજારો, ધરો, હવેલીઓ, મંદિરો, મસ્જિદો આવેલાં હતાં.

ચાર પાંચ ટકાની અંદર સાહી પાંચ સો માણસો હાજર થઈ ગયાં. તેઓ સૌ ગોઠવાઈ હથિઆરખંદ થઈ ઊભાં. આ તરફ આરંભો પણ પોતાની બંદુકો જમગીરીઓ લાથમાં લઈ હોડવા તૈયાર થઈ ગયા. મુદ્દ જમવાની પત્રો મણાઈ રહી.

દિલાવરખાન સૂબાની નજરેક આવ્યો. એણે લશ્કરી સલામ કરી કહ્યું: "આપે બેયું? આ આરંભો ખાદ્યો ખોદી પડ્યા છે. રેતીની ગુણીઓ આસપાસ ગોઠવી દીધી છે. આપણા થોડેસ્વારો એના ઉપર કેવી રીતે દસ્તો કરી શકશે? ખાદ્યમાંના આરંભો આપણને સમ્પત ગુલશનીમાં ઉનારશે. તેઓ કેવા જંદો તાકનાર છે તે તો આપને ખાતર છે. આપણે આવી રીતે એમના ઉપર આક્રમણ કરીએ તે લશ્કરી નજરે મોટી જૂઠ મણાશે."



તું નુકશાન થશે. પાદશાહને દિલ્લી પુછાવી લ્યો. આપું  
મ ઉપાડવા જેવું નથી.”

“પાદશાહને મારે પુછાવવાની જરૂર નથી, અને અંખું  
છે.”

“ત્યારે અમારે શું કરવું? વખત આવે એટલે ગાંસડા  
ટલાં બાંધી અમે રવાના થઇ બીજો ક્યાંક જઇ વસીએ. બે  
ખાસાએની લડતમાં જાડોનો જો ધાવ. બચકર નુકશાન થશે.  
દેરનો ગીચોગીચ બજારનો ભાગ નાશ પામશે. કાંઈ વિચાર કરો.”

શહેરના કોટવાળા, મુખેદાર, મનસબદાર સૌએ મદાનનની  
મરજને ટેકો આપ્યો. સૂચો વિચારમાં પડ્યો.

“જાઓ ત્રણ દિવસનો સમય આપું છું. તેટલામાં કાં તો નમર-  
શહેરને શરણે લાવો અથવા શહેરનો આ વિભાગ ખાલી કરી બીજો  
આત્મા જાઓ. મારે આ નમરશહેરનો ખર્ચ ઉતારવો છે. તેમાં ફેર નહિ પડે.”

મદાનન નમરશહેર ખુલાસચંદ પાસે ગયું. સર્વે માનઆદર  
સાથે બેઠા.

“શહેરનું આ સત્તાનાશ જવા બેઠું છે. કાંઈ ઉપાય કરો.  
તમે મદાનનના નમરશહેર છો. આ સૂચો રહ્યો છે.”

“હું બાણું છું. પણ એક વખત એને નમવાથી સૌની કમ-  
જખતી છે. એ વખરવિચારનો સુવાન છે. એને ગમે તેમ જીવન  
કરવા નહીં દઇએ.”

“પણ શાદી સૈન્યની સાથે લડાઈ કરશો તે મોટો મુન્દો  
નહિ મળે? સત્તા સામે શાબુપણુ દર્શાવું શકાય?”

“આરા દાવ લાંબા છે. હું પહોંચી વળીશ.”



“ બે માસની મુદત આપો. પછી તેમ ખુશીથી કરજો. અ-  
મારો એટલો આગ્રહ કબૂલ કરો.”

સૂખાએ કબૂલ કર્યું. નગરશેઠે ત્યાંમાર હવેથી ખાલી કરાવી  
હીધી. એમણે ૨૧ દિવસમાં અમદાવાદમાં પાછા આવવાની ચેસેન્સ  
દેહી. પોતાની સાથે ૫૦૦ આરબો લઘુ સરસામાનના સેંકડો માણંઓ  
બરી પેશાપુર નજરિયા તેમના વાસણા ગામમાં તંબુઓ તાપ્યા.

પુરાણચંદ શેઠે તરત પાદશાહને અરજ લખાવી. તેમાં પોતાની  
સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે દેખાડી. સૂખાને અન્યાયી દુકમ, તે માન્ય ન  
કરવાના કારણે, તે સિવાય સૂખાએ કરેલી જબરદસ્તી અને પોતાને  
અમદાવાદ ત્યાજવાની ફરજનું સંબંધી સર્વે વિગત અરજ સાથે  
લખી. પાદશાહની પોતાના ઉપરની મહેરબાની અને કરેલા ઉપકારો  
જણાવી અમદાવાદમાં પોતાને પાછા ફરવાની અને બાદશાહી રક્ષ-  
ણની માંગણી કરી. પોતાને યતાં તુકચાન અને તકલીફો જાહેર  
કર્ચો. પોતાના લાગતાવળગતા ઉમરાવોને પણ ખમર આપ્યા અને  
ખાસ કરીને પાદશાહી રાજતંત્રમાં તે વખતે પુરતી લાગવગ ધરાવ-  
નાર સૈયદ હુસેનઅલીખાં તથા અબ્દુલાખાને પણ સર્વે દરીકતથી  
વારંદ કર્યો. સૂખાનો રિપોર્ટ પણ દિલ્હી પહોંચ્યો. સૈયદ બાદશાહ  
આ વખતે સર્વસત્તાધીશ હતા. તેમની સલાહથી અમદાવાદના  
સૂખાને દિલ્હી બોલાવવાનું ચાલી ફરમાન છૂટ્યું. તેને ઠેકાણે સૈયદ  
હસનઅલીના આમિતની નિમણૂક મળી. જાન્યુઆરી ૨૧ મે દિવસે  
પુરાણચંદ નગરશેઠે લામણુખ અને આજતેવાજતે અમદાવાદ  
પધાયો. જૂનો સૂખો ત્રણ દિવસ પહેલાં છાનોમાનો દિલ્હી  
ચાલ્યો ગયો હતો.

દિલ્હીમાં શરખિખર બાદશાહ માત્ર નામનો જ હતો. સત્તા



યથ પડતાં જનભાક્ષના રક્ષણ માટે ખુશાલચંદ શેઠે સમયમુચક-  
તાથી પોતાને સાં રહેતી આરંબની બેરખમાં બરતી કરી ને દધિ-  
યાર-સામગ્રીમાં જરૂરી વધારો કરી દીધો હતો.

પાંચેક વર્ગો આ રીતે પસાર થયાં. દરમિયાન મુગલ શહેનશા-  
હતને ગુજરાતની સત્તા પોતાના પગ નીચેથી સરકી જતી હતી તેવું  
બાન થયું અને પોતાને આંગણે પણ અધિકારીઓની અથડામણી  
થવા લાગી. પરિણામે ગુજરાતનો હાલનો સૂબો અને મરાઠા મળી  
ગયા છે તેમ પાદશાહને સમજાવી શાહજુહાદખાને ગુજરાતની સૂબા-  
ગીરી મેળવી ને લશ્કર સાથે પોતાના તરફથી મુગલદીખાનને મોકલ્યો.

આ આંતરયુદ્ધમાં મુગલદીખાન પાસે લશ્કરીબળ જોઇ  
હમીદખાન દાહોદ પહોંચ્યો ને મરાઠી સૈન્યની મદદથી અંદરો-  
અંદર અથડાતાં મુગલદીખાન મરાયો.

આ પ્રસંગે અમદાવાદને કીલ્લેજંધી હોવાથી અને તેના દરવાજા  
જેવે હોવાથી વરતી બહારના તોફાનથી સુરક્ષિત હતી, પરંતુ વિજયની  
ધૂનમાં મરાઠા સૈન્યને શહેર લૂંટવાનો ઉત્સાહ જાગ્યો.

મરાઠા સૈન્ય ગદના કીલ્લા તોડી શહેરમાં પ્રવેશ કરવા-ગામ  
લૂંટવા ઇચ્છે છે તેવા ખબર ખુશાલચંદ શેઠના જાણવામાં આવ્યા.  
તેમના પાસે પૂરતાં સાધન અને સમૃદ્ધિ હતાં, હિંમત અને મુલ્સદીગીરી  
હતી. મરાઠા સૈન્યને લાવનાર હમીદખાન ઉપર તેના ધણા ઉપકાર  
હતા. તે હિંમત કરીને અમદાવાદને ઘેરા ધાલી પડેલી મરાઠા લાવ-  
ણીમાં ગયા. હમીદખાનને મળી તેના અંગત તોફાનમાં પ્રગ્ન પાપભાલ  
યથ જવાબી તેને જ નુકસાન છે તેમ સમજાવીને પોતાના પદરથી  
ઝોં-માંગ્યું દ્રવ્ય આપી મરાઠા સૈન્યને પાછું વાળ્યું.

નગરરીફ ખુશાલચંદ તન-મન-ધનનો મોટો બોગ આપીને



શહેરના વેપાર અને વસ્તીનું રક્ષણ કરવાથી તે વખતના  
શહેરના મોટા વેપારી અને મહાજનના મોવડી દિંદુ કુ  
ટુંબના આગેવાનોએ મહાજન એકઠું કર્યું ને ખુદાપયગ  
ઉપકાળના બદલામાં અમદાવાદમાંથી રાજદણની લેવાની  
(જામાગણી) ઉપરાંત દરેક વેપાર મથક વજાદ વચેરે ઉપ  
ચાર આના મુજબ નગરસીકને વંદપરંપરાને માટે રૂબા નિરત  
આપવાને પ્રગળે કરારનામું કરી દીધું તથા વજર કમાતી  
રનો અપાટ પરવાનો-રક્કો કરી આપ્યો.

[illegible]

## ( ૪ ) વખતશાનું વહીવટીતંત્ર—

નગરશેઠ પ્રુથાક્ષયંદ પછી તેના પુત્ર વખતચંદ શેઠ નમરશેઠ થયા. મુગલ અને મરાઠા એ બન્ને સત્તાઓએ એમને માન્ય રાખ્યા. સમય બહુ જ કપરો હતો. એ સત્તાઓને પ્રસન્ન રાખવાની હતી. વખતશાહ પિતાના હાથ નીચે રાજ્યદારી શ્રુતસદ્દીમોરીમાં ફેળવાયેલા હતાં. એમણે થી હામાછ ગાયકવાડ સાથે તેના ઝવેરી તરીકે સંબંધ બાંધી વડોદરામાં પણ પેટી ખોલી. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પણ એમને હત્ર, મશાલ તથા પાસખી મળ્યાં હતાં. એમણે પાક્ષીતાણુ, આણુ અને મિરનારના મોટા સંધો કાઢ્યા હતા, જેમાં તેમને ગાયકવાડ તરફથી સૈનિક રક્ષણ મળ્યું હતું. એમણે કાઠિયાવાડના રાજાઓને ધીરધાર કરવાની ચરઆત કરી. તેના ગામડાંઓ લખાની લઈ તેઓ નાણું ધીરતા હતા. કાઠિયાવાડના મોટાં દેશીરાજ્યો સાથે ઝવેરીકુટુંબનો માલ સંબંધ બધાવા લાગ્યો હતો. એ સમયે બેંગા અસ્તિત્વમાં નહોતી, પણ આવા શાહુકારો જ રાજ્યને મોટી રકમે નાણું ધીરતા હતા. આખા ગુજરાતમાં ઝવેરી-નમરશેઠ જેવા મોટા ચરાફે નહોતા. હેઠ દિલી મુખો એમનો ધીરધાર ચલતી હતી. અકબર, જહાંગીર, શાહજહાન, ઔરંગઝેબ, બહાદુરશાહ, જહાંગીરશાહ, શાહજહાન મુખો સર્વે બાદશાહોને એમણે નાણું ધીર્યું હતું. તે

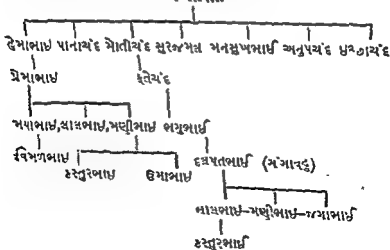


જાંઘણ, અંગ્રેજોની મોટી પેઢી સુરતખાતે હતી તે બદલીને મુંબઈ લાવવામાં આવી. મુંબઈનો વેપાર વધવા માંડ્યો. પશ્ચિમ દિશામાં એ સૌથી મોટું બંદર બન્યું. જે ગામમાં થોડા માછીમારોનાં ઝુપડાં હતાં તેમાં લાખોની વસ્તી વસવા લાગી. વખતશા રોકે પણ મુંબઈમાં પોતાની પેઢી ખોદી અને શરાશીનું કામ શરૂ કરી દીધું. મુંબઈખાતે પોતે ગયા જ નહોતા પણ પોતાના પુત્રોને ત્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા.

વખતશેઠના વહીવટ દરમિયાન ઉપર મુજબ મુગસ, મરાઠા, ગાયકવાડ અને બ્રિટિશ વગેરે રાજસત્તાના મુખપક્ષટામાંથી પસાર થવાનું હતું, જેમાં તેમણે કુશળતાથી રાજ્યસંચાલ, ધંધાદારી અને નગરશેઠનો માન-મરતબો જમાવી રાખ્યો હતો તે તેમની કાર્યદક્ષતા અને સમયસતતા સ્પષ્ટ છે.

વખતરીકે સાત પુત્રો, એક પુત્રી (હિન્મ) અને બહેનો પરિવાર હતો.

वृषभतृतीया.



## (૫) રાજરત્ન દેખાવાઈ

વખતદાનો વહીવટ બરોડો દોષાળી નેમના કુચે રી જા  
વળી પેદનું કાજકાજ વહેંચી આપું હતું. તોડા પૂરે  
કાજ આજવાવની પેલી ઉપર રહેના. આપણામાં મને મળી  
કામે વહીવટ નેમજ વમવાદના વખત આ મંત્રાણ કુદામ એક પો  
મજનુ--રેકું એ નેમના ઉપર પુણ્યો પ્રાપ્ત રહે.

વખતો પાડે નવરોડાનો આ રૂઝગરને કાજ  
જમના રેકું નેમજ વમવાદના વખત આ મંત્રાણ કુદામ એક પો  
મજનુ--રેકું એ નેમના ઉપર પુણ્યો પ્રાપ્ત રહે.

વખતો પાડે નવરોડાનો આ રૂઝગરને કાજ  
જમના રેકું નેમજ વમવાદના વખત આ મંત્રાણ કુદામ એક પો

મારે સહનશક્તિવાળા હતા. આવડું મોડું કુટુંબ હોવા છતાં એમની આમન્યા મોટા પ્રમાણમાં રહેતી હતી. સૌને હેમાભાઈ શેઠે જુદાં જુદાં કામે વહેંચી આપ્યાં હતાં. સૌનો ચોક્કસ ઉપાડ નક્કી કર્યો હતો અને વિવાહાદિક પ્રસંગો સંયુક્ત કુટુંબની રીતે થતા હતા. હેમાભાઈ-નમરશેહની ફરજ તેમજ બહારનું કામ સંભાળતા હતા. તીર્થોનો વલોવટ કરવો, સરકાર દરબારમાં આવ-જા કરવી, મહાજનની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી, પાંજરાયોળ ઉપર દેખરેખ રાખવી એ કામ એમનું હતું. તેઓના શાશ્વત્વથી સંયુક્ત કુટુંબનો સંપ આશુ જ રહ્યો હતો. સૌ બાઈઓ વિવાહિત અને બાળકોવાળા હતા, પરંતુ શેઠ હેમાભાઈનો મોભો એવો હતો કે સૌ એમની આમન્યા સંપૂર્ણ રીતે જાળવતા હતા.

પોતાના વડીલોનો ઝવેરાતનો ધંધો હવે જોશુ થયો હતો એટલે તેઓ શરાણીનો ધંધો વધારે પડતો કરતા હતા. કાઠિયાવાડના ધણી રાજાઓ અને જાગીરદારોને તેઓ સારા બાળે ગામે અને તાલુકાની ઉપજ ઉપર નાણાં ધીરતા હતા. મુંબઈ સરકારના હુકમ વગર રાજાઓ ઠાઠપણ મામ વેચી શકતા નહિ પરંતુ ઉપજ ગીરવી મૂકવાનો તેમનો હક્ક હતો. તે સિવાય સુરત, મુંબઈ, પુના, રતલામ, જયપુર, દિલ્હી, આગ્રા, મેડતા, ચિતોડ, શુંદોઢોટા, વડોદરા, શેષા, વડવાણ, લોંબડી, નવાનમર, ધોલેરા, પાવનપુર, શીરોહી વગેરે ધણી રચતે તેમની પેઢીઓ અને આડતો હતી. તે વખતે એક માત્ર હજી મુંબઈ ને કચકામાં રથપાઈ હતી. એમની માસે નાણાંની સારી છૂટ હતી. એટલે આ પેઢીઓ ખારફત દિંદના શાહુકારોને તેઓ મોટી ધીરધાર કરતા હતા. તેમનો ૩૦ શરાણી પેઢીઓની વ્યવસ્થામાં એમના હાથે બાઈઓ કામે લાગ્યા હતા. તેમની આંટ



રેદા કરી જાણ્યા હતા તેમજ ખર્ચો પણ જાણ્યા હતા. તેમની સખા-  
વત વિશાળ દૃષ્ટિએ સાર્વજનિક કાર્યોમાં પણ સારા પ્રમાણમાં  
યોગદાન આપ્યું છે.

કુંભની સરકારનો અમલ શરૂ થયા પછી તેમનો જોગા ધર્મ  
હતાં. ધર્મોપદેશો થાળે પડતો જતો હતો અને શાંતિ પથરાવાથી  
શિક્ષણ સંસ્કારના પ્રચાર તરફ લોકમત વળ્યો હતો. અમદાવાદમાં  
ગુજરાતી, અંગ્રેજી નિશાળો, કન્યાશાળા વગેરે જે જે શિક્ષણ-  
સંસ્થાઓ ખુલ્લી મુકાતી તેમાં હેમાબાઈનો સાથ અને ટોઠા મુખ્ય  
હતાં; એટલું જ નહિ પણ આના શિક્ષણયોગે તેમજ શરેર  
મુદરાઈ અને આરોગ્યને લગતાં પ્રમદિતના કાર્યો સંભાળવાને  
અનિસીપાક્ષીની જેવા ખાતાની પ્રાથમિક યોજના તેમના નેતૃત્વ  
નીચે શરૂ થઈ હતી.

અમદાવાદની પાંજરાપોળ એ શેઠ કુટુંબની પ્રાણીદમાનું  
મુંદર રમરણ છે. ગાલકવાડ તરફથી તેમને મળેલ સચરડા મામમાંથી  
પાંજરાપોળને અમુક સમયક તેમજ છૂટક મદદ આપવા ઉપરાંત  
પાંજરાપોળની ઉત્તરોત્તર વ્યવસ્થા તેઓ જાળવતા આવ્યા હતા.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તીર્થરક્ષા માટે મહે તેવા રાજદારી પરિવર્ત-  
નોમાં તેઓ મોટો ભોગ અને લાભવમનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા હતા.  
શાંતિદાસ શેઠ અને તેમના પુત્રોએ તીર્થોની વ્યવસ્થા જાળવવા ઉપરાંત  
અમદાવાદમાં પણ તેમના રહેણાણ પાસે રતનપોળ-ઝવેરીવાડામાં  
તેમનાં કુટુંબમાંથી ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી ચક્રતા-આવન જિનાદાય  
અને વિશાળ રંમડંપોથી વિભૂષિત રત્નજિનાસોની દારમાંના, આવેલી  
છે જેમાં થી ખુલાસાદ શેઠે સત્યાગ્રહના ખર્ચે બંધાવેલ આદી-  
શરૂના દેરાસરના જિઝા ભોધરાં અને તેમાં ગિરાજતા આદિ કદ



લેવા ને છ કુટ પદોળા વળુ આદ્યન જિનવિભોની મહા  
 જ્વારે પણ સોફડુંગલી સુમદિ અને ધર્મભાવનો પદ  
 આપી ન્હા છે. ઉપરાંત દેખાભાષ મોઝે એક લાખના ખર્ચે મોડે  
 શીશજિલ્લાયટનું જિનાયત, નયુભાષનું ચિંતામણિનું જિના  
 શી વખતમાં મોઝે જોધાવેલ અજિતનાથ, વીર પ્રમુ તથા મોઝા  
 નાથના વળુ મહાગાના જિનાયતો અને તેમના બેન ઉપર  
 જોધાવેલ ઓઝમણનું જિનાયત તથા ધર્મદાતા જોધાવી છે કે  
 જ્વારે પણ ઉપરમ રાત્રી ધર્મદાતાના નામથી ઉપરમ તથા  
 ધર્મદાતાના દર્શન મેલ છે.

દેખાભાષ મે.નું જ્વાનખેલ કેવળગિરી અને ધર્મદાતા  
 આભાષાઓના મહા, મહા, એવં પ્રાન મે.નું. તેમજ આભાષ  
 જિનાયતો જોધાવેલ ઉપરાંત આભાષાના લેખકોના મહા  
 એવ, નોડા વગેરે વખતમાં આ અને દેશપુર વગેરે પણ  
 તેમના નામથી ઉપરમ જોધાવેલ આભાષ, રાત્રી

જો કે આભાષ મે.નું જ્વાનખેલ કેવળગિરી અને ધર્મદાતા  
 આભાષાઓના મહા, મહા, એવં પ્રાન મે.નું. તેમજ આભાષ  
 જિનાયતો જોધાવેલ ઉપરાંત આભાષાના લેખકોના મહા  
 એવ, નોડા વગેરે વખતમાં આ અને દેશપુર વગેરે પણ  
 તેમના નામથી ઉપરમ જોધાવેલ આભાષ, રાત્રી  
 જો કે આભાષ મે.નું જ્વાનખેલ કેવળગિરી અને ધર્મદાતા  
 આભાષાઓના મહા, મહા, એવં પ્રાન મે.નું. તેમજ આભાષ  
 જિનાયતો જોધાવેલ ઉપરાંત આભાષાના લેખકોના મહા  
 એવ, નોડા વગેરે વખતમાં આ અને દેશપુર વગેરે પણ  
 તેમના નામથી ઉપરમ જોધાવેલ આભાષ, રાત્રી  
 જો કે આભાષ મે.નું જ્વાનખેલ કેવળગિરી અને ધર્મદાતા  
 આભાષાઓના મહા, મહા, એવં પ્રાન મે.નું. તેમજ આભાષ  
 જિનાયતો જોધાવેલ ઉપરાંત આભાષાના લેખકોના મહા  
 એવ, નોડા વગેરે વખતમાં આ અને દેશપુર વગેરે પણ  
 તેમના નામથી ઉપરમ જોધાવેલ આભાષ, રાત્રી

તેમની દેશી રજવાડામાં મોટી ધીરધાર હતી અને સરકાર વિદ્યમાન આમે ધજરે રાખતા. પાલીતાણાનું રાજ્ય તેમને ત્યાં ધજરે હતું, તેથી પાલીતાણામાં તેમના દીવાન ( કારભારી ) રહેતા અને પોતે પણ વખતોવખત આવતા હતા. પેઢીની નજીક આવેલી હડી-ભાઈની વિશાલ હવેલી, તેની અંદર આવેલા કચેરી હોલ, જેલખાનું વગેરે અત્યારે પણ તેના રાજતંત્રના સ્મરણુચિહ્નો મોજુદ છે.

શેઠના પાલીતાણાના શાસન દરમિયાન તેમણે સિદ્ધાચલજી ઉપર લાખોના ખર્ચે ભવ્ય ડુંક બંધાવી હતી જે 'હિમાવસી'ના નામથી જાણીતી છે. સદરજી ડુંકની નજીક આવેલી " નંદીશ્વરજી "ની ડુંક તેમના બહેને મોટા ખર્ચે બંધાવી હતી જે "ઉજ્જવલની ડુંક"ના નામે જાણખાય છે.

હેમાભાઈ શેઠ જેમ વ્યાપારકુળ હતા તેમ રાજ્યકાર્યકુશળ પણ હતા. મદાનનમાં તેઓ આગેવાન નગરશેઠ હતા. વસ્તીમાં તેમનું માન અને વિશ્વાસ એવો હતો કે કોઈના કલેશ-કંકાસનો નિકાલ તેમની જબાન ઉપર થતો; એટલું જ નહિ પણ રાજકુટુંબોમાં અને રાજ-ગ્રામ વચ્ચે પણ તેમનો પંચ તરીકે નિર્ણય સર્વ પ્રિય થઈ પડતો. સરકારમાં તેમનો માન-મેહો આગળ પડતો હતો. તેમજ પેદરબંદર, લોંબડી, પાલીતાણા વગેરે ધણી દેશી રાજ્યોમાં તેમનો સંબંધ અને સન્માન બડોળાં હતાં.

હેમાભાઈ શેઠ દરરોજ ગુરવંદન, વ્યાખ્યાનમાં કે સામાયિક કરવા ઉપાસથે હડી-ચોપદાર વગેરે નગરશેઠને હાજરતા દાહમાધ્યી જતા. સ્વજનપરિવાર અને આગેવાન વેપારીઓ તેમની સાથે આવતા અને માર્ગમાં જરીબોને છૂટે હાથે દાન દેતા જતા.

હેમાભાઈ શેઠ પોતાના રહેવા ખાતે મોટી મહેલ જેવી હવેલી

પ્રમાણી જાતી. એ મમવમાં અમદાવાદમાં એ મોટી સારા માન  
દગુ. એ જેક-લાડ્યી નામેરી મગદ સુખી એની લંગર કો  
અને ... રાજ સાધના રાજ સુખી એની પડેલ. ૬૬  
... રાજ ... દગુ. એ રાજમને ૧  
... તેમને ત્યાં નમારેને જાળે  
... અને નોકર-ચાકરો દગુ. તેમનો પાસ  
... તેમની બાજુ

१. २०. ३०. ४०. ५०. ६०. ७०. ८०. ९०. १००.

२. १०. २०. ३०. ४०. ५०. ६०. ७०. ८०. ९०. १००.

३. १०. २०. ३०. ४०. ५०. ६०. ७०. ८०. ९०. १००.

४. १०. २०. ३०. ४०. ५०. ६०. ७०. ८०. ९०. १००.

५. १०. २०. ३०. ४०. ५०. ६०. ७०. ८०. ९०. १००.

1. 1950年10月1日  
 2. 1950年10月1日  
 3. 1950年10月1日  
 4. 1950年10月1日  
 5. 1950年10月1日  
 6. 1950年10月1日  
 7. 1950年10月1日  
 8. 1950年10月1日  
 9. 1950年10月1日  
 10. 1950年10月1日

1. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 2. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 3. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 4. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 5. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 6. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 7. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 8. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 9. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。  
 10. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息。

ધનપતાકાથી ખૂબ શણુગારવામાં આવતી હતી. એ સવારી નાણે  
કેમ મહાન રાગની હોય એવો બપોરો જણાતો.

નગરશેઠ હેમાભાઈ સંવત ૧૯૧૨ માં પહેલી વખત તેમની  
મુંબઈની પેટીની મુલાકાતે આવ્યા ત્યારે તેમને મુંબઈમાં વેપારીઓ  
તરફથી સારું માન મળ્યું હતું.

આ મુસાફરીમાં મુંબઈના સંઘપતિ મોતીશા શેઠ સાથે હેમા-  
ભાઈનો રોહ-સંબંધ ધણો વધી ગયો હતો. શ્રી યતુજય ઉપર  
મોતીશા શેઠે કુંતાસરનો ગાળો પુરાવીને બંધાવેલ વિશાળ દેવનગર  
એ આ કુટુંબ વચ્ચેનો રોહ-સંબંધનો યાદગાર લખતો છે.

હેમાભાઈએ જીવનભર જેમ રાજવૈભવ અને કુટુંબવ્યવસ્થા  
જળજળાં હતાં તેમ શ્રદ્ધાવસ્થાએ પોતાના કુટુંબપરિવારને મિશ્રિતની  
સંતોષકારક વહેંચણી પોતાના હાથથી જ કરી દઈને સૌને સંતોષ્યાં  
હતાં. આવી રીતે દરેક બાઈઓને નિર્ભેદભાવે મિશ્રિત અને ધંધાની  
વહેંચણી કરી આપવા પછી એ સર્વ અમદાવાદમાં પોતપોતાનો  
સ્વતંત્ર ધંધો કરતા હતા. તે સિવાય મુંબઈમાં પણ તેમના  
કુટુંબમાંથી શેઠ મનમુખભાઈ વખતચંદ, સુરજમલ વખતચંદ,  
ગણાભાઈ અનુપચંદ, સારાભાઈ મનમુખભાઈ, ગોડુજભાઈ શત્રેચંદ,  
હગનભાઈ પાનાચંદ વગેરે નામથી શરાણી પેટીઓ ખોલવામાં આવી  
હતી. શેઠ હેમાભાઈનો સ્વર્ગવાસ સંવત ૧૯૧૩ ના મહા સુદ ૧૧  
શુક્રવારે થયો ત્યારે તેમના માનમાં અમદાવાદ, મુંબઈ અને દેસ-  
દેસાવરમાં શોક હવાઈ ગયો. એમની પાછળ એક લાખ રૂપિયાનું પુન્ય-  
દાન કરવામાં આવ્યું હતું. શેઠ હેમાભાઈએ પોતાના વડીલોની  
કીર્તિ, યશ, મેળો, ઐશ્વર્ય, ધન, સંપત્તિ સર્વમાં સારો વધારો  
કર્યો હતો.

(૧) પ્રાજ્ઞાતીય પ્રમુખ પ્રમાણાઈ

દેખાતો જાય છે. જો તેમનો વડીલ જાય તો જાય.  
 જો જાય તો જાય. તેમનો જીવિત જાય જાય. જાય જાય.  
 જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય.  
 જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય.  
 જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય. જાય જાય.

[illegible]

એને કાચખી ઉત્તેજન માટે સુવર્ણચંદ્રકની કરેલી યોજનાથી તેમનો ઈશવણી પ્રત્યેનો રસ જોવાય છે.

શેઠકુટુંબની વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેઓ સમયસૂચકતાથી દરેક રાજ્યસત્તામાં માનનીય અને મહત્વનો અધિકાર મેળવી-ટકાવી ચક્રવા હતા. વેપાર અર્થે આવેલ અંગ્રેજકુંપનીનો રાજઅમલ કુંપની સરકારના નામે જામી જવા પછી સને ૧૮૫૭ માં તેમના વિરુદ્ધ હિંદમાં સત્તાવનનો બળવો ફાટી નીકળ્યો ત્યારે રહેલે, તાર કે દપાસના સાધનો નહોતાં. આવા અસરકારી સમયે પણ નગરશેઠની પેઢીઓ ચોતરફ પથરાએલી હોઇને તેમની ખાનગી ધંધાની દપાસ હમેશાં આવ-જા કરતી. અમદાવાદ અને છટોર વચ્ચે પણ તેમની દપાસના ઠાસઠો નિયમિત હોડતા હતા. અમદાવાદના કલેક્ટરે નગરશેઠ પ્રેમાભાઈના આ પોસ્ટખાતાનો લાભ માગ્યો ને કુંપની સરકારને મધ્ય હિંદ અને ગુજરાત વચ્ચેના ખર્ચર મેળવવા મોકલવામાં શેઠની આ સગવડ ઉપકારક થઈ પડી હતી તેથી સરકારી દફતરે મોંઘ છે.

નગરશેઠની આવી બડોળી લાભવન ને કાર્યવાહીને અંગે બળવા પછી બંધારણપૂર્વક બ્રિટીશ સરકારની સ્થાપના થતાં શેઠ પ્રેમાભાઈને વડી સરકારે 'રાવબહાદુર'નું માન આપ્યું હતું અને મુંબઈ સરકારે મુંબઈમાં ધારાસભા બોલાતાં તેમને રાજસભાના ઓનરેબલ સભ્ય (માનવંત સલાહકાર) નીમ્યા હતા. તેમજ માનદ માઈસ્ટ્રેટની સત્તા આપી હતી. આ ઉપરાંત અમદાવાદના પ્રમુખીય રાજતંત્ર સત્તા આપી હતી. આ ઉપરાંત અમદાવાદના પ્રમુખીય રાજતંત્ર (મ્યુનીસીપાલિટી)નું પ્રમુખસ્થાન શેઠને મળ્યું હતું.

માનવંત અને પ્રાણીવામાં તેમની ઉદારતા તેટલી જ મોંઘરા જેવી હતી. અમદાવાદનો પાંચરાયોગ અને પ્રાણીવાના



વાર્થા અહીં નવી નવી પેઢીઓ નખાતી હતી. શેઠ કુટુંબની પથ્થ સાત પેઢીઓ અહીં જોવાયેલ હતી.

વેપાર-ધંધાની અવનવી ગડમથસો ચાલતી હતી તેમાં કમન-શીએ મુંબઈને સને ૧૮૬૨ થી ૧૮૬૫ સુધીમાં શેર-મેનીયાનો રોમ લામુ પળો.

હકીકત એમ હતી કે-અમેરિકાનું યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ બહુ સમૃદ્ધ અને સાધન સંપત્તિવાળો દેશ છે. એ સમયે ત્યાં યુરોપીયનોની વરતી ધણી ઝોઢી હતી. ત્યાંના કપાસના ખેતરમાં વાવણી અને કાપણી કરવા એમને મજૂરોની ધણી જરૂર પડવા લાગી. અમેરિકનોની નજર આફ્રિકાના સીદીઓ ઉપર પડી, તેથી સીદીઓનાં ગામડાઓ ઉપર આરબો અને બીજા રાત્રે ઝોચીંતા છાપો મારીને યુવાન માણસો અને યુવતીઓને પકડી લેતા. એમના ઉપર અમાનુષિક જુલમ ગુજારીને એમને બંદર ઉપર લાવવામાં આવતાં હતાં. અહીં એમને ખુશી બજારમાં વેચવામાં આવતાં. અમેરિકન વેપારીઓ એમને ખરીદી લઈને સ્ટીમરદ્વારા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સખાતે ચડાવી દેતા હતા. બહુ મોટા જથ્થામાં આ રીતે સીદી ગુલામોને મંગાવવામાં આવતા હતા. એમની સંખ્યા ધીમે ધીમે વધતાં એક કરોડ જેટલી પહોંચી હતી. આ ગુલામો ઉપર અમેરિકાના ફેટલાક ગોરા માલીકો અમાનુષી જુલમ ગુજારતા હતા. ગુલામો એમની મિલ્કત છે તેમ તેઓ માનતા હોવાથી જનવરત્ની જેમ એમને ગમે તેમ મારવા, ઉપવાસ કરાવવા, ડેહમાં નાખવા અને અપમાન કરવા જેવા અમાનુષી જુલમો ગુજારતા હતા.

૫. સ્ટેટ્સ અમેરિકાના બે વિભાગ છે : ઉત્તર અને દક્ષિણ.





ઠપાસનો નફો રૂ. ૮૧) કરોડ જેટલો આગ્યો હતો. તેમાં રૂ. ૫૧) કરોડ તો મુંબઈમાં આવી પચ્યા. આ મોટી સમૃદ્ધિએ પૈસાઢાર, મધ્યમ વર્ગ અને ગરીબોના ઘરમાં પણ સોનું, ચાંદી બરી દીધાં. ને આ પૈસો રાખવો ક્યાં ? એ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો.

તે વખતે લોકોમાં સાદાઈ વધારે હતી એટલે પૈસો ક્યાં નાંખવો તે માટે માણસો વિચારણામાં પચ્યાં. તે સમયે ઉદ્યોગો વધારે નહોતા. લોડું, ખાંડ, સીમેન્ટ વિગેરે ઉદ્યોગોના વિકાસને તો અત્યારે પૂરાં ૨૫ વર્ષો પણ થયાં નથી. આથી લોકોનું ખ્યાન નવી કંપનીઓ ભીંભી કરવામાં ને તેના શેર ઠાકોને લેવા-વેચવા તરફ વળ્યું. આ રીતે શેરનો વેપાર શરૂ થયો ને તેણે સદાનું રૂ.૨૫ પકડ્યું. સૌએ પોતાના નાણાં શેર સદામાં નાંખવા માંધ્યાં.

આ સમયે શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ મુંબઈના શેર બજારમાં દલાલી કરવા માંડી ને ધીમે ધીમે પ્રેમચંદ મુંબઈ બેંકના ડાયરેક્ટર થયા. તે સિવાય પ્રેમચંદને મેસર્સ ટીચી રુદ્રાઈ કંપનીનું દલાલીનું કામ મળ્યું. એસિયાટિક બેંકના પણ ડાયરેક્ટર થયા. બીજી ધણી પુરોષીપત્ર કંપનીઓ સાથે એમણે નીકટનો સંજોગ બાંધ્યો. ધીમે ધીમે શેર બજાર ઉપર એમનો કાબૂ વધતો ગયો. પ્રેમચંદ રાયચંદ શેર બજારનો તાજ વગરનો સમ્રાટ બન્યો.

શેઠ પ્રેમચંદ ચતુરાઈ અને હોંસિવારીથી મુંબઈ બેંક અને એસિયાટિક બેંકને પોતાના કાબૂમાં લીધી. એને અને એના મિત્રોને નેહએ એટલું નાણું આ બેંકોએ વગર સીક્યુરીટીએ ધીરવા માંડ્યું. શેઠ પ્રેમચંદ જેના શેરના બાવો પુખાવવા ધારે તેના બાવો એકદમ વધારી દેતા હતા. એમના હાથમાં બે બેંકોનાં નાણાં મગે તેટલાં ઉપાડે તેની છૂટ હતી. એઓ બજારબાવે કાઢી પણ શેરો ખરીદ



સર્વાધ્યક્ષ હતા, પરંતુ પાછળથી જેમ બનવા કારણ હતું તે પ્રમાણે બન્યું. અમેરિકાની લડાઈ બંધ થતાં ત્યાં કપાસની ખેતી ધમધાકાર થઈ ચઈ. લેકેશાયરે હિંદનો કપાસ લેવો બંધ કર્યો. કપાસના બજાર તૂટવા લાગ્યા ને તેની સાથે શેરબજારને પણ એકદમ ધરડો આવી ગયો. ગ્રેમચંદ શેઠ કે બીજા ઠાકની શક્તિ બજારને ટકાવી શકી નહિ. દાવાનળ સળગ્યો. વેપારીઓ, દલાલો, મોટા રાજ્યદારી અમલદારો, કલાકો, કુટકલીઆં વગેરે હજારોની સંખ્યામાં નાદાર થયા. બાવોમાં આટલો મોટો ઘટાડો હિંદમાં અગાઉ ક્યારે થયો નહોતો. છેવટે જૂની મુંબઈ બેંક પણ પડી. ગ્રેમચંદ શેઠની બીજી એવી કંપનીઓને પણ આ મોટા ઘડાકાએ પકડેલે જ ઝપાટે ઉડાડી દીધી. ગ્રેમચંદ શાહ પણ બિડ્યા. એમની નુકસાની કરોડોની અંકાવા લાગી. એમણે પોતાની નિઃશ્વરતા લેણદારોને સોંપી દીધી.

આ મોટા શેર સદાના પવનમાં નગરશેઠના કુટુંબની મુંબઈમાં આસતી બધી દુકાનો પણ સપડાઈ હતી. શેર મેનીયાએ બસબસાને પણ તેમાં ખેંચ્યા હતા કેમકે જે ઠાક તે વેપારમાં પડે તેને લાભ જ મળે. સદી વધારતા જય તેમ લાભ વધતો જાય. શરાશીમાં તો જુજ લાભ રહે છે, માત્ર બ્યાજ કે કુંડીયામણનો નહોતો લાભ મળે છે; ત્યારે આ શેરસદામાં આજે ૫૦૦ રૂપિયામાં ખરીદ કરેલ શેરના આવતી કાલે રૂ. ૧૦૦૦ મળવા લાગ્યા. આવો મોટો લાભ જોઈને મુંબઈએ આંખ મીચીને શેર સદામાં મુકાબ્યું હતું. ગરીબ, તવંજર અને બધાએ ખૂબ કમાયા. ઓચીંતી મંદોની અસર થઈ. સૌને મુંઝવણનો પાર ન રહ્યો. હજારોને દીવાળાં ઠાકવાં પડ્યાં. ઠાકને દુકાનો વધાવી લેતો પડી. સૌને માથે તકલીફ હતી. એટલે ઠાક ઠાકને અર્થિક મદદ કરી શકે તેમ નહોતું.

આ ઉઘાટાનની અસર નમસ્કેહની મુંબઈની પેટાને



સમયના વહેવા સાથે વહેવાર-વ્યાપાર અને રાજ-પ્રગતિ-તંત્રમાં અનેકવિધ પલટા થતા રહ્યા છે. અમદાવાદ શહેરનો વિસ્તાર અને વસ્તી માઇલો અને લાખોની ગણતરીમાં વધી ગયેલ છે. અનેક કુટુંબો પરદેશ જઈ વસ્યાં છે ને અનેક કુટુંબો પરદેશથી આવીને અમદાવાદી તરીકે સ્થિર થયાં છે. પ્રગતિ-તંત્રની સંકલના સંકેત્યાતાં પોળેપોળની સંઘવ્યવસ્થા ને જાતભાત કે સોસાઇટીના સ્વતંત્ર વહીવટી તંત્રો રચાયાં છે છતાં શેઠ કુટુંબનો નગરશેઠાઇનો મોભો તેમજ સરકારમાં તેમનો માન-મરતબો જળવાઇ રહ્યાં છે.

શાંતિદાસ શેઠનો પરિવાર બહોળો છે. તેમાં શિક્ષણ, સંસ્કાર અને સમૃદ્ધિની વિપુલતા જળવાઇ રહી છે એટલું જ નહિ પણ એ પ્રુદ્યપુરુષના પ્રતાપથી આ કુટુંબમાં અત્યારે પણ નગરશેઠાઇનું વારસાસ્થાન ઉત્તરોત્તર ચાલુ આવે છે.

શેઠ ચીમનભાઈ, શેઠ મયાભાઈ, મીલ માલેક સરદારબહાદુર લાલભાઈ, વડી સરકારની ઠાઉન્સીલના ઓનરેબલ મેમ્બર અને અમદાવાદ મીલ મંડળના નિયામક તેમજ રીઝર્વ બેંકના ડાયરેક્ટર સર કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ વગેરે નગરશેઠ કુટુંબના અગ્રગણ્ય વારસદારોની ઉજ્જવળ કારકીર્દી, શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને ધર્મશાળાનું સ્થાપત્ય વગેરે ઉદારતા જાણીતી છે. જૈન તીર્થની વહીવટી પેઢીનું પ્રમુખસ્થાન એ કુટુંબના આ પ્રતિષ્ઠિત વારસો સંભાળના આન્યા છે. અને પેઢી દસ્તક ચાલના શ્રી યતુંજય, ગિરનારજી આદિના વહીવટ ઉપરાંત તારંગજી, આનામુર, રાણકપુર, સમેતશિખર, મહીજી વગેરે દિંદોરમાં આવેલાં અનેક પ્રાચીન તીર્થોનો વહીવટ પેઢી દસ્તક સંભાળે છે.



જેવા રખડુ બેરખાંધોને ઈશારા કરી તૈયાર રહેવા સૂચના કરવા લાગ્યો. બે વાગ્યા એટલે મહેતાજીને ગાદી ઉપર ઝોકાં આવવા લાગ્યાં તે તકનો લાભ લઇ બેત્રણ રખડુ બાઈખાંધોને લઇને વેલો ધીમે ધીમે સરકી ગયો. ગામને છેડે આંબલીનું ઝાડ હતું. તે ઉપર ચઢીને છોકરાઓ સાથે આંબલીના ઠાતરા તોડી મીઠાચથી ખાવા માંડ્યા. પીપર ઉપર ચઢી ટેડીઓ ખાવા માંડી. બોરડી ખંખેરીને નીચે પડેલાં કાચાં-પાકાં બોર ખાધાં. આંબલીની ડાળને છેડે બેસીને હીંચકા ખાધા. ભરરડા ફૂવા ઉપર જઇ કપડાં કાઢી ફૂવામાં ઠેકઠા માર્યા. ખૂબ ચેટ બરી રમ્યા. ને અંધારું ચતાં ધીમેથી ધરમાં ધુસી ગયા. વેલો પણ હાનોમાનો ધરે આરીને ફળીઆમાં રમવા લાગ્યો.

આ તેનો નિત્યક્રમ થઇ પડ્યો. ગમે તેટલો માર કે ગમે તેટલી સતામણી છતાં વેલાનું ચિત્ત લજવામાં એંટપું નહિ. બાપપણુ દવે કંટાળી ગયો. એક દિવસ તેને બહુ ધમકાવ્યો.

“કરામબોર, નિશાળમાં નહિ શીખીય તો શું કરીશ? હજમત?”

વેલે કાંઇ જવાબ દીધો નહિ, એટલે ટપોટપ તમાચા પડવા લાગ્યા.

માનો ક્રવ મુંઝાયો. એણે તેને માણસાદના દાઢમાંથી છોડાવ્યો.

બીજે દિવસે માણસા જમતા હતા ત્યારે વેલાની બાએ વાત શરૂ કરી—“વેલો નિશાળમાં કાંઇ શીખે નથી. તારે દવે તેનું શું કરશું?”

“નિશાળે જાય તો શીખે ના? પંડ્યાજી મહેતા હતા કે ત્યાંથી પણ બાપી જાય છે. ટોળીઓ બીજી કરી લાઇઓ કરે છે. હું તો નોકરી કરું કે છોકરાંના ગામના કંઈના પંચરવા જાઉં?”



મને કંઈ સુખ નથી. હું એનાથી કંટાળ્યો છું."  
 " હજી જીવનના વરસનો તારા ઉ. મોઝા થતો એવો  
 શાખી રહેશે. શીરસ રાખો. "

" મને જીવો શીખે એવો બરાબો નથી. અર્થ એના મોઝા ખ  
 યોગ્ય એવી મોજામાં એ કાઝો જ્યારે શીખશે. નહિ કંટે. "  
 પારે છુટીપછીની કંટાળા જેવાં રિપ્ત ને તા પછી બધું."  
 " ત્યારે તું કશું ? મારા બાપ કામદાર થશે. મુજબ જે  
 લીધે તે ? ત્યાં એને જગત મેળવે. પણ જીવો નહિ રહે. "

" યોગ્ય એવો મુજબ છુટી કંટે કંટે તારા ? "  
 " પારે પારે કશું નથી. હું ? તારા બાપને પારે પારે  
 ત્યાં કાંઈ કંઈ જીવશે. ને જીવે જીવશે. પારે પારે પારે  
 એવું જીવશે. રહે નહિ. "

" હું વિચારું છું. તારા બાપને કાંઈ કંટે જીવે. ને  
 જીવે. પારે પારે પારે પારે. "

મારું જીવન એવું જીવે. તારા બાપને કાંઈ કંટે જીવે. ને  
 જીવે. પારે પારે પારે પારે. "

શેઠનું વહાણ દોલતપશા કપાસ ભરીને મુંબઈ જવા રવાના થવાનું હતું. તેના માલમ લાખાને બલામણુ કરીને વેલજીને માલુ-શાહે સોંપ્યો. એના મામા ઉપર કામળ લખી આપ્યો. તે વખતે હજી કચ્છમાં પોરટ ઝોરીસો આવી નહોતી. મુંબઈ તરફ પગરસ્તે રેલ્વે પણ બંધાઈ નહોતી. માત્ર સાગરમાર્ગે કચ્છનો કપાસ અને એરંદીઆ લઈને વહાણો મુંબઈ જતાં-આવતાં હતાં. વેલજીને આ મુસાફરી આકરી લાગી.

આકાશમાં ઝોંચીતાં વાદળાં ચડી આવ્યાં. ધનધોર આકાશ થઈ ગયું. પશ્ચિમથી વટોળાઓ ઉપડ્યો. વહાણની ચારે તરફ મોટાં મોટાં મોન્ન ઉછળવા લાગ્યાં. ખારે ઉત્કાપાત મચી રહ્યો. સમુદ્રમાં જેથી અવાજો થવા લાગ્યાં. ચારે તરફ પવન ફુંકાવા માંડ્યો. વહાણ તોફાનમાં સપડાયું, આકાશ કાળાં વાદળાંથી ધનધોર અંધ-કારમય થઈ ગયું. ઝંઝાવાત વાવા લાગ્યો. વિનળી ચમકારા મારી આકાશને થોડો વખત પ્રકાશિત કરી દેતી હતી. તેની પાછળ કાન ફાડી નાંખે એવી ગર્જના થતી હતી. હાથી જેવડાં મોન્નઓ વહાણને મુકાં પાંદડાંની પેઠે આમતેમ નચાવતાં હતાં. નાવિકો આવા તોફાનમાં પણ ચપલ વાંદરાઓની પેઠે જીને તેને બાકી-વળગીને પોતાની દરજે અદા કરતા હતા.

આવા વિશાળ સાગરમાં જલ્દે દેલો દડા ઉછાગતા દોલ એવી રમત રમાઈ રહી હતી. વેલજીને તો બંડારીવામાં પૂરી મૂક્યો હતો. એણે કે બીજા કાદ્યે કાંઈ ખાધું નહોતું. માલમ લાખો પોતાના શરીરને દોરડાથી સુકાન સાથે બાંધીને સુકાન ચલાવતો હતો. તેના એક સાથી મદદ કરતો હતો, છતાં વહાણ આગળ અતિ ધગનું નહોતું. મોન્નઓ એને મગતરાંની પેઠે અદોતરી પહોંચતાં



આન્ટોનીઓ ડી. મેલો ઇ. કાર્ટ્રો જોગ.

મારા દોસ્ત,

તારા રાજના સલામ વાંચજો. તને જણાવવાનું કે મારી પ્યારી અને માનવંતી બહેનના લગ્નની રીત અને પહેરામણી બાબતમાં મારા પરમ રનેહો ઇંગ્લંડના રાજ સાથે જે ફેલફારો થયા છે તેની એક નકલ આ કાગળ સાથે બીડી છે, તેથી મુંબઈનો ટાપુ અને બંદર તે રાજની મિલકત શમાટે કહેવાય અને તે તેને સ્વાધીન કરવા માટે શા સારું તમને ફરમાસ કરવામાં આવી છે તે તમને જણાશે; માટે તમે ઇંગ્લંડના રાજના કાગળની રાહ જોજો. તે લખે તેને આ મુંબઈનો હવાલો સોંપી દેવાનું જણાવે તેને સોંપી દેજો. એ સાટાખત પ્રમાણેની ફરેક સરત ચોકસીથી પાલન ચાલ તેનું ધ્યાન રાખજો. આ સંબંધ કામ બગાવી તેની વિગતવાર હકીકત મને લખી જણાવજો એટલે એનું બરાબર પાલન થયું છે તે હું જાહેર કરી શકું. લખતની નકલ તમને બીડી છે તે ઉપરથી જણાશે કે જે આપણે આ વિવાહ કર્યો છે તેથી આપણને જરૂરને સમયે ઇંગ્લંડનો રાજ મદદ આપવા જોઈએ છે.

લીસબોન તા. ૯ મે ૧૬૬૨

( સહી ) રાજ

ઉપરો કાગળ કાસદ મારફતે મોકલવામાં આવ્યો. તેની સાથે અંગ્રેજ પાંચ મનવારોનો કાફલો અને ૫૦૦ માણસનું સૈન્ય મુંબઈ આવી પહોંચ્યું, પરંતુ પોર્ટુગીઝો સાથે વધો પડ્યો. અંગ્રેજોને ધરતી હથેલો પણ સાથે જ લેવો હતો, જ્યારે પોર્ટુગીઝોએ માત્ર મુંબઈનો જ ટાપુ આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું, આથી મનવારો કાંઈ પણ ક્ષો વગર પાછી વિદાયન માલી ગયા. પાંચસો માણસોનું સૈન્ય ડેન્-લેશ વાણીને દમણ પાસે ઊતરી પડ્યું હતું, એટલામાં આ સૈન્ય વચ્ચે



મુંબઈની એ વખતે પેદાશ રૂ. ૨૮૦૦૦)ની કુલ હતી. માછી-  
મારો પાસેથી તે વસુલ થતી હતી. કંપનીએ પોતાની સુરતની મોટી  
ઓફિસમાંથી એક અધિકારી મોકલી એનો કમળે લીધો. રાજના  
સૈન્યને નોકરીમાં રાખી લીધું. યુરોપીયનોને ખેતીવાડી માટે જમીન  
આપવાનું નક્કી કર્યું. કંપનીએ વેપારને ઉત્તેજન આપવા માટે  
મુંબઈ આવતા માલને સારે ભાવે ખરીદી નાના વહાણો આર્ટર  
કરીને બસરા અને આફ્રિકા મોકલવા માંડ્યો. વેપારની ખૂબ સમ-  
વડો કરી આપી. આથી વેપારીઓ મુંબઈમાં આવી વસવા  
લક્ષ્યાયા. મુંબઈના કોટની આસપાસ મજબૂત દિવાલ બાંધી  
જનમાલને રક્ષણ આપવામાં આવ્યું. પાંચ વરસ સુધી વેપારી  
પાસેથી જકાત લેવાનું બંધ રાખ્યું. તે સિવાય કરીગરોને વસાવવા  
માટે ચરખા અને સાગોઓએ ભાવે પૂરી પાડવાનો બંદોબસ્ત કર્યો.

આ સમયે મી. જોર્જ એજનીઅર નવો મવનર નિભાયો.  
એ ભારે ઉત્સાહી હતો. સને ૧૬૭૦ માં એણે કોટોની સ્થાપના  
કરી. દીવાની દાવા અને ફાજદારી મુકદ્દમા માટે મેજિસ્ટ્રેટની નમણું ક  
કરી. શહેરની ક્રિસ્ટિયન ધર્મીમાં એક મોટી તોપ અને બેટેરી સ્થાપી  
બચાવના બાંધકામની મજબૂતાઈ કરી. કિલ્લાઓ ઉપર કુલ ૧૦૦ તોપો  
ગોઠવી દીધી. એણે સુરતને બદલે મુંબઈને મોટું વેપારી મથક  
અને મુખ્ય બંદર કરવાની સૂચના વિધાયન લખી મોકલ્યો. દેશી  
સૈન્ય પણ એણે ઘિરું કર્યું. થોડેસ્વાર પદ્ધતિ પણ લીધી કરી.  
૧૬૮૩માં સૈન્યનો પગાર ઘટાડ્યો તેથી સેનાધિપતિ કેપ્ટન ડેવીને  
મુંબઈનો કમળે લીધો, પણ વિલાયતથી રાજનો દુકમ અને  
સૈન્ય આવી પદોંચનાં પાછો કમળે સને ૧૬૮૪માં કંપનીને મળ્યો.  
આ વખતે મુંબઈની વસ્તી ૬૦૦૦૦ માણસોની હતી.

તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૬૮૬ને રિવર પાસે આરંભગ્રેનના



આપ્યા. સને ૧૭૫૨માં લોકોને પૈસા આપીને સરકારે મેદાન ધણું ખુલ્લું કર્યું. સન ૧૭૭૨માં દારૂગોળા બનાવવાનું કારખાનું એપોસો બંદર ઉપરથી ખસેડીને મજગામખાતે લઈ જવામાં આવ્યું. સને ૧૮૬૮માં આ કારખાનું ત્યાંથી ખસેડીને પુના પાસેના ખડકી ગામમાં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું અને જમીનના મોટા સદા વખતે એ જગ્યા શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદે ચાલીસ લાખમાં ખરીદી લઈ તેના શેરા કાઢીને એક કરોડ રૂપિયા ઉપજાવ્યા હતા.

આવી રીતે મુંબઈનો વિકાસ થતો ગયો તેમ જમીનની જરૂર પડતાં જંગલો ને ઝાડીના તેમજ સમુદ્ર અને તળાવોનાં રૂપાંતર થતાં રહ્યાં હતાં. માછી જનરલ જોનસનના બાપિ ત્યાં કાપરખાનું સ્થાપ્યું હતું, ત્યાં સને ૧૭૬૪માં ફ્રેંચો તે તરફ આક્રમણ કરશે એવા બચથી ત્યાંની હમારતોને તોડી પાડી સરકારે મોટું મેદાન બનાવ્યું હતું. ફોર્બ્સ કંપનીથી તે એલ્ફીન્સ્ટન સરકલ સુધી બીંડીનાં ઝાડોનું વન હતું. દેવળના દરવાજાની બહાર વડોનું મોટું વન હતું. દિલ્હાના દરવાજા આગળથી તે દાઉન પાર્ક સુધી લરકરની બરાકો હતી. સને ૧૮૦૩ની મોટી આમમાં બરાકો બગાડી ગયા પછી ત્યાં મોટું મેદાન બનાવવામાં આવ્યું અને એપોસો રટ્ટીટથી મેડોઝ રટ્ટીટ સુધી મોટું તળાવ હતું તે ધીમે ધીમે પુરાઈને મેદાન જીત્યું થયું.

શાહ વેલજી માણે આ સમયે ૧૧ વરસની ઉંમરે મુંબઈમાં ૫૫ મૂક્યો હતો. વઢાણના નાણુદાએ એને એના મામા શામજી સારંગને ત્યાં પઢાવ્યો હતો. મામાએ સ્નેહથી બાણેજને આવકાવો ને એને રૂલમાં તરત દાખલ કરી દીધો. મુંબઈમાં આ વખતે આમી રૂલમાંથી કાંઈક ધીરજુસર મુજરાતી નિદાગ રચવાઈ હતી. એમાં એક વરસ સુધી રહીને વેલજી ઘોડા આંક તથા મુજરાતી બીજી



સાવરી યીજ્યો. સુવમાં નદિ મળવાથી જારમા વરમે જો જ. રખે  
 ફુકાને રાખવ યયો. એક વસ્તુમાં તે એલે મામાની ફુકો મલ  
 ન્ય નામુદામું અને વેમાખ કરવાનું યીખો લીધું. મામાને  
 લોકને એકમ મેલકાક દતો તે દને ફુકાન ઉતર એકાક વાત  
 અને ફુલોથી જની મયો. એના મામો એને કામાન વાત  
 દે. નવનો દતો તે વેલક પૂની કાલકથી કામ દે. એને વતે.  
 મામા તેને એક વસ્તુ મામાની ફુકાને કામ કરી પરી એક કામ  
 તે. મામા માથે ફુકાન કરવા મળ્યો વાત કામી.

“મામા, માદે તે જુદી ફુકાન કામી છે.”

“ફુક, મામા એક ફુકાન છે.”

“એક મામા ફુકાન નથી પણ તે જુદી જુદી મામા ફુકાન છે.”

“જમુ નદિ વધે રેમા કામ છે, ફુકાન કામ વાત નથી.”

“મામા, મામાને કામો વાત મામાને તે કામ નથી.”

“જમુ નદિ વધે રેમા કામ છે, ફુકાન કામ વાત નથી.”

“મામા, મામાને કામો વાત મામાને તે કામ નથી.”

“જમુ નદિ વધે રેમા કામ છે, ફુકાન કામ વાત નથી.”

“મામા, મામાને કામો વાત મામાને તે કામ નથી.”

“જમુ નદિ વધે રેમા કામ છે, ફુકાન કામ વાત નથી.”

ખડારકોટ માંડવી બંદર ઉપર એક નાની દુકાન કાયામજરમાં બાડે લેવામાં આવી. મામાએ મજાગારથી આવતો કાથો અને તેની સીંદરી તથા રસીઓ બાણેજને વધ આપી. શું બાવે લેવાઈ હતી, શું બાવે વેચવાની હતી, તે સર્વે સમજાવ્યું. પોતે પણ સાંજ સવાર બાણેજની હાટડીએ આંટો મારી જતા. દરરોજ વકરો તપાસતા હતા. છોકરો સમજી અને આવડતવાળો નીકળ્યો. એને ભાંગીતૂટી ગુજરાતી, મરાઠી બોલતા આવડતું હતું. પડેલા ત્રણ ચાર માસ વકરો થોડો થતો હતો. નફો બહુ રહ્યો નહિ. મામાએ ઉવારે આપવા તફન મનાઈ કરી હતી. રોકડ વેચાણ કરવાની છૂટ હતી. છોકરો વડેલો સવારે આવી થકા ઉપર બેસતો હતો. દર વાગે દુકાન બંધ કરીને ખાવા જતો. અગીઆરે પાછો આવતો હતો. સાંજના ૭ વાગે વાળુ કરવા જતો. પાછો સાતે આવી જતો. રાત્રે અગીઆર સુધી એ દુકાન ઉપર બેસતો હતો. તે દુકાનને જરા પણ રેઢી મૂકતો નહોતો.

૭ મહિને દુકાનમાં નફો દેખાવા લાગ્યો. જાર માસ પૂરા થયા ત્યારે ગણતરી કરતાં રૂ. ૧૦૦૭ વધ્યા હતા. છોકરો બહુ ખુશ થયો. મામા પણ સંતોષ પામ્યો. બીજો વરસે પોતાની ન્યાતના એક છોકરાને વધારાના કામ માટે રાખી લીધો. એક જમવા બપો ત્યારે બીજો બેસે. સવારના ૭થી રાત્રિના અગીઆર વાગ્યા સુધી દુકાન બંધ થાય જ નહિ. ધરાક ઠાક પાછું વગે જ નહિ. પડેલાં દુકાનમાં ૫૦૦ રૂપિઆનો માથ રાખતા હતા. દરે વડાજીના ઉપયોગના મોટા રરસા રરસીઓ પણ રાખવા માંડ્યા. દુકાન ઉપર ધરાકી વધવા માંડી. વડાજીના પણ માથ લેવા માંડ્યા. દરે તો વેચણ થાક સુતરનો દોરીઓ પણ રાખવા માંડ્યા. એમનો બીજા વરસનો નફો ત્રણમે રૂપિઆનો થયો. વેચણને ખૂબ આનંદ થયો ને આમજ વધવાની દોંઘ વધી. દુકાન દરે જરાજર ચાલતી હતી.



ખરચ કાદતાં વધ્યા. હવે વેલજીએ ઉધાર આપવાનું વધારે પ્રમાણમાં રાખ્યું. પોતે વેપારીઓમાં શાખ સારી રાખી હતી એટલે મલખારના કાયાના વેપારીઓ એને પાંચ હજાર રૂપિયા સુધી ધીરધાર કરતા હતા. પ્રથમ તે મુંબઈના મોટા કાયાના વેપારીઓ પાસેથી માત્ર ખરીદતો હતો. હવે એણે પરખારી મલખારના વેપારીઓ સાથે આડત બાંધીને વહાણોમાં સીધો માત્ર મંગાવવો શરૂ કર્યો. એનો વેપાર હવે સારો ચાલવા લાગ્યો. દર વરસે ૧૦૦૦-૧૨૦૦ રૂપિયાનો વધારો થવા માંડ્યો. વેલજી પાસે હવે ૫૦૦૦ રૂપિયાની મૂડી થઈ હતી. માખાપને એણે પંચતીર્થ, આણ, પાલીતાણા, ગિરનારની યાત્રા કરાવી ફાફલ થયો. અગિયાર વરસનાં વહાણાં વાઈ ગયાં. વેલજી ૨૫ વરસનો યુવાન થયો. તેના મા-આપ વેલજીને સુખી જોઈને ધર્મધ્યાનમાં રહેતાં કાલક્રમે શુભરી ગયાં.

વેલજી શાકનો પરિચય વદાણવાળાઓ સાથે ધણો હતો. વહાણના નાપુદાઓ દેશ-પરદેશની વાતો એની પાસે કરતા હતા. અરબ-રયાનના આરબોની, ઇરાની અખાનના રહેવાસીઓની, રાતા સમુદ્રના રહીશોની, ત્યાંના વેપારવજીજ, પેદાશ અને નફાની નવી નવી વાતો કરવા લાગ્યા. તે તરફ જઈ મોટા વેપાર ખેડાય છે. ધણી લોભા, પછી બાપાઓ, જાતજાતના વેપારોના અનુભવો મળે છે. વેલજી ધણાં વરસો ધર્મ એ વાતો સાંભળતો હતો. એનું મન આવી આવી વાતો સાંભળી પાણી પાણી થઈ જઈ હતું. એ દેશો જોવા, અનુભવવા મારે એને તીવ્ર લામણી થતી હતી. હવે તો એને તે સંજોગો સ્વપ્નો પણ આવતાં હતાં. એ દેશો તરફ પ્રવાસ કરી આવવાની એને ઉત્કંઠા થઈ. એણે પોતાની ધણીઆણી પાસે વાત કરી પણ તેણે પ્રથમ ઠાઈ રીતે રજા આપવા કબૂલ કર્યું નહિ. વેલજી નાદિમત થયો નહિ. એણે લામ આવતાં વારંવાર ઉશ્ચેજ



એને વગ્યો છે, વચનનો સાચો છે; ખીજ આરમો જેવો  
જાડ નથી. ”

“ બાપ, તારી તને ખજર, પણ મને ધીરજ આવતી નથી.  
આઠ હજારનો માલ અને પોતાના પંડને આવા અજાણ્યાના  
હાથમાં હું તો સોંપું નહિ. તું સમજીને કરતો હોયશ. ”

‘ શીકર ન કરો મામા, હું સમજીને કરું છું. મને ભય નથી,  
હું નચિંત છું. ”

“ જેવી તારી મરજી. ”

વદાયમાં માલ ચડાવો ને સારા મુહૂર્તે વદાય હંકાયું. એએને  
એડન, ગેડેડા, બસરા અને મોખા તરફ પ્રવાસ કરવાનો હતો.  
વદાયને પશુઓ દવા મળી હતી એટલે વદાય સારી ગતિએ  
ચાલ્યું જતું હતું.

રાત્રિને વખત હતો. આકાશમાં ચંદ્રના પ્રકાશથી ચારે તરફ  
ચાંદની રેશા રહી હતી. પાણી ઉપર જાણે રૂપું પાથર્યું હોય એમ  
હેખાતું હતું. રેશજી શાંતે ચુલા ઉપર ખીચડી બનાવી સાથે અથાણું,  
પાપડ વગેરે તૈયાર કર્યાં હતાં, કાચરી પણ તળી હતી. તેઓ પોતાની રીતે  
જમી ખીડી પીતાં ત્યારે ઉપર ડોલ લાંબું કરીને આનંદથી વાતો કરતા  
હતા. સમુદ્રની ઠાંઠીએ આકાશમાં ચળકતા ચંદ્રની સામે ઢેકડા  
મારતી ત્રણ ચર શીટ જોયે ફૂદી રૂપેરી રંગના ચમકારાથી આશ્ચર્ય-  
ચકિત હેખાવો રતો હતો. શાંતસાગરમાં શાંત મોખાંઓ ચારે તરફ  
ધોમી મતિથી ગ્રાણી કરતાં હતાં. તેમાં ઉઠતા છુંદણદો સંસારની  
સારતાનું બાન કરાવતાં હતાં. રાત્રિની નિરવ યાંત્રિકતામાં તમ પેટ  
મને મને વેલજી શાંત સાગરને નિરખી રહ્યા હતાં. વદાયમાં કામ  
કરના દેહી ખારવે વેલજી પામે આવીને બેઠા.



પોતાના થોડા નવા માણસોને પણ ચાંચીઆને સોંપી દેશે. પછી મોખા જઈ જાહેર કરશે કે ચાંચીએ એને લૂંટી લીધો.”

“ખરેખર સાચી વાત છે ?” વેલજીએ સફાળા બેઠા થઈ જઈને આશ્ચર્ય અને ભયની ભિન્ન લાગણીથી પૂછ્યું.

“તમે બેઠા ન થાઓ. સૂતા-સૂતા ધીમેથી વાત કરો. જાણને શક આવશે. સાચ સાચી વાત છે. હોકરો અલકાસમનો ભાણેજ છે. એણે સૂતાં સૂતાં અલકાસમ અને તેના ભાઈને વાતચીત કરતાં સાંભળ્યા હતા. એમાં જરાય શક રાખવાનું કારણ નથી. જીઆને આપણા વહાણનો મોરચો ફેરવી નાંખી એટ તરફ લીધો છે.”

વેલજી વિચારમાં પડી ગયો. દરિઆમાં એ એકલો શું કરી શકે ? મામાની વાત ન માનવામાં એણે બૂલ કરી હતી એ હવે તેને રૂપરૂ સમજાવ્યું; પણ પસ્તાવા માત્રથી કંઈ વળે તેમ નહોતું.

“તું શીકર કર નહિ. હું એની ગોઠવણ કરી ચોખ્ખી કરીશ.” વેલજીએ અબજુલાને હિંમત આપતાં કહ્યું પરંતુ તેના મનમાં ધ્રાસ્થા પડી ગયો.

વેલજી ધીરજવાળો માણસ હતો. એણે આખી સ્થિતિ ઉપર ફરી વિચાર કરી જોયો. પોતાની સ્થિતિ અસહાય અને લાચાર જણાઈ. હવે ધીરજ વગર બીજે કંઈ ઉપાય નહોતો. એણે ચાંતિયો બીજી બીડી સગાવાી ધીવા માંડી.

બીજે દિવસે જપોરના પવનની પ્રતિકૂળતાને લીધે વહાણ ધીમે ધીમે જતું હતું. એટલામાં દરયા ધૂમાડો દેખાયો.

એક નાની મનવાર એ રસ્તે પસાર થતી હતી. તે તંદન નજરે આવી પડેાંચો. અવાજ સંભળાય એટલે દૂર એ મનવાર હતી.



નેવજીએ મમ્મયમુગળા વાપરી આતકનો મામ  
તરત દેખાઈય પોને તૈયાર મળેલ પાતીઆને પુત્ર  
શિવજી. 'એકો દાસ દવાનો ભોગાતવનો અવાજ  
જવાનો' એવો જોમદો જૂથ જૂથ નાંખી.

અન્યાર નગન મુખ ફેરવો જાણે નવલિંગ જાણી, મેઘવં  
જાણી એક ઉત્તરિને વદાણુ તરફ ચાલતા જાણી.

“ ૩૫ નમે ભાષ્યે સારનાં ૧૩ પંક્તિ ” ને ઉપર નં. ૩૫૪

"We are not going to let the world know we are here."

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

1. The first of these is the fact that the  
the first of these is the fact that the

[illegible]

... ..

[illegible]

1. The first part of the text is a list of names and dates, which appears to be a record of some kind. The names are written in a cursive script, and the dates are in a standard font. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right. The names are: "John", "Mary", "James", "Elizabeth", "Thomas", "Sarah", "Michael", "Anna", "David", "Margaret", "Charles", "Catherine", "William", "Isabella", "George", "Charlotte", "Edward", "Frances", "Robert", "Ann", "Henry", "Maria", "John", "Mary", "James", "Elizabeth", "Thomas", "Sarah", "Michael", "Anna", "David", "Margaret", "Charles", "Catherine", "William", "Isabella", "George", "Charlotte", "Edward", "Frances", "Robert", "Ann", "Henry", "Maria". The dates are: "1790", "1791", "1792", "1793", "1794", "1795", "1796", "1797", "1798", "1799", "1800", "1801", "1802", "1803", "1804", "1805", "1806", "1807", "1808", "1809", "1810", "1811", "1812", "1813", "1814", "1815", "1816", "1817", "1818", "1819", "1820", "1821", "1822", "1823", "1824", "1825", "1826", "1827", "1828", "1829", "1830", "1831", "1832", "1833", "1834", "1835", "1836", "1837", "1838", "1839", "1840", "1841", "1842", "1843", "1844", "1845", "1846", "1847", "1848", "1849", "1850", "1851", "1852", "1853", "1854", "1855", "1856", "1857", "1858", "1859", "1860", "1861", "1862", "1863", "1864", "1865", "1866", "1867", "1868", "1869", "1870", "1871", "1872", "1873", "1874", "1875", "1876", "1877", "1878", "1879", "1880", "1881", "1882", "1883", "1884", "1885", "1886", "1887", "1888", "1889", "1890", "1891", "1892", "1893", "1894", "1895", "1896", "1897", "1898", "1899", "1900", "1901", "1902", "1903", "1904", "1905", "1906", "1907", "1908", "1909", "1910", "1911", "1912", "1913", "1914", "1915", "1916", "1917", "1918", "1919", "1920", "1921", "1922", "1923", "1924", "1925", "1926", "1927", "1928", "1929", "1930", "1931", "1932", "1933", "1934", "1935", "1936", "1937", "1938", "1939", "1940", "1941", "1942", "1943", "1944", "1945", "1946", "1947", "1948", "1949", "1950", "1951", "1952", "1953", "1954", "1955", "1956", "1957", "1958", "1959", "1960", "1961", "1962", "1963", "1964", "1965", "1966", "1967", "1968", "1969", "1970", "1971", "1972", "1973", "1974", "1975", "1976", "1977", "1978", "1979", "1980", "1981", "1982", "1983", "1984", "1985", "1986", "1987", "1988", "1989", "1990", "1991", "1992", "1993", "1994", "1995", "1996", "1997", "1998", "1999", "2000", "2001", "2002", "2003", "2004", "2005", "2006", "2007", "2008", "2009", "2010", "2011", "2012", "2013", "2014", "2015", "2016", "2017", "2018", "2019", "2020", "2021", "2022", "2023", "2024", "2025", "2026", "2027", "2028", "2029", "2030", "2031", "2032", "2033", "2034", "2035", "2036", "2037", "2038", "2039", "2040", "2041", "2042", "2043", "2044", "2045", "2046", "2047", "2048", "2049", "2050", "2051", "2052", "2053", "2054", "2055", "2056", "2057", "2058", "2059", "2060", "2061", "2062", "2063", "2064", "2065", "2066", "2067", "2068", "2069", "2070", "2071", "2072", "2073", "2074", "2075", "2076", "2077", "2078", "2079", "2080", "2081", "2082", "2083", "2084", "2085", "2086", "2087", "2088", "2089", "2090", "2091", "2092", "2093", "2094", "2095", "2096", "2097", "2098", "2099", "2100", "2101", "2102", "2103", "2104", "2105", "2106", "2107", "2108", "2109", "2110", "2111", "2112", "2113", "2114", "2115", "2116", "2117", "2118", "2119", "2120", "2121", "2122", "2123", "2124", "2125", "2126", "2127", "2128", "2129", "2130", "2131", "2132", "2133", "2134", "2135", "2136", "2137", "2138", "2139", "2140", "2141", "2142", "2143", "2144", "2145", "2146", "2147", "2148", "2149", "2150", "2151", "2152", "2153", "2154", "2155", "2156", "2157", "2158", "2159", "2160", "2161", "2162", "2163", "2164", "2165", "2166", "2167", "2168", "2169", "2170", "2171", "2172", "2173", "2174", "2175", "2176", "2177", "2178", "2179", "2180", "2181", "2182", "2183", "2184", "2185", "2186", "2187", "2188", "2189", "2190", "2191", "2192", "2193", "2194", "2195", "2196", "2197", "2198", "2199", "2200", "2201", "2202", "2203", "2204", "2205", "2206", "2207", "2208", "2209", "2210", "2211", "2212", "2213", "2214", "2215", "2216", "2217", "2218", "2219", "2220", "2221", "2222", "2223", "2224", "2225", "2226", "2227", "2228", "2229", "2230", "2231", "2232", "2233", "2234", "2235", "2236", "2237", "2238", "2239", "2240", "2241", "2242", "2243", "2244", "2245", "2246", "2247", "2248", "2249", "2250", "2251", "2252", "2253", "2254", "2255", "2256", "2257", "2258", "2259", "2260", "2261", "2262", "2263", "2264", "2265", "2266", "2267", "2268", "2269", "2270", "2271", "2272", "2273", "2274", "2275", "2276", "2277", "2278", "2279", "2280", "2281", "2282", "2283", "2284", "2285", "2286", "2287", "2288", "2289", "2290", "2291", "2292", "2293", "2294", "2295", "2296", "2297", "2298", "2299", "2300", "2301", "2302", "2303", "2304", "2305", "2306", "2307", "2308", "2309", "2310", "2311", "2312", "2313", "2314", "2315", "2316", "2317", "2318", "2319", "2320", "2321", "2322", "2323", "2324", "2325", "2326", "2327", "2328", "2329", "2330", "2331", "2332", "2333", "2334", "2335", "2336", "2337", "2338", "2339", "2340", "2341", "2342", "2343", "2344", "2345", "2346", "2347", "2348", "2349", "2350", "2351", "2352", "2353", "2354", "2355", "2356", "2357", "2358", "2359", "2360", "2361", "2362", "2363", "2364", "2365", "2366", "2367", "2368", "2369", "2370", "2371", "2372", "2373", "2374", "2375", "2376", "2377", "2378", "2379", "2380", "2381", "2382", "2383", "2384", "2385", "2386", "2387", "2388", "2389", "2390", "2391", "2392", "2393", "2394", "2395", "2396", "2397", "2398", "2399", "2400", "2401", "2402", "2403", "2404", "2405", "2406", "2407", "2408", "2409", "2410", "2411", "2412", "2413", "2414", "2415", "2416", "2417", "2418", "2419", "2420", "2421", "2422", "2423", "2424", "2425", "2426", "2427", "2428", "2429", "2430", "2431", "2432", "2433", "2434", "2435", "2436", "2

[illegible]

... ..

શે. અંગ્રેજ સરકારના હાથ લાંબા છે. તારા જેવાના વગર ફાગટ-  
ના બુક્રા નીકળી જશે. ચેતતો રહેજે. તારી વાત હું માનતો  
નથી એટલે તું મારી નજરથી છટકી ચક્રીય નહિ. હું આટલામાં  
જ ચોટી કરતો છું છું. જરા પણ ભૂલ કરીય તો માર્યો જાણશ.  
તારું વહાણ જમ થશે. જા મોખે જમદી પહોંચી જા.”

અલકાસમે પોતાની નિર્દોષતા દેખાડી. તે મનમાં ડરી ગયો.  
મનવારે દૂરથી જોયું તો વહાણને હવે મોખા તરફ ફેરવવામાં  
આવ્યું હતું.

વેલ્ડએ એ કલાક પછી અલકાસમને બોલાવ્યો. “નાપ્રુદા  
સાહેબ અહીં આવો, તમારા ભાઈને સાથે લાવો, ડાશી પી જાઓ.”

એણે એમને પાસામાં ડાશી આપી. વેલ્ડએ એમને મધ  
ચુનરી ભૂંડી જવા કહ્યું. પોતે એની સાથે ખૂબ વેપારની અને  
બીજી જૂની વાતો કરવા લાગ્યો. દરરોજ એ એ વખત નાપ્રુદા અને  
તેના ભાઈને ડાશી પાતો, એમને બીડીઓ પાતો અને ખૂબ વાતો  
કરી રહેતો જતાવતો. વેલ્ડ એમની સાથે ખૂબ પસોદાઈ ગયો. ભારે  
દોસ્તી જામી. કાવાય જૂની થઈ ગઈ, હવે તો કલાકોના કલાકો  
વાતચીતો ચાલવા માંડી.

મોખા આવ્યું. વેલ્ડનો હવે ભય જતો રહ્યો હતો. એણે  
આરખને મીઠાસથી વશ કરી લીધો હતો. વેલ્ડએ મોખામાં માલ  
વેચી લાંબી નવો ખરીદ્યો. જમરા, જહેરીન વગેરે બંદરો ખાતે  
એણે માલ વેચ્યો ને નવો ખરીદ્યો. આમ એક જ વહાણમાં આઠ  
માસ કુસાઈરી કરી, તેમાં તેને મોખામાં અગીઆર દબાર રૂપિયા  
નોફા મળ્યો હતો. ધનું બંદરોનો એણે વેપાર કર્યો હતો. તે આરખી  
બાવા મોલનાં શીખી ગયો હતો. વેપારનો નિયાજ અનુભવ લીધો



એમની પાસે હવે પચાસ લાખ રૂપિયા થઇ ગયા હતા, છતાં નફા ખાતર નહિ પણ પોતાના શોખ ખાતર વેલજીશાહ વેપાર ખેડતા હતા. એમને ઘરે હવે માળા, માડી, ઘોડાં, બહોળલાલી ખૂબ વધી ગઇ હતી. એક વખતનો ગરીબ વેલો આત્મબળે સેંકડો માણસોને નભાવનાર વેલજી શેઠ નામે ઝોળખાતા ધનવાન ગૃહસ્થ હતા.

એમને પુત્રસંતતિની ઊછીપ હોવાથી તે બાળતનો અસંતોષ રહેતો હતો, પરંતુ પુરુષોદયે એમની ૩૭ વરસની ઉંમરે સંવત ૧૬૦૨ માં એમને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. એનું નામ ત્રીકમજી રાખવામાં આવ્યું. તે પછી બે વરસે ઉમરશી નામે બીજો પુત્ર અને ત્રિમબાઇ નામે પુત્રી જન્મ્યાં.

વેલજીશાહ બહેણા નહોતા. એટલે દાનધર્મ જૂની રીતે કરતા હતા, છતાં જૈનધર્મ ઉપર તેની અખંડ શ્રદ્ધા હતી. દેવ-દર્શન ને સેવાપૂર્ણ બહુ જ પ્રેમથી કરતા હતા. પોતાના ધર્મની ફરેક ફરજો પાળી, ઉત્સવ તથા બીજા સારાં કામોમાં દાનપુન્ય મોટા પ્રમાણમાં કરવા લાગ્યા. હવે એમની પાસે પૈસો ધણો વધી ગયો હતો. એટલે પોતાના વતન કચ્છ-ઢાકારામાં એક બંધ દેરાસરજી બંધાવવાનો નિમય કર્યો. સંવત ૧૬૧૪ માં એમણે મોટી ધામધુમથી ઢાકારામાં દેરાસરજીનો પાયો નંખાવ્યો. આખા કચ્છમાંથી હોશિયારમાં હોશિયાર કારીગરો ભેગા કરવામાં આવ્યા. કાઠિયાવાડમાંથી પણ સિંધીઓને તેડાવવામાં આવ્યા. મોટા પાયે દેરાસરજીનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું. એને બાંધતાં ચાર વરસો લાગ્યાં. એને કાતરકામ અને નકશીયા ખૂબ રહ્યુમારવામાં આવ્યું. દેરાસરજીના મંડપ, ગર્ભદ્વાર, વચ્ચેનો ધુમટ બહુ વિશાળ રાખવામાં આવ્યો હતો.

સંવત ૧૬૧૮ માં દેરાસરજી ચિખરખ તૈયાર થઇ ગયું,

એટલે તેવછ મો પાતાના રોગો મંજીઓ, વિરો, તે વડ  
 તાઓ, રાત્રિમાઝાએને તથા કચ્છ-પુલરાતના મંધ મધુ: ત્ત  
 કોત્રો મોઝાને થી સિદ્ધામળાની યાચા કામી તંકે, રમકે  
 ખાખુએને એ મધ વાચા કરતા કરતાં ગાળીદ રખી પે, ર  
 અને તથાખુદ કરત પડોઝ્યો, અને થી મંધને ગો મળત મધ  
 નહ પાતખુમરો મંજીને રોગમળાખં પ્રતિષ્ઠા કરાઈ, એ પચી  
 મધુ, માપુદક કહ મધુ રતુ કાપા માખે પુ રાતપ મળા  
 વાચ અને રોગમળાની રૂપ-અર્થના ખો નિત ર પાં રાત  
 કા રી રેવન રા, આ રોગમળાની પ. રાત મળો રિવિત મળ્ય  
 રા અને મળ અને તિવ રાત્રિની રતુ રોગમળા મળા  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રા, રોગમળા મળ્યેને રાત્રી રાત્રી

રેવન રાત્રી રાત્રી રાત્રી, માખુવા રાત્રી રાત્રી, રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી, આ રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી, રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી

રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી  
 રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી રાત્રી

વેલજી શેઠની વેપારીઓને, જૈનોને, એમની દશ ઓસવાળ ગાતિને અને જાહેર જનતાને મોટી ખોટ પડી.

શેઠ વેલજી માણુના વડા પુત્ર ત્રીકમજીના હાથમાં કારભાર આવ્યો એ વખતે એમની હિમર નાની હતી. એમના વિવાહ એમના જેવા જ ધનવાન અને અમણી શેઠ નરસી નાથાના દિકરા હરભમની પુત્રી હેમકુંવર સાથે થયાં હતાં. એમના પિતાએ એને પોતાની દેવતાત્રીમાં જ આર. કીંગ જેઠન કુાંના નામની અંગ્રેજ પેદીમાં ભાગીદાર બનાવી દીધા હતા. એ ભાગીદારી થોડા વરસ ચાલી. પણ ત્રીકમજીએ પોતાનો કપાસનો વેપાર મોટે પાયે ચલાવ્યો અને કમનસીબ સદ્દાનો ચેપ તેને ન લાગ્યો ત્યાં સુધી-ધણું વરસ સુધી-એમનો કપાસનો વ્યાપાર વિશાળ પાયા પર ચાલતો હતો.





પાણીની ના પાડી અને જીભ તરફ અંશુલીનિર્દેશ કર્યો. તેઓએ કાંઈ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ વાયા બંધ થઈ ગઈ હોય તેમ જણાવ્યું. શેઠાણીનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. લાં બેઠેલા અનુપમદેવે મારજીએ પોતાના પાસેથી જીપ્સી માત્રા કાઢીને ખરલમાં ધસી રોગીને મોઢે મૂકી. પાંચેક મિનિટમાં જીભ છૂટી થઈ હોય તેમ શેઠે ધીમેથી કહ્યું:

“ મહોકમ ક્યાં છે ? મારી પાસે આવ. ”

“ આ રણી ઠાકા, આગા કરો. ”

“ મહોકમ, આ હાથી (હડીભાઈ) અને ઉમેદ તને બળે છે. તારી કાઠીનું ગઢપણ પાળજે. છોકરા નાના છે, તેને સાચવજે અને આપણો વહીવટ પણ તારે સંભાળવાનો છે. ” પછી શેઠાણીને ઉદ્દેશીને કહ્યું: “ તમારે મહોકમભાઈની સલાહ લેવાની છે. સમજ્યાં કે ? ”

શેઠાણીએ ડોકું ધુણાવી સંમતિ દર્શાવી.

“ કેમ મહોકમ, આ બધું ખરા દિલથી સંભાળીશ કે ? મેં તને પુત્રવત્ પાળ્યો છે ને તારામાં મારું મન ફરે છે, તેથી આ બધું તને બળાવું છું. ”

“ જેવી આગા. ” આંખુઓથી ભરેલી આંખે મહોકમે જવાબ આપ્યો.

અત્યારની પેઢે તે વખતે વાણીપણાનાં મુખ્યાલયનાર્થા કે ડાક્ટરી કામજોનાં કારસ્થાન નહોતાં; મીઠકતનો નોંધ ને વીણના પાગ પાછળ વડીલ જારિરટરોના ખીરસાં ભરવાના નહોતાં. કેસરી-રૂંદ શેઠે અણમાધ્યો લાખોનો વહીવટ જમાન ઉપર પોતાના ચીજને સોંપ્યો ને બત્રીજીએ શીર નખાવીને કાકાની છાત્રા-આધ્યાને



... ..  
... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

... ..  
... ..

મહોકમબાઈ આ પ્રમાણે પેઢીના વહીવટ ઉપર કાળૂ મેળવવા તથા ધંધાનો વિકાસ કરવા સાથે હડીસિંહ તથા ઉમેદબાઈનું વહેવારિક અને નૈતિક જીવન ધડવામાં બેદરકાર નહોતા. તેમનું દૃષ્ટિબિંદુ કાકાને અંતીમ સમયે આપેલ વચન વફાદારીથી પાળાવતાવવાની તાલાવેલી હતી. તેણે બન્નેને ધુડી નિશાળે મૂકી આંક, હિસાબ ને નામાનો અભ્યાસ કરાવી ધીમે ધીમે પેઢી ઉપર આવવા અને ઉપક્રમ જોવા-જાણવાનો રસ લેતા કર્યો. ને સંવત ૧૮૧૮માં હડીસિંહની સોળ વર્ષની ઉંમરે તેના લગ્ન અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાબાઈની પુત્રી સાથે મોટી ધામધુમથી કર્યો.

આ વખતે મુંબઈ ઇલાકાના જૈનોમાં શેઠ અમીચંદ સાકરચંદના સુપ્રમ શેઠ મોતીચંદ મોટા ધનવાન અને ઉદાર ગૃહસ્થ તરીકે પ્રખ્યાતિ મેળવી હતી. એમનો વેપાર વિશાળ પાયા પર હતો. એમની ઉદારતા તેથી પણ વિશાળ હતી. એમનો મુખ્ય વેપાર અશીલુનો હતો. પાલી અને ખારવાડથી તેઓ મોટી રકમે અશીલુ ખરીદી પોતાના વહાણોમાં ચીન ખાતે મોકલતા હતા. આ ધંધા સિવાય રેશમ ખરીદવા અને પરદેશ મોકલવાનો વિગેરે બીજા ધંધાઓ કરતા હતા. એઓ દરરોજ કાંઈપણ સપ્તાત કયો વગર મોઢામાં બજા મૂકતા નહોતા. સર જમશેદજી જીજીબાઈ બેરોનેટ સાથે એમને બાગીદારી અને બારે મહાગત દનાં. જને એકબીજાને બાઈઓની પેઠે માહતા હતા. એમની જાહેર અને ગ્રામ સખાવતો લાખોની યતી હતી. 'જમણે હાથ દાન કરે તે ઝખો જાણે નહિ' એવી એમની ઇચ્છા રહેતી. શેઠ મોતીચંદ સાથે શેઠ ડેસરીસિંહને સારો પરોબો હતો. તેઓએ પરસ્પર વેપારીસંબંધ રચાવ્યો હતો. મુંબઈખાતે રેશમ વેચવાની આગતનું કૂલ કામ શેઠ મોતીચંદને એમણે આપ્યું હતું. મહોકમબાઈએ એમાં ખૂબ રૂઢિ કરી. મુંબઈ અદરા અમદાવાદમાં તેઓ મોતીચંદ શેઠને માર ૭ માસે મળતા હતા. તેઓ જને વચ્ચે

માહ પ્રેમ જાણાયો હતો. અને પ્રેમપ્રમત્તે પડ્યો

[illegible]

ને તે તરફ તમારી પેઢીઓ છે તેથી તમને આગ્રહથી આ કામ આપવા માગું છું. તમારે તે કરવું જ પડશે.”

“તમારી ઇચ્છા છે તો મારાથી કેમ ના પડાય ? મુરબ્બી, બસે હું ખુશીથી એ કામ સંભાળીશ, પરંતુ મને અંગત અરીજી ખરીદવાની ફરદ હોય તો જ તક મળતાં મોકળા મનથી લઇ શકાય. જો કે તેમ કરતાં તમને ન જોઇએ તે હું રાખી લઉં.”

“બસે બહુ સારું. મને તેમાં વાંધો નથી.”

મહોદમભાઈએ આ બંને સ્થળોએ વિશ્વાસુ માણસો મૂકીને અરીજીની ખરીદ ચાલુ કરાવી. પોતે પણ વારંવાર આંટા મારી આવતા હતા. એ ધંધામાં સારો કસ હતો. પોતે અંગત જ અરીજી ખરીદતા તે પણ વેચવા માટે મોતીચાદ શેઠને મુંબઈ મોકલતા હતા. આમાં બંનેને સારો કસ રહેતો હતો.

આ સમયે ચીનખાતે કિંદમાંથી વીચ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનું અરીજી ચડ્યું હતું. ચીનાઓ પોતાની બધી કમાણી આ અરીજીના વ્યસનમાં ખર્ચતા હતા. મંચુરીઆના બાદશાહે ચીનને છતી લીધું હતું. એણે ચીનાઓને ચાલુ ગુલામખીરીમાં ઝડપી રાખવા માટે ચીનમાં અરીજી દાખલ કર્યું હતું. તે સિવાય ચીનાઓમાં ચોટલી વધારવાની પ્રથા પણ દાખલ કરી હતી. ચીના ધનવાનો, મનૂરવર્મ, વેપારીવર્મ સૌ ચંદુલખાનામાં જઈ પીનગની જુગતીમાં અરીજીની જોગી ચઢારી તેને જતોમાં સગમીને પીતા (કુકળ) હતા. ધીમે ધીમે ધૂતપાન તેમના મનનેમાં પડેલું હતું. ચીનાઓ તેના મનની ધૂનમાં જલારની ચિંતાઓ, લાડમારીઓ, તકલીફો અને દુઃખો તથા રોગો મરે જુદી જતા. એમને જલારની રમૂતિ કાંઈ રહેતી નહિ એને મોઢાં સ્વખાં અને લિમિંઓ જાણી હતી. એને પરીઓ

એની સારા ઓઝો. મધુર આનંદને મુગાપમ બીજાનાં મોની કા  
નાઓ આનંદીને પોતાની સામે રામનું ખડું દર્શન મુકી દેવા દેવા દેવા

જળ માં રામ અર્ધજા પિનાર મોનને જાતી કરી જાય  
એમ કે. જી જાતું અને વારંવાર તપસ થઈ જાય. તે મુગ  
અર્ધજા પિનાર ન મને તેને પણ પમવા જાતું. તે મુગ  
વામે જાય. મોઝો મોના દીનીમાં રામનું દર્શન કરી જાય  
અર્ધજા મુગાપમ જાતી જાય. મોના દર્શન અને જાતી જાય  
જાત. અને જીજ્ઞાસુ મને કાનું જાય. મોના રામને મોના  
જાતું મોના જાતી જાય. દર્શન. મોના જાતું જાતું જાય  
જાતું મોના જાય. જાતું જાય. મોના જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય

જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય  
જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય

જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય. જાતું જાય

બારે ઝાનિ થઈ. આવડા મોટા વિસ્તારવાળા દેશમાં અશીષુનું ધીના તેના પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા. એણે અંગ્રેજોના એકત્રીને બોલાવી પોતાની લાચારી બતાવી અને હિંદમાંથી અશીષુ આવતું બંધ કરવા વિનંતિ કરી. એણે ઇંગ્લાંડના પ્રધાનમંડળને ચીનના શહેનશાહનો પેગામ પહોંચાડ્યો, પરંતુ હિંદના સરકારને આ અશીષુના વેપારમાંથી વાર્ષિક છથી આઠ કરોડ રૂપિયાની પેદાશ હતી. એ પેદાશ ખોવી સત્તાધિકારીઓને ગમી નહિ. પ્રધાનમંડળે ના પાડી. આથી ચીનના શહેનશાહે મહારાણી વિક્ટોરીયાને એક અતિ હૃદયદાયક પત્ર લખીને આ વેપાર અટકાવવા અપીલ કરી, પરંતુ તેનું પરિણામ પણ શૂન્યમાં આવ્યું. અશીષુનો વેપાર ચાલુ રહ્યો.

ચીનના શહેનશાહે નક્કર ચીનમાં અશીષુની આયાત બંધ કરવાનો દુકમ ઠાઠવ્યો. તેની કાંઈ પણ દરકાર કર્યા વગર અંગ્રેજોએ અશીષુની આયાત ચાલુ રાખી. કેન્ટોનના બંદરે વીર હળાર પેટીઓ ભેગી થઈ. ચીનના શહેનશાહની આજ્ઞાથી આ પેટીઓને સાગરમાં દોમવામાં આવી. અંગ્રેજોએ યુદ્ધ બંદરે ક્યું. યુદ્ધમાં ચીન હાર્યું. અંગ્રેજોની સિલ્હ અને નવાં હથિયારો પાસે ચીના સૈન્ય ટકી શક્યું નહિ તેનો પરાજય થયો. અશીષુનો વેપાર ચાલુ રહ્યો. ચીને દેંડ પેટે રાહડી રકમ અને દોંગોંગનું બંદર અંગ્રેજોને સોંપ્યું. ચીનાઓને પોતાનું પ્લાટ અશીષુ પાકું મગવા લાગ્યું. આશુરી સંપત્તિનો વિજય થયો. યુરોપીયન મુલામતીરીમાં ચીન મુકાયું ત્યારથી ચીને ખાતું હિયું ક્યું નહો. ચાલીસ કરોડ ચીનાઓ વ્યસનો અને પરદેશી-ઓની સાંકેતોમાં સલવાઈ બેસા છે.

મહાકમભાઈ સાથે આડળ બાંધ્યા પછી મોતીયા મોંને પણ સારો નરો મગવા લાગ્યો હતો. મોતીયા શરદાન માનવી હતા. તેમણે નવાડ દેશની પેટીના સંજોગમાં વધારે સારી આવક આવવાની એક યોજના વિચારી કાઢી. પ્રસંગે તેમણે એકા વાન કાઢી.

"અરે મહેશ્વરભાઈ, તો ખાતે અમુકો કાપ કરો કે ?"

"તેમ મેલીસાન સી, અમુકો કેમ ?"

"ત્યારે કંઈ પણ કહેવાય ? મુનશીમાં અમુકો રહે છે ?"  
"ખાતે તો તો ? મોન અમુકમાં છે પણ છે ? મુનશીમાં  
મેનનાને અમુકો અમારી પણ અમારો નો કહેવો છે ?"  
"મુનશીમાં ?"

"અમુકો મેનનાને રહેવાને અમારીમાં અમુકો ?"  
"ખાતે છે મેલીસા, તેમ અમુકો ?"

"અમુકો અમારો ? તો તે પણ કંઈ કહી તે ? મેલીસા ?"  
"મુનશીમાં ? અમુકો અમારો અમારો રહેવા ?"  
"મુનશીમાં ? અમારો અમારો અમારો રહેવા ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

"અમારો અમારો અમારો રહેવા ? અમારો અમારો ?"

## (૨) હાથિયો હાકેમ—

બાવીશ વર્ષના યુવાન હીસિંદના હાથમાં કુલ કારબાર આવ્યો. હીસિંદ યુજરાતી ત્રણચાર ચોપડીઓ માત્ર ભર્યા હતા. ચૌદ વરસની વયથી જ મહોકમબાદના હાથ નીચે પેઢી ઉપર કામ કરતા થયા હતા શેઠાણી સુરજના પણ બારે સમજી હતાં. પોતાના પુત્રને એમણે સારા સંસ્કાર અને તાલીમ આપ્યાં હતાં. મહોકમ-બાદ તેમના ઉપર સંપૂર્ણ વફાલ રાખતા, પરંતુ તે ઉન્માદી કે અભિ-માની ન થઈ જાય તેટલો અંકુશ પણ રાખતા. જને બાપુઓને એમણે નાના નાના કાર્યોથી યશસ્વિત કરાવી હતી. ધીમે ધીમે જીમર વધતાં સમજણાં થઈને કામ શીખ્યા એટલે એમને મોટાં કામો સોંપ્યાં હતાં. એમને વેપાર-વણજમાં રસ લેતા કરીને એમને કેશીઅરનું, એટલે રોકનું કામ અને બીજાને કામગીરી લખવાનું કામ આપ્યું હતું. નામાનો બન્નેને અભ્યાસ કરાવેલો.

મહોકમબાદ રત્નવાસ પામ્યા એટલે સર્વે લગામ હીસિંદના હાથમાં આવી. યુવાની દિવાની છે, એક કવિ કહે છે કે—

યૌવનં ધનસંગતિઃ પ્રમુખમવિવેકતા ।

યુવાની, ધનપ્રાપ્તિ, અધિકાર એ સર્વ અવિવેકનાં પેદા કરનાં છે. હીસિંદ પાસે એ સર્વે હતું. તે લક્ષ્મીના લાડમાં ધોતો





કુટુંબો અતિ ધનવાન અને આગરદાર હોવાથી વિવાદની ધામધુમ-  
માં કચાશ રાખી નહોતી. આ પ્રસંગે હદીસિંહ શેઠના માતૃથીએ  
અને મહોકમભાઈએ એક લાખ રૂપિયા ખચી હતી. નગરશેઠ  
હેમાભાઈની પૂર્ણ જલ્લજલાલીનો સમય હતો. એટલે રૂકિમણી બેનને  
મોટી કિંમતનો દાયજો એમના તરફથી મળ્યો હતો. બંને કુટુંબ  
વચ્ચે દુધ અને સાકરનો મેળ હતો તેમાં આ સંબંધથી માદ  
રનેહ બંધાયો હતો.

હદીસિંહ શેઠનો સ્વભાવ ઉદાર હતો. એઓ ધર્મકાર્યોમાં  
પ્રવૃત્તિ દાન આપતા હતા. ઉત્સવોમાં તેમનો ફાળો મોટો રહેતો. તે  
સાધુઓની સેવાભક્તિ જૂલતા નહિ. એમને માતૃથી તરફથી જ ગુપ્ત  
દાન કરવાનો વારસો મળ્યો હતો. એમની પાસે જ્ઞાનજ્ઞ, જીન કે  
બીજો કોઈ ખાલી હાથે પાછો ફરતો નહોતો. સખાવત કરવી એમના  
લેણીમાં પ્રવેશી હતી. એમને ધર્મનાં જિંડાં રહસ્યનું જ્ઞાન નહોતું.  
એ તો માત્ર સાધારણ લખેલાભણેલા બ્યક્તિ હતા, પણ એમના ખાસ  
શુશ્રુષાતાપણ, સંવત્સર, ઓઢાણ, પોતાનું સાફું જીવન, વેપારમાં  
દીર્ઘદૃષ્ટિ અને જીભની મીઠાસના હતા. હદીબાઈના આ શુશ્રુ-સ્વભા-  
વથી લોકો તેને 'દાથીયો હાકમ'ના કુલામણાથી સંબોધતા હતા.  
દુકંમાં તેમણે પોતાનાં માતાના મજલા સરકારથી—

જનની જગલે લકતજન, હાં દાતા હાં શૂર;  
હાં તો રહેલે વાંઝણી, રખે ગુમાવે શૂર.  
એ કહેવન ચરિતાર્થ કરી જતાવેલી.

એમનું મન કેવું સહેલ્યો હતું તે નોંધેના પ્રસંગો પરથી પરખાશે.

અમદાવાદથી દોઝા માધ્ય દર એક ઉચ્ચ કુટુંબનો મરા-  
સીઓ રહેતો હતો. તેને પોતાના મજાસમાંથી જદું સારી પેદાશ

આવતી હતી. પેંને આગરૂણ અને સેવાભાવી હતો. એને અતિ  
મનઃપૂર્વક પમદ હતો. એ સવાનાં પંદરમાં ત્રી પેરે પધારી  
પર્મદગાના આગળ ઉપર બેસતો હતો. એ આર્થ મેળો પાળતો  
હતો. ભવાના વા. પા. મો, નાશ, માપુમો, ખાલો, પદાર્થ, પદાર્થ  
પુરો, વેપારિએ. એ પોતે એ રહેલો પમાર હતો તેને અ. પા. પા.  
રે. પો. અ. પા. પો. પુ. પ. પા. પા. પો. પા. પા. પો. પા. પા. પો. પા. પા.  
અ. પા. પો. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.  
પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા. પા.

“આપણે સંભાળવાની પીડા મટી.” સંતોષીએ સંતોષના ઉદ્-  
ભર કાઢ્યાં.

“ બાપા હવે આપણા ખોરડાં બાકી રહ્યાં છે. ”

“ એમની સદ્ગતિ આ માસમાં કરી દેશું. ઢિંકર નહિ. ”

“ પછી ખાશું શું ? ”

“ સૌ હરિ નામ જપશું. ટેક નહિ મૂકીએ. ”

રહેવાના ધરો પણ ગીરો મુકાઈ ગયાં. બે ત્રણ માસ પછી ધર-  
માંનાં વાસણકુસણ પણ ગીરો મુકાયાં. ચાર કપડાં બેર સૌને બહાર  
નીકળવાનું રહ્યું, છતાં અતિથિસેવામાં જરા પણ જોણપ આવતી  
નહોતી. છેવટે એટલે સુધી વાત આવી કે આવતી કાલ માટે કાંઈ  
કુટુંબને ખાવાનું બાકી રહ્યું નહિ. ઉપવાસ કરવાનો વખત  
આવી પહોંચ્યો.

“ રામજી આ તલવાર લઈ જા. એના બે ત્રણ રૂપિયા આવશે  
તે લઈ આવ. ”

“ બહે બાપા, બજારમાંથી કાંઈ લાવવું છે ? ”

“ બે રૂપિયાનું અનાજ આજના અતિથિઓ માટે લાવજો. એક  
રૂપિયાનું અરીસુ લાવજો. ”

“ એટલાં બધાં અરીસુનું શું કરશું બાપા ? ”

“ રાત્રે બધાં કુટુંબનાં માણસો યોગી પી જાયું. મારા વહાલાને  
ચરણે ચિરનિદામાં ચોદશું. ”

વાત વાને મોટે મામમાં ફેલાઈ. દહીસિંદ શેઠ ઘોડે બેસીને  
હત્થા માટે નિકળ્યા હતા. કાંઈ યોગબીતાએ રાત્રીપુતના મદાન  
ટેકની વાત શેઠ પાસે કરી. શેઠ તરત જ રાત્રીપુતના ઘરે ગયા.

“રાખગમ દોર.”

“અને મેં સાહેબ, માગ મનમાગ કે તમે પપાઈ. કહે,  
તમામ પમવાં કથંથી કે રાહો આપા વિના તથિ ભય:૧ મુ.”

“અને દોર મહેન, કું રાહાઉ મું.”

મેં મીયામોખાને તથા જાણે, જાણે જાણે વાત કહે

“અને દોર મહેન, જાગી મેજામુખી વડીયા મુખ  
જાણે, તથા વાતમાં ખૂબ ખાતરી થાય છે મારાં મનમાં કે  
કે પાસ:૧. કે જે નાજમ, અને છે.”

“જાણ મહેન, મેં કોઈ રાહાઉ મું. કે  
જાણ મહેન.”

“અને મેં સાહેબ, માગ મનમાગ કે તમે પપાઈ. કહે,  
તમામ પમવાં કથંથી કે રાહો આપા વિના તથિ ભય:૧ મુ. કે  
જાણ મહેન, મેં કોઈ રાહાઉ મું. કે જાણ મહેન.”

“અને મેં સાહેબ, માગ મનમાગ કે તમે પપાઈ. કહે,  
તમામ પમવાં કથંથી કે રાહો આપા વિના તથિ ભય:૧ મુ. કે  
જાણ મહેન, મેં કોઈ રાહાઉ મું. કે જાણ મહેન.”

“અને મેં સાહેબ, માગ મનમાગ કે તમે પપાઈ. કહે,  
તમામ પમવાં કથંથી કે રાહો આપા વિના તથિ ભય:૧ મુ. કે  
જાણ મહેન, મેં કોઈ રાહાઉ મું. કે જાણ મહેન.”

“અને મેં સાહેબ, માગ મનમાગ કે તમે પપાઈ. કહે,  
તમામ પમવાં કથંથી કે રાહો આપા વિના તથિ ભય:૧ મુ. કે  
જાણ મહેન, મેં કોઈ રાહાઉ મું. કે જાણ મહેન.”

મુસાજી મુઠ્ઠાં રેશમનો ધંધો કરતા હતા. એમને શેઠની પેટી સાથે ધણાં વરસોનો નાતો હતો. ધીમે ધીમે શેઠની સાથે સીધો સંબંધ બંધાયો. વેરાજીની મીઠી વાણી, પ્રમાણિકપણું, કામકાજમાં ધ્યાન અને હુલોમીપણું શેઠને બહુ ગમ્યાં. થોડાં વરસો પછી વેરાજીને ધંધામાં નુકસાની આવી. એને પોતાના ધંધાને સંકેલી લેવો પડ્યો.

“શેઠ મારે ધંધો બંધ કરવો પડ્યો છે. બીજો ધંધો શુઝતો નથી.”

“તારે શું કરશો મુસાજી ?”

“મૂઠી વગર શું થાય શેઠજી ?”

“હું થોડી મૂઠી આપું તો ?”

“મારાં લેણદારો બધું લઈ ગયો. મને તો દામ પાડવો કરાવો.”

શેઠ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું. “મારો ચીનનો અરીજીનો વેપાર છે. હોંગકોંગ કે કેન્ટોન જઈ મારીવતી અરીજી વેચશો ? તમને માસિક એકસો રૂપિયા પગાર અને બધો ખર્ચો મળશે. વેચવાની મુન્સફો તમારી છે.”

“શેઠ, હું તૈયાર છું.”

“આવતા મહિનાની પહેલી તારીખે સ્ટીમર બપ છે. દીક્રીટ લઈ લ્યો. તૈયારી કરો. હું કેપ્ટીનને પૈસા માટે ઠલી દઉં છું.”

“જોવો શેઠનો દુકાન તૈયારી કરું છું.”

મુસાજી “ઝાર્નવોઝીમ” વડાજીમાં સંવત ૧૮૯૭માં રવાના થયા. તે જ વડાજીમાં શેઠના દિમાને ૨૦૦ પેટી અરીજી ચડ્યું હતું. વેરાજી ખુશખુશાલીમાં કેન્ટોન પહોંચ્યા. અરીજી આડતી-



નાર છે. આ તો અછતના બાવો છે. તેનો લાલ લપ્પ સ્થોને? મારી  
શુદાનો સૂચના સ્વીકારો. તમારા શેઠના દિલની વાત કરું છું.”

“મારે ઝોછે નથી વેચવું.” વોરાજીએ નાકું પકડી રાખ્યું.

“જેવી તમારી મરજી, પણ ખોટું કરો છો.”

વોરાજી માન્યા નહિ. થોડા જ દિવસોમાં બીજાં વહાણો  
અરીણુ લઇને આવી પહોંચ્યાં. અરીણુની કિંમત ધટીને ૪૦૦  
ડોલરની પેટી થઇ ગઇ. શેઠનો મોટો નફો ચાલ્યો ગયો. આ બધી  
હકીકત ઝેનન્ટે શેઠને અમદાવાદ લખી. શેઠે ત્યાંનું અરીણુ  
ઝેનન્ટને સોંપીને દેશમાં પાછા આવવા મુસાજીને લખ્યું. દર પેટીના  
૩૫૦ ડોલર લેખે એ અરીણુ વેચાણું. શેઠને ગુઠશાની ભોગવવી  
પડી. શેઠે મુસાજીને એક પણ ઇપકનો શબ્દ લખ્યો નહિ. એને ખર્ચ  
આપી પાછો બોલાવી લીધો. એનો પમાર ચૂકતે ચૂકવી આપ્યો.

“હવે મારું શું થશે શેઠ ! મને કાંઈ ધંધો નથી.”

“તમે ધંધો શોધી કાઢો ત્યાં સુધી દરમાસે પચાસ રૂપીઆ  
તમને પેટીએથી નિયમિત મળતા રહેશે. પેટી તમને હેઠ દેશે નહિ.”

વોરાજી થોડા વખતમાં મરી ગયા. એમનાં કુટુંબને શેઠે  
આણું પમાર આપ્યા હશે.

x

x

x

હડીસિંદ શેઠ દરિઆવ દિલના હતા. એમને દુઃખીયાઓ માટે  
જહુ લાગી આવતું. એમણે બીજાઓનાં દુઃખો દૂર કરવામાં ઠી  
ખાટી ખાટી કરી નહોતી. એમનાં ગુપ્ત દાનો અગણિત હતાં.

શેઠે ૭૫૨ આ વખતે એક મોટી તકલીફ આવી પડી. એમની





કાંઈ પણ સંતાનની બક્ષીસ વગર સ્વર્ગવાસી થયાં. પરસન શેઠાણીના સ્વર્ગવાસ પછી બીજું લગ્ન કરવાની એમની ઇચ્છા હતી. પરંતુ રૂકિમણી બાઈ અપંગ હતાં, શેઠની માતૃશ્રીને તનું સુખ જોવાની અત્યંત અભિલાષા રહેલી એટલે તેમના આગ્રહથી ( ધોધાવાળા એક વણિક ગૃહસ્થની વિદુષી અને ચતુર કન્યા કુંવર સાથે) ત્રીજી વખતનો વિવાહ કર્યો. શેઠ પોતે રૂકિમણી બાઈનું હુમાન સાચવતા હતા. ત્રીજાં નવવધુ ધરે આગ્યા છતાં એમણે રૂકિમણી બાઈને ઓછું આવવા દીધું નહોતું.

સંવત ૧૮૬૯માં શેઠ હેમાભાઈ વખતચંદ નગરશેઠ અને વખણાદુર મગનભાઈ કરમચંદને પોતાની સંઘાથે લઈ પંચતીથની ત્રા કરવા માટે સંઘ કાઢવાની તેમણે મોટે પાયે તૈયારીઓ કરી.

સંઘમાં ૫૦૦૦ ગાડાં, સીમરામ, વેલો, તંબુ, રાવડીયોની ડોળી સાજ-સામગ્રી લીધી. હજારો માણસો સાથે ચાલ્યાં. સંઘ વેઠાય થઈને આમગ પ્રવાણ કરતો હતો ત્યાં સરકારી સ્વારે ખાવીને સંઘને આમગ ન લઈ જવાને કસેકટરે મોકલાવેલ પત્ર સંઘવીને આપ્યો.

યાત્રાએ જતા સંઘનું બહુમાન અને અનુમોદના કરવાને બદલે આમગ જતો અટકાવવાનું કસેકટર કહેવરાવે છે તેમ સંભળી સોને આશ્ચર્ય થયું. શેઠે સ્વાર પાસેથી શાંતિપૂર્વક પત્ર લઈને વાંચ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે—

“આમગના જીવંતોમાં બર્બર પ્રાચીન દાસી નીકળેલ છે. તમારા મોટા સંઘને એ બજવાળી દાસીમાંથી પસાર થવા દેવો તે દેખીતી આંખે અગ્નિમાં ઝંપલાવવા જેવું છે, તેથી મહેર પ્રજ્વળા જ્વન-ભાવના વિન-રક્ષણને ખાતર તમારે અત્યારે પ્રવાસ મોકલ રાખવો.”



માટે તેમણે સર્વે વ્યવસ્થા કરવા માંડી. મોટા મેન્દાકોટા  
ખપાયા. પથરો, આરસપહાણુની વ્યવસ્થાઓ કરી લીધી અને  
સંવત ૧૯૦૧ ના માઠ મહિનામાં ખાતમુહર્ત પછી ઠરું

શેઠ હડીસિંહને ન્યારે કંઈ સંતતિ ન થઈ ત્યારે તેઓએ  
નિરાશ ન થતાં દત્તકપુત્રો લેવાનો વિચાર રાખ્યો. પોતાના પિત્રાઈ  
દોલુભાઈ(મહોદયભાઈથી નાના)ના બે પુત્રો જેસંગભાઈ અને  
મગનભાઈને પોતાની બે સ્ત્રીઓને દત્તક લેવરાવ્યા. એ રીતે તેમણે  
મહોદયભાઈનો નિઃસ્વાર્થ આપ્તભાવ સાચવીને પોતાનો વંશવેલો  
ચાલુ રાખ્યો.

શેઠનાં માતૃશ્રી સુરજબાઈ બીભારીમાંથી સાળું થઈ ખાટલેથી  
કાંઠામાં, એટલામાં હડીસિંહ શેઠને સાધારણ બીભારી થઈ. હોઠ ઉપર  
એક નાની ફોડફો નીકળી. ઘી જેવી કંઈ ચીકાસ અડવાથી એ પાકી-  
ને વકરી. ડોકટરોની દોડધામ થઈ પડી. સારી સારવાર છતાં  
આયુષ્યના અભાવે માંદગીએ બર્ષકર સ્વરૂપ લીધું ને પરિણામે  
સંવત ૧૯૦૧ ના આવણ ચુદ પ ના રોજ ૪૬ વરસની ઉંમરે  
જહોજલાલી ભોગવતાં હડીસિંહ શેઠનો અઢાળે સ્વર્ગવાસ થયો.

હડીસિંહ શેઠ ભોક્ષિય હતા. એમનો સ્વભાવ ખોટો, પરોપ-  
કારી અને બ્હાણસોયો હતો. એમના કુઃખદ સ્વર્ગવાસથી રાજનગરમાં  
મારે શેઠની લાગણી ફેલાઈ હતી. સર્ગાસંબંધીઓનો વિપુલ સમૂહ,  
ભોક્ષર, આમિતો, મિત્રો અને જોગખીતાઓ ઉપરાંત અમદાવાદની  
પ્રજાએ—હજારોની જનસંખ્યાએ—એમની રમસાનયાત્રામાં ભાગ  
લીધો હતો. શેઠના મરણથી એમની ગ્રામને ચાલુ સખાવત મેળવ-  
નારાઓની મોટી સંખ્યા ખરેખર દિલ્લીથી થઈ હતી. શેઠની હિદાય-  
તાનો કરો નાતજાતના બેદ વગર મતલબ વળા જ નો નો

Page 12

The first part of the report  
deals with the general  
situation of the country  
and the progress of the  
work. It is followed by a  
detailed account of the  
various projects and the  
results obtained. The  
report concludes with a  
summary of the work done  
and the conclusions reached.

The second part of the report  
deals with the financial  
aspects of the work. It  
gives a detailed account of  
the income and expenditure  
of the organization and  
the results of the financial  
statements.

The third part of the report  
deals with the personnel  
of the organization. It  
gives a detailed account of  
the staff and the work of  
each member. It also  
gives a detailed account of  
the training and development  
of the staff.

Page 13

નીમે અને સગા-સંબંધીને પણ પૂરતી ખચર રહેતી નહીં. એનો નાંકડો લાખો ઉપર જાય છે, છતાં ચોપડાઓમાં તેનો નોંધ પુધાં નહોતો.

આપણા હિંદુઓમાં ખરણ પાછળ રડાકૂટ કરવાનો ખેટો ચાલ હતો. તેમાં અત્યંત અતિશયતા થતી હતી. જાહેર ચોકમાં સ્ત્રીઓ અમર્યાદિત રીતે કૂટતી હતી. શેકે પોતાની માંદગી વધી જતાં ખરણના બે દિવસો અગાઉ સૌને બોલાવીને પોતાની પાછળ રડવા-કૂટવાની મનાઈ કરી હતી. અને મોટી રકમનો ધરમાદો કરવાને પોતાના માણસી તથા બન્ને સ્ત્રીઓ રૂબરૂ ખોળે લીધેલ વારસોને ફરમાવ્યું હતું, તેમજ પોતાના ગરીબ સંબંધીઓને આપવાને સારી રકમ અલગ કાઢી હતી.





મુનીઓ અને સજા-સંબંધીને પણ પૂરતી ખજાર રહેતી નહીં. એનો આંકડો લાખો ઉપર જાય છે, છતાં ચોપડાઓમાં તેનો નોંધ મુધાં નહોતો.

આપણા હિંદુઓમાં મરણ પાછળ રડાકૂટ કરવાનો ખેટો ચાલ હતો. તેમાં અત્યંત અતિશયતા થતી હતી. જાહેર ચોકમાં સ્ત્રીઓ અમયોદિત રીતે કૂટતી હતી. શેડે પોતાની માંદગી વધી જતાં મરણના બે દિવસો અગાઉ સૌને બોલાવીને પોતાની પાછળ રડવા-કૂટવાની મનાઇ કરી હતી. અને મોટી રકમનો ધરમદો કરવાને પોતાના માણસી તથા બહે સ્ત્રીઓ રૂબરૂ બોળે લીધેલ વારસોને હરમાબું હતું, તેમજ પોતાના ગરીબ સંબંધીઓને આપવાને સારી રકમ અલગ કાઢી હતી.





એ ત્યાં ચાલુમાંસ રહ્યા હતા. દરમિયાન એક વખત મંદિરમાં તવન પાઠ કરતાં બાળક-બાળિકાઓએ એમનું ધ્યાન એમ્યું અને દરકુંવરનો મોઢો અવાજ, શુદ્ધ હિચ્ચાર સાંભળી બાળકોને ધર્મનો અભ્યાસ કરાવવા સંધને ઉપદેશ કર્યો. પાઠશાળામાં બીજી બાલુ દરકુંવરે પણ પ્રતિક્રમણ અને રતવનો શીખવા માંડ્યાં. આઠાક કન્યા તરત જ આ બધું શીખી ગઇ. કન્યાને તો સરસ્વતી વરેલ હોય છે એ ઉક્તિ દરકુંવરે ચરિતાર્ય કરી બતાવી.

એમાસુ પૂરું થયે સાધુજી વિદ્યાર કરી ગયા, પરંતુ પાછળથી ત્યાં રહેલાં વૃદ્ધ સાધ્વીજીએ આ કન્યાને જીવવિચાર, નવતત્ત્વ અને જૈન સિદ્ધાન્તોનું સામાન્ય જ્ઞાન આપ્યું. ચપળ દરકુંવર ધીમે ધીમે માનવી ભાષા પણ સમજવા લાગી.

કન્યાઓને ધાર્મિક શિક્ષણ મળવા મારે ડાઘ જૈન માત્રાપ નારાજ નહોતાં. આથી દરકુંવરનો ધાર્મિક અભ્યાસ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. દરકુંવરમાં ધ્રુવરતી જ્ઞાનપિપાસા હતી. તેનો ધાર્મિક અભ્યાસ ખૂબ આગળ વધ્યો. જૈન પુરુષો પણ સાધારણ ક્રિયાવિધિ કે નવકાર મંત્રથી આગળ વધેલા થોડાં હતા. સાધારણ જનતામાં જૈન-સાહિત્ય સંબંધી કેવળ અજ્ઞાન જ હતું. બાલાચાર સૌ પાળતું, સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન તો સાધુઓ અને વિરલ સાધ્વીઓ સિવાય ખીમ્મોને મળ્ય નહોતું. દરકુંવર તેમાં અપવાદરૂપ હતાં.

આ કન્યા માત્ર વિદુષી નહોતી, પદ્મણીના લક્ષણ તેમનામાં હતાં. ગૌરવણું, સુડેળ મુખ, મોટી આંખો, ભવ્ય કપોળપ્રદેશ તથા ત્રાંખાના જેવી દેહવૃત્તા, નાગપાસ જેવો કેશકલ્પ અને માધુર્યપુર્ણ વાણી એ એનાં વિચિત્ર લક્ષણો હતાં. કન્યા બાળ્યવાનનું ધર રીપારે તેવી હતી.

੧੩/

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ  
 ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਸਨ  
 ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ  
 ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸਰਕਾਰ  
 ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈ ਗਈ  
 ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ  
 ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ  
 ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ  
 ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।  
 ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ  
 ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

આંખે જોતાં જ જણાય છે. આધુનિક શાસ્ત્ર પ્રમાણે એ ટ્રેડ લક્ષણ-વતી કન્યા જણાય.”

હીસિંહ શેઠ યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. ઘોઘામાં એમના તંબુઓ તથાપા હતા. શેઠ પોતાની હમેશની રૂઢિએ દેરાસરજીમાં દર્શન કરવા જતા હતા. આ સમયે ઉપસો પ્રસંગ સાંપડ્યો. એમણે કન્યાને માટે તૈયાર કરાવી જોતાં એ અવિવાહિત જણાઈ. પરસન શેઠાણીને સ્વર્ભવાસી થયે છે માસ થયા હતા. દરમિયાન શેઠનાં માતૃશ્રી સુરજબાઈ આ બનાવ પછી ત્રીજે વિવાહ કરવા દબાણ કરતાં હતાં. શેઠને પોતાને ઇચ્છા નહોતી, પણ સુલક્ષણવાળી-ભાગ્યશાળી કન્યા જોતાં એમનું મન પીગળી ગયું. પોતાના ૧૬ મુનીમને બોલાવી બધી પૂછપરછ કરી. કન્યાના પિતા સત્જનન, આબરૂદાર અને કુલીન કુળના જણાવાથી તેના સંબંધ માટે મુનીમને વાત કરવાનું જણાયું.

“શેઠજી આરે તમારી સાથે ખાનગી વાત કરવી છે.” જુદાર કરી ૧૬ મુનીમે ઘોઘાના શેઠને પૂછ્યું.

“બહે ખુશીથી મેડા ઉપર પધારો. અમારે ધરે તમારાં પગલાં ક્યાંથી ?”

“હું તમારે ત્યાં એક શુભ કામ માટે આવ્યો છું. તમારે જાણી કન્યા છે.”

“હા, મારી કન્યા વિવાહ યોગ્ય થઈ છે.”

“હું કન્યાનું માતૃ કરવા આવ્યો છું.”

“મારા માણ ઉપર પણ કેની સાથે ?”

“પ્રદ હીસિંહ શેઠ સાથે.”

120

“પ્રતિ ધન્ય ભાગ્ય. જન્ય ભેષને તે જાણે છે કે તેને કોઈ કોઈ  
પણ નહિ જાણે.”

“પ્રતિ ધન્ય ભાગ્ય. જન્ય ભેષને તે જાણે છે કે તેને કોઈ કોઈ  
પણ નહિ જાણે.”

[illegible][illegible]

“ચીનમાં હમણાં ભારે તેજ છે, એટલે અહીં પણ ખજાર ધણી વધી છે તેથી તેજમાં પડ્યો નહિ. ચીન માટે ત્રણ વહાણો ગયાં છે તેથી ત્યાં મંદી જરૂર થશે.”

“તમને ક્યાંથી ખજાર પડી?”

“હું તો તમારી સહચરી છું. તમે જ વાત કરી હતી.”

ખરેખર એમ જ બ-ધું. શેડે સારે અરીણ ખરીદું નહિ. ખજાર ધડી મઠ ત્યારે શેડે અરીણ ખરીદી લીધું. એ રીતે શેડે કાયદો થયો.

“હમણાં ચીનમાં આપણી જે ખસો પેટી વહાણ ‘કોર્નવાલી-સ’માં ચડી છે. એને રાખી મૂકવી સારી છે. વેચવી ઠીક નથી.”

“કેમ વાર ? થોડી ગુકસાનીએ બચી જાયું.”

“ચીનખાતે પાછળથી માત્ર થોડો ચડ્યો છે. માસ એ માસ વાટ જોવાથી કાયદો થશે.”

શેઠાણીની સલાહ વારંવાર ફગાવ થવાથી એમના ઉપર શેઠની શંકા વધી. વિચારણ નારી દરેક વાતમાં આગળ-પાછળને વિચાર કરીને ચોખ્ખ સલાહ આપતી હતી.

સાધારણ રીતે આપણી ઓઝો શુદ્ધકામ અને સાંસારિક સવાસો સિવાય બીજાં ધંધા-રોજગાર કે વહીવટી કામેમાં માથું મારતી નથી, તેટલી જુદી કે ચોખ્ખતા પણ હોતી નથી; પરંતુ અપ-વાદો સૌ સ્વજે હોય છે. દરકુંવર શેઠાણી એવા અપવાદરૂપ હતાં. એની સૂક્ષ્મ જુદી સર્વજ્ઞ સોંસરી નીકળી જતી હતી. એની જુદી નિર્જીવાત્મક હતી. પતિના સંપૂર્ણ વિશ્વાસને એણે કેળવ્યો. પ્રસન્ન-પાત પતિ સાથે ધંધા અને વ્યાપાર સંબંધી ચર્ચા થવા લાગી. દેશવરના ભાવો, રીત-રિવાજનું ધોરણ, દિમાખ, વજન, વદત,

112

...  
...  
...  
...  
...  
...  
...  
...  
...  
...

The image displays a dense, repeating pattern of small, dark, irregular shapes, possibly stylized floral or geometric motifs, arranged in a grid-like fashion. The pattern is highly textured and appears to be a close-up of a printed or woven surface. The overall effect is a complex, high-contrast visual texture.

દરેક બાબતમાં એમની સાથે સલાહ અને મસલત કરવી પડતી. એમની આગા વગર પાંદડું પણ ફરકી શકતું નહિ. પોતાની આગા પગાય છે કે નહિ તેનું તેઓ બરાબર ધ્યાન રાખતા. બધી ટપાલ જાતે વાંચી તેના ઉપર સૂચનાઓ આપતાં હતાં. તેઓનો સ્વભાવ દરેક વાતનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ જાતે કરવાનો હતો.

પોતાના પતિને બારે ઉત્તજન આપીને શેઠાણીએ સંવત ૧૬૦૧ ના માહ માસમાં શેઠની બાવના તાત્કાલિક ફક્ત કરવાને બાવન જિનાસય સાથેનું વિશાળ દેરાસરજી બંધાવવાને ખાતમુહૂર્ત કરાવ્યું હતું. શેઠના સ્વર્ગવાસ પછી હરકુંવર શેઠાણીએ આ કામ પહેલી તકે હાથમાં લીધું. તેઓ જાતે નકસાઓ જોતાં. ફેરફાર સૂચવતાં હતાં. તેઓ ધાર્મિક વાતાવરણમાં સાધુઓ અને સાધ્વીજીઓના સંસર્ગમાં સુશિક્ષિત થયાં હતાં. એટલે એમનું માનસ અભ્યાસી-ધર્મપરાયણ હતું. ધર્મને એઓ પ્રાણપ્રી પણ વધારે ચાહતાં હતાં. શેઠાણીએ પતિના ધાર્યો કરતાં પણ વધારે મોટા પાયા ઉપર દેરાસરજીનો વિસ્તાર કયો. દરરોજ સવારે અને સાંજે પોતે એક એક ઠંઠાક જોવા આવતાં. મિત્રીઓને બધું જતાવવા માટે અને સૂક્ષ્મ સવામોના જવાબ દેવા માટે હાજર રહેવું પડતું હતું. કામમાં હેરફેર કે સૂચનાનો બંધ શેઠાણી બીજા સદન કરતાં નહિ.

એક એક પથ્થરમાં એમનો આત્મા ઊંડો ઊતરતો હતો. એકાદ વરસના અનુભવ પછી તેઓ મીઠીઓને બિલટી સાચી દોરવણી આપતાં હતાં. દેરાસરજીના સ્થાપત્યની તૈયારીઓ વિકાસ પામવા લાગી. કામ તડામાર ચાલવા માંડ્યું. શેઠાણી કહેતાં કે “જીવનનો ચું બરાસો ! સારાં કામ તારાં પૂર્વ કરવાં બધાં.” તેઓ દીર્ઘદિ વાપરીને અમાલિયી દરેક વસ્તુ મંચારીને તૈયાર કરાવી રાખતાં હતાં. ગુજરાત-કાશિયાણામાંથી પ્રુકગ મિઠીઓ બોલાવી મંગાવ્યા હતા.



[illegible][illegible]

બરવાને અવેડા બંધાવ્યા હતા.

આ બબ્બ દેરાસરજી તૈયાર કરતાં લગભગ આઠ લાખ રૂપિયાનો અને પ્રતિષ્ઠાની ધામધુમ અતિ મોટા પાયા ઉપર કરતાં તે પ્રસંગે પણ પાંચેક લાખનો ખર્ચ કર્યોનું કહેવાય છે. કદાચ આ યુગના યુવાનોને આ ખર્ચ કરવો અનુકૂળ નહિ લાગે.

પરંતુ આવા કીરસાંમાં રિયતિ, સંયોગ અને સ્થાનની દૃષ્ટિએ જોવાનું રહે છે. એક રજવાડું કે દેવ દરબારની કાર્યવાહીને આમ જનતાને કાઠબે જોખી શકાય નહિ. હરકુંવર શેઠાણી સમજતાં હતાં કે 'લક્ષ્મી ચંચલ છે, તેનો દાન કે ભોગથી ઉપયોગ ન થાય તો અંતે વિનાશ તો છે જ.' તેને ભોમની રપૂદા નહોતી. તેમ શેઠે ત્રણ લાખ કરવા છતાં સંતતી નહોતી. અને હોય તેનાં નામ પણ અમુક પેઢીએ શુન્સાઈ-શુલાઈ જાય છે. જ્યારે આવા તીર્થ-સ્થાપત્યથી આત્મસાધના થાય છે અને યાવત્સંસ્કૃતિવાકરો નામ-રમરણ રહે છે, આ રીતે આ બવનું સાધવા અને પરબવનું બાધું બાંધવાને જે તક મળી હતી તેની સાર્થકતામાં સંકોચ ન કરે તેમાં તેમની વિચિત્રતા હતી. કથું છે કે—

નામ રહંતાં કાકરાં, નાણાં નહિ રહંત;  
કીર્તિકેરાં કોટડાં, પાડ્યાં નહિ પડંત.

ઉપરાંત કરેલીની વાસ્તવિકતા જતાવનું સદરૂ હકીમાઈનું મંદિર આને પણ અમદાવાદના સુંદર સ્થાપત્યોમાં મરુદ્દર છે. ખરેખર એ અદ્ભુત મંદિર છે.

આ ઉપરાંત સદ્ગત હકીમિંદ શેઠના નામ-રમરણાઈ તેમના વડીલ જ્ઞેન રૂઢિમણી શેઠાણીના હસ્તે શેઠના નામથી અમદાવાદમાં



તમજતાં નથી, હૈયાકુટાં છો. મારે શું? આ તો મારાં છો તે આ મધું જોઇને જીવ બળે છે. આ વાત મારે તમને નહોતી કહેવી છતાં કહેવાય જાય છે. તમને ગમે તેમ કરે. મારું નામ ન લેજો. નહિ તો મારા જેવા ગરીબ માણસને જીવવું ભોં મારે થઇ પડશે. મારા સમ, ઠોઇને વાત ન કરતાં હો કે બેન."

સાંસારિક સંયુક્ત કુટુંબમાં અસતોષ વધારવાના અનેક ખોટાસાચા પ્રસંગો મળે છે. આજસુધી જે ગમ ખાઇને આવે પ્રસંગો નિભાવી સેવામાં આવતા હતા તેમાં મંથરાઓના પ્રયત્નોથી થી હોમાયું. દરકુંવર શેઠાણીને પડખે પછુ આવી મંથરાઓ ચડતી, પરંતુ એના વિશાળ સાગર જેવા હૃદય પાસે ઠોઇ અસર કરી શકતું નહિ. તેને ઉત્કેરવાના પ્રયત્નો એ હવામાં તીરે મારવા જેવા નિષ્ફળ પ્રયત્નો હતા. પરંતુ શકિમણીબાઈની યોદ્ધા વ્યવહારકુશળતા અને અપંગપણાનો લાભ મંથરાઓ જરૂર લેતી હતી. ધીમે ધીમે અમિતે પવન નાંખી પ્રભવમિત કરવામાં આવતો હતો. કુસંપ ધુવામવાળા અમિની પેડે ધુધવાતો હતો. ક્યારે બડો પ્રભવમિત થશે તેની રાહ જોવાતી હતી.

ઠોઇ કારણસર એક ધાર્મિક કામમાં ફાળો ભરતી વખતે શકિમણીની સમાધિ લેવાડું દરકુંવરજાણી ભુલાઇ જવાયું. શકિમણી-બાઈએ લાગ જોઈ મ્હેલું માર્યું.

દરકુંવરજાણીને આ મ્હેલું ખટકયું, જને વચ્ચે સડેજ ચક્ર-બગાટ થયો. આ રીતે ડેરી બોજ જમીનમાં રેપાઇ મધું. હવે ૧૯૨૫૨ ખાટાં મન થવાના પ્રસંગો વધવા લાગ્યા. ૧૯૨૫૨ અમોઘાં જેવું થઇ પડ્યું. દરકુંવર રિયનિ સમજી મયાં નેમણે આ રિયનિ સુધારવા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ જફ મોડું થયું. પડેલી વડ,



ફિમણી બહેન આજે પીપર આવ્યાં હતાં. તેને બોલાવતાં ત્યાં આવીને બેઠાં. હરકુંવરે અળોડા બૂલી જઈ પ્રણામ કરી આદીવાદ મેળવ્યો.

“હવે મોટાભાઈ, કાંઈ પણ આપણને વિશેષ ન નાંખે તેવી સમજ કરી આપો. મારે ઘણી ઘણી વાતો કરવી છે.”

“શેની વાતો કરવી છે બહેન, કંઈ સમજણુ તો આપ.”

“એ પછી. પહેલાં ખાનગી બેઠકની બવરયા કરો.”

શેઠે ઓરડાનું બારણું બંધ કર્યું. બહાર માણસ બેસાડ્યો.

“જુલો મોટાભાઈ મારું અને મોટી બહેનનું મન નિર્મળ છે, શુ અમારા બંનેના હિતસ્વીઓ જુદાઈના રસ્તે અમને દોરી જાય. હવે કાંઈ રીતે આમાં ખીજે હિપાય મને જોવામાં આવતો નથી. પેટલે છૂટા થવું એ વાત નક્કી છે. બાકી રહી મિશ્કતની વહેંચણી. સંપત્તિલાક્ષી થવી જોઈએ. ત્રીજા કાનને સાંભળવાની જરૂર પડી. તમારામાં અમારો બંનેનો વિશ્વાસ છે, તો તમે વહેંચણી કરી આપો. હું તમને સખી આપવા તૈયાર છું.”

“આવડું મોડું કામ મારા એકલાથી હિપડી સહે નહિ. તમારા તરફથી ખીજે કાંઈ પંચ જોઈએ, બહેન.”

“મેં પહેલેથી જ કહ્યું છે કે ત્રીજા માણસનું આમાં કામ નથી. હું ચાલી ચલાવીને બાહને ઘેર આવી છું. બાઈ, મને એટલી જીખ નહિ આપો.”

“વઢીવટ ધજો મોટા છે બહેન. ચોખ્ખા તપાસવા પડે. ફિમણે કરાવવી પડશે. સ્થાવર મિશ્કનો ધણી છે તે ૫૫ અંકાવવી પડશે.”

[illegible]

લ્યો, એમાં મિસ્કતોની વહેંચણી બે સમાન ભાગે મારી દૂંડી બુદ્ધિ પ્રમાણે કરી છે. આમાં બધી અમારી મિસ્કતો નોંધેલી છે. તમે એ અમારા ચોપડાંઓ જોઈ ખાત્રી કરી શકો છો. આ મિસ્કતોના બે ભાગમાંથી એક ભાગમાં વહીવટ ધંધો અને અમુક મિસ્કત તથા રોકડ જાય છે. બીજા ભાગમાં બધી સ્થાવર મિસ્કતો અને થોડી રોકડ છે આમાં રૂકિમણી બહેનની ઇચ્છા જો વહીવટ અને રોકડ સંભાળવાની હોય તો તે પણ લઈ શકે છે. અને સ્થાવર મિસ્કતો સંભાળવી હોય તો તે પણ તેમને છૂટ છે. મોટાં બહેન આ બંને ભાગોમાંથી એમની ઇચ્છા થાય તે રીતે પણ લઈ શકે છે.”

ગંભીર ભાવથી નગરશેઠે ખત લઈ જોયું. આમાં અધી અર્ધ વહેંચણી કરવાની જોડવણુ જોમ બને તેમ સંકાર્ષ અને નિષ્પ-દાપાત્રભાવે કરવામાં આવી હતી. નગરશેઠે દરેક મિસ્કત અને વહીવટ-ને અંગે બારીક બિલ્લપાસટ તપાસ કરી લીધી. દરેકના જવાબો સંતોષકારક અને પૂરી વિગત સાથે મળ્યા. વિગતો પૂછતાં પૂછતાં અને જવાબ ભેટાં દેતાં સવારના પાંચ વાગ્યા. વચમાં રૂકિમણી બહેન પણ કાંઈક દટીકતો થોડી થોડી જણાવતાં રહેતાં હતાં. નગર-શેઠે રૂકિમણીને હાથ ઝાલી બીજા ઓગડામાં તેડી જતાં દરકુંવરને કહ્યું. નાની બહેન, દાતણ પાણી, દેવદર્યાન, સેવા-પૂજા કરી લ્યો. હું તથા રૂકિમણી થોડી વાતચીત કરી આવોએ જીએ. અરે છોકરીઓ, નાની રૂકિમણી બધી સમજડો કરી આવો, રૂકિમણી આવો અહીં જમશે.”

“બહેન, તું બધું સમજી રહે શું કરવું છે ?”

“બાપ, જોમ તમને મારા દક્ષમાં કાયદો લાગે તેમ કરો. હું તો અર્પમ રહી.”

“જતાં તું બધું સમજે છે. આવા મોટા વહીવટમાં બધું



ने मातुं वसंती वदेत्याह, एतां वसुंती मदी वदेत्युं

"ये तपने वसन्ती मातुं देव मे वी  
जयोऽहो नदी "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"वदेत्याह-वसन्ती मातुं देव मदी-वसन्ती  
मदी देव (वसन्ती) मदी, देव देव-वसन्ती-वसन्ती  
मदी-वसन्ती "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

"आ वदेत्युं मदीनेऽन्तेन वदे देव व  
हं वसन्ती वदेत्याह विजयोऽहं "

હતી. આરકમ લાખોની હતી. આ ઉપરાંત સં. ૧૯૧૫ના વૈશાખ સુદ ૧૪ ને રવિવારે રૂઢિમણીબાઈની માંદગી વધી જતાં તેમણે અંતિમ સમયે ધર્મોદ્ધારમાં રૂ. ૫૦૦૦૦ અને સગાં-સંબંધીઓને રૂ. ૧૦૦૦૦ આપવાને હરકુંવરને ભલામણ કરી અને પરસ્પર ખમતખામણી કરીને નિર્ભેદભાવે સ્વર્ગગમન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે તેમના બાઈ નગરશેઠ પ્રેમાબાઈ હેમાબાઈએ પોતાના પદરથી પાંચ હજાર રૂપિયા બહેનના પુણ્યાર્થે ધર્મોદ્ધારમાં ખચ્યાં હતાં.

હરકુંવરબાઈએ ધંધા-વહેવારનો વડીવટ સંભાળી લીધો. એમાંથી તેમણે સારો લાભ મેળવ્યો. લાખો રૂપિયાનો નફો અરીજી અને રેશમના વેપારમાંથી મળતો હતો. શેઠાણી હવે પાકા અને જૂના વેપારી બન્યાં હતાં. સં. ૧૯૨૦ સુધી વેપાર ચાલુ હતો. શામાટે બંધ કરવો પડ્યો તે ચોક્કસ બજારવાનું મજબૂત નથી, પરંતુ પેદાશ જેમ વધવા માંડી તેમ તેમ તે સર્વે ધર્મોદ્ધારમાં વાપરવા માંડ્યું. પતિએ આપેલ મૂડીમાંથી જે વધે તે ધર્મોદ્ધારમાં વાપરવું એવો શેઠાણીએ પાઠો નિશ્ચય કર્યો હતો.

હરકુંવરબાઈ બહુ દિમતવાન હતાં. ધર્મના વાતાવરણમાં ઉછરેલાં અને ધાર્મિક સિદ્ધાંત તેમજ સાધુ-સામીના સંસર્ગમાં બાલ્યકાળ અને પ્રૌઢાવસ્થા વીતાવનાર હરકુંવર શેઠાણીએ ઉત્તરાવસ્થામાં અનેક દેરાસરોનો જીલ્લોદાર કરાવવામાં લાખો રૂપિયા ખાખ્યા હતા. તેઓ બારે ઉદાર હતાં. તેઓ દર જીને ત્રીજે વરસે જત્રાએ જતાં. તેમણે સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢ્યો ત્યારે યતુંજલ ચડતાં દીમડાજના દડાનું ચઢાવું મુશ્કેલ હોવાથી ધણી લોકોને ચડતાં અનવડ પડી, તે તેમણે મોટો ખર્ચ કરી પથ્થરના જંધાવી દર કરી. માંડવીની પેળમાં ને ટંકચળમાં દેરાસરજી બંધાવવા માટે એમણે લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. રત્નાચળી પેળના



હોવાથી કંઠાશ થવા લાગ્યો, આથી મગનભાઈ પોતાનો દક્ષ મૂંઢીને પોતાની પૈતૃક સંપત્તિના ભાગીદાર બન્યા. તે પછી શેઠનાં બહેનના પુત્ર ઉમાભાઈને દત્તક લીધા. ઉમાભાઈને ત્રણ વખત પરણ્યા હતા. એમની પહેલી પરણેતર સાથે એમને હંમેશના અબોલા હતા, છતાં તેમના તરફની રખાવટમાં સમભાવ જાળવી રાખ્યો હતો.

નામદાર સરકારે આ બાઈની સખાવતોથી પ્રસન્ન થઈ એમને ‘નેકનામદાર સખાવતે બહાદુર’ નો ઇક્કાળ આપ્યો હતો. ( તે વખતે ચાલુ હતો ) આ ઇક્કાળ એક સ્ત્રીને મળ્યો એ અતિ મહત્વનો પ્રસંગ હતો.

હતાશાની ચોળ સામેના રસ્તા ઉપર દરકુંવરબાઈની હવેલી અત્યારે પણ તેમની અત્યારે સમૃદ્ધિ અને શિષ્પકળાનો ખ્યાલ આપતી નજરે પડે છે. તેની નીચે જાતજાતના દુકાનદારોની દુકાનો છે.

દરકુંવરબાઈ ગુજરાતની પુત્રી હતી. ગુજરાતને એણે ઉજાડું કર્યું છે, ધન્ય છે એ મહાભાઅણી બાઈને !





ગુજરાત-કાશિયાવાડમાં ખંભાતનું બંદર મોટું ગણાતું હતું. આ બંદોબલાથી સૈદાઓ સુધી ચાલુ હતી. ખંભાતમાં વેપારને લીધે સમૃદ્ધિઓની ઊંચાઈ ઊડવા લાગી. વેપારીઓ મોટા વેપાર કરી ધન કમાવા, ધન અને જુદીની મદદથી એઓએ રાજ્યકાર્યમાં ચિત્ત પરોવ્યું. રાજકાર્યમાં કુશાગ્ર જુદિ તેમજ શક્તિઓથી ખૂબ ઉત્તમ પામીને દંડનાપક જેવી જોડી પદવી મેળવી ઉદયન મહેતા જેવા મહાન અમાત્યો આ રીતે વેપારદ્વારા આગળ વધ્યા હતા. એમના પુત્રોએ પણ એ જ માર્ગનું અનુકરણ કર્યું હતું. ગુજરાતમાં ભરત, સુરત પ્રાચીન ઠાણનાં મોટાં બંદરો હતાં, જે બધાં હમણાં દેહાવસ્થાની અશક્તિ બોમવે છે.

શ્રી ખંભાતથી હસો સાતસો વરસો પહેલાં વહાણો વેપારને માટે મલખાર જતાં હતાં. મલખારખાતે સાગનું લાકડું, સુંઠ, મરી, નાળોએર, તેલ, એલાયચી, કાષો, સીંદરી ચાય છે. ત્યાંથી એ વસ્તુઓ લાવવામાં આવતી હતી. અહીંથી હાથનું વણિનું કાપડ, માટીના વાસણો, દેશમ, ઝવેરાત વગેરે ત્યાં નિકાસ થતી હતી. ખંભાતના અનેક વહાણો સેંકડો વરસો થયાં મલખાર જતાં હતાં. પુષ્કળ વેપાર ચાલતો હતો. સાગનું લાકડું તો ત્યાંથી જ આવતું હતું. ખંભાતના વણિકો સાદસિક હતા. સાથે ધર્મસુરત પણ હતા. સામરના પ્રવાસે નીકળી પરદેશોમાં ખૂબ ફરતા. ત્યાંના સોડોના રીતરિવાજ વિશે અનુભવ મેળવતા, અનેક ભાષાઓ જાણતા, અનેક દેશની પેદાશોને ઓળખતા, દેશવરોના ખર્ચો, પડતર વિશે પણ અનુભવી હતા.

ખંભાતના જેન વેપારીઓ જેમ વેપાર કરી જાણતા હતા તેમ હિંદુઓના ઉપયોગમાં પ્રવીણ હતા. સુદ લગતા, સૈનિકોના નાવક હતા. પાદજીના મદમંત્રોએ સાંનું મહેતા, સન્નન, મુંગલ



"ભાગ્ય ક્યાં વેચી ખાધાં છે ? તમે મળરાવ નહિ. મારી ચિંતા કરો નહિ." ભાઈઓની મનમનવટ એકે ય કામ લાગી નહિ. છઠ્ઠી ધુવકે કલ્લીકટમાં રહ્યો. વડાણ હંકારી ગયું.

ધુવકે વેપારીનો છોકરો હતો. એની પાસે થોડા રૂપિયા હતા. એણે દુકાન માંડી. ભાપા થોડી થોડી બે માસ રહીને શીખ્યો. વધારે અનુભવથી મલખારની મલખાવમ્ ભાપા બોલતાં શીખી ગયો. નાની દુકાન અને નાના ઘરમાં ત્યાં રહ્યો. એકે ય મુજરાતી નહોતો. એકે નામર શૂદ્ધચના પાઠાચમાં રહ્યો. વેપારીનો છોકરો, શાંત પ્રકૃતિનો અને એકે ય ખરામ લક્ષણ નહિ. સીધે માર્ગે જવું અને સીધે માર્ગે આવવું.

દુકાનમાં કાપડ રાખે. બીજી પરચુરણ ચીજો પણ રાખે. બારેક માસમાં ધરાકી બંધાઇ. દુકાન ઠીક ચાલવા માંડી. મલખાર એ બધું સસ્તો પ્રદેશ છે. એમાં કાઝું ખર્ચ પણ નથી આવતું. તથા વરસમાં એણે ખર્ચ કાઢતાં બે હજારની મૂકી આ નાની દુકાનમાંથી પેદા કરી.

તથા વરસે ભાઈઓ ફરી લાકડું ખરીદવા વડાણ લઇને આવ્યા.

"ભાઈ હવે ધરે ચાલ." "

"પણ મારી દુકાન કોણ સંભાળે ?"

"તારો મલખારી માણસ સંભાળશે. થોડો માસ રાખજો.

કામ તારા વિવાદની અને જન્મી ગોઠવણ કરી રાખી છે."

ભાઈઓ સમજાવીને રેલ તેડી ગયા. એને પરજાગ્યો, પરંતુ

ચાર છ માસ થયા ત્યાં એને ફરી મલખારની લગની લાગી.

"મોટા ભાઈ મારે દુકાન સંભાળવા મલખાર જવું છે."

"દુકાન થોડાને જવ. અલ્લી સુઝો પામે રોટસે! મને છે તે મુનેથી ખા."



“ના આજુબે તેા જાણનાં બન્યું છે. કેમ જાણનાં  
 પેલા કાંઈ જાણનાં કુલ જાણ પેલા કાંઈ જાણનાં  
 નાં જાણનાં.”

“જાણ કુલ જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“તે જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં, જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

“જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં જાણનાં.”

નાયર ગ્રામ બહુ બહાદુર અને તેજસ્વી જાતિ છે. પરંતુ એમના સાંસારિક રીતરિવાજો વિચિત્ર છે. પ્રથમ દરેક કન્યાનું પાણિ-  
ત્રણ નંજુરરી શાહાણુ સાથે નામ માત્ર થતું હતું, પરંતુ પાછળથી તરત જ તે કન્યા નાયર યુવકને સોંપવામાં આવતી હતી. નાયરોમાં પોતાના પુત્રોને વારસા હજી આપણી પેઢે મળતો નથી, પરંતુ દોહિત્ર અથવા બાણેજને મળે છે. પોતાના છોકરાને એના નાના-  
મામા તરફથી વારસો મળે. પોતાનો વારસો પુત્રોને નહિ પરંતુ બાણેજ કે દોહિત્રને મળે. રાજધી રંક સુધી આ પ્રથા કાયદાની જેમ ચાલે છે. ત્રાવણકોરના અને કોચીનના મહારાજાઓ બાણેજ કે દોહિત્ર હોય છે.

વણિક યુવક સાહસિક હોય. તેણે કુટુંબ જમાવી સારો પૈસો પેદા કર્યો. નાણાની ધીરધાર પણ કરવા માંડી. જગીયાવાળાઓને નાણાં ધીરવા માંડ્યાં. આથી વેળાસર માલ અને સારું બાજ મળવા લાગ્યું. વણિકે પોતાના ધંધાનો વિકાસ કરવા માંડ્યો. તેણે વહાણોમાં આડતીયાનો માલ ચડાવવા માંડ્યો. તેને કુલેતો-શલેતો લેઈ ખીજાં એક બે કુટુંબો ખંભાતથી આવી વસ્યાં. આ રીતે આ વણિક કુટુંબો અહીં આનંદથી રહેવા લાગ્યાં. પ્રથમ યુવક તો હવે સારો ધનવાન થયો હતો. મલબારમાં તે લાખો કમાયો હતો. એને ઘરે ત્રણ પુત્રો હતા. બહોળા મિત્રો હતા.

“ જાણ, કાંઈ છપ્પા હોય તો કહી નાંખો. ” અરજપયારીએ પડેલા પિતાને પુત્રોએ પૂછ્યું.

“ હા, મારી એક છપ્પા છે. તમારાથી તે પૂરી થશે. ”

“ જરૂર પૂર્ણ કરશું. પિતાજી સુખેથી રહેશે. ”



નાયર કેમ બહુ બહાદુર અને તેજસ્વી જાતિ છે. પરંતુ એમના સાંસારિક રીતરિવાજો વિચિત્ર છે. પ્રથમ દરેક કન્યાનું પાણિ-  
ત્રદણ નંબુદરી શાસ્ત્રી સાથે નામ માત્ર થતું હતું, પરંતુ પાછળથી  
તરત જ તે કન્યા નાયર યુવકને સોંપવામાં આવતી હતી. નાયરોમાં  
પોતાના પુત્રોને વારસા હજી આપણી પેઢે મળતો નથી, પરંતુ  
દોહિત્ર અથવા બાણેજને મળે છે. પોતાના છોકરાને એના નાના-  
મામા તરફથી વારસો મળે. પોતાનો વારસો પુત્રોને નહિ પરંતુ  
બાણેજ કે દોહિત્રને મળે. રામથી રંક સુધી આ પ્રયા કાયદાની  
જેમ ચાલે છે. ત્રાવણકોરના અને કોચીનના મહારાજાઓ બાણેજ  
કે દોહિત્ર હોય છે.

વણિક યુવક સાહસિક હોય. તેણે દુકાન જમાવી સારો પૈસો  
પેદા કર્યો. નાણાની ધીરધાર પણ કરવા માંડી. જગીયાવાળાઓને  
નાણાં ધીરવા માંડ્યાં. આથી વેળાસર માલ અને સારું બાજ  
મળવા લાગ્યું. વણિકે પોતાના ધંધાનો વિકાસ કરવા માંડ્યો. તેણે  
વડાણોમાં આડતીયાનો માલ ચડાવવા માંડ્યો. તેને કુલેતો-કાલેતો  
જેમ પીળાં એક બે કુડુંબો ખંભાતથી આવી વસ્યાં. આ રીતે આ  
વણિક કુડુંબો અહીં આનંદથી રહેવા લાગ્યાં. પ્રથમ યુવક તો હવે  
સારો ધનવાન થયો હતો. મલખારમાં તે લાખો કરમાયો હતો. એને  
ધરે ત્રણ પુત્રો હતા. જહોળી નિહકતો હતો.

“ જાપા, કાંઈ છંછા દોષ તો કહી નાંખો. ” મરણપધારીએ  
પડેલા પિતાને પુત્રોએ પૂછ્યું.

“ હા, મારી એક છંછા છે. તમારાથી તે પૂરી થશે. ”

“ જરૂર પૂર્ણ કરશું. પિતાજી સુખથી રહે. ”



પંદરમી સદીમાં સૌથી પ્રથમ યુરોપીયનો હિંદમાં આવ્યા. વાસકોડી ગામએ મલખારના ક્ષીકટ જંદરે પોતાના વહાણને લાંબરીને ક્ષીકટના રાગ-ઝામેરીનની પાસે વેપાર કરવાની પરવાનગી માંગી હતી. તે રાગએ હિદાર મનથી એમને પરવાનગી આપી. પાછળથી ડચો પણ આવીને અહીં મોટા વેપાર કરતા હતા.

વણિકપુત્રો પણ મલખારના વેપારી હતા. એમણે મોટા વેપાર શાકુ રાખ્યો હતો. રાગ અને મોટા અધિકારીઓ વચ્ચે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. એમની મોટી મિઠ્ઠતો ક્ષીકટમાં હતી. એ માધ્યમે ઝામેરીનના દરબારમાં લાગવગ લગાડી. એક વખતે એમને ઝામેરીને પોતાની દળુરમાં લાવીને જૈન ધર્મ વિષે પૂછ્યું. જૈન ધર્મ એ હિંદુ ધર્મનો ત્રિરોધી નથી પણ સહકારી છે એમ વણિકએ રાગને સમજાવ્યું. રાગએ તપાસ કરાવી તો જૈન ધર્મના અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ, અહમયર્થ, સંયમ, યમ-નિયમ, વિગેરે સિદ્ધાન્તો હિંદુ ધર્મને અનુરૂપ જણાયાં. વણિકપુત્રોને દેરાસરજી ખાંધવાની પરવાનગી મળી.

એક વણિકપુત્ર વહાણમાં બેસીને ખંભાત ગયો. ત્યાંથી સારા મિત્રીએને મોટા દરમાયા નક્કી કરી સાથે તેડી લાવ્યો. બધું કામ પથરોતું અતિ મજબૂત અને સુંદર બનાવવાતું હતું. સારા મુદતે પાયો નાખ્યો. મિત્રીએ બહુ અનુભવી અને પ્રવિણ હતા. સૌદીઆએ હિદાર હતા. સિદ્ધપદાઓના નિયમો મુજબ નકશા તૈયાર થયા. ધાર્મિક નિયમો, આગાઓ અને સૂચનાઓ મુજબ દેરાસરજી બોંધરા સાથે તૈયાર થયું. ક્ષીકટના મધ્યમાં મુજરાતીઓના વસવાટના મધ્ય વિભાગમાં આ દેરાસરજી બંધાવ્યું છે. દળુ તે અભિરુદ્ધ હાલતમાં બેસ્યું છે.



—: કલકતા(બંગાળ) માં:—

## છાપરીયાની શેઠાઈ

શ્રી કાઠિયાવાડમાં માંગરોડનું બંદર સાહસિક વણિક ગૃહસ્થો-  
થી વિખ્યાત થયું છે. માંગરોડનું રાજ્ય ઘણું નાનું છે. જૂનાગઢના  
બાવાતો એટલે ખુસાવમાન બાબીઓનું એ રાજ્ય છે. એના રાજ્ય-  
કર્તા "શેખસાહેબ" કહેવાય છે. એમના ચાક્ષીશેઠ ગામેની  
પેદાશ બેથી અઢી લાખ રૂપિયાની છે. મુખ્ય વસ્તીમાં દયાશ્રીમાળા  
વણિક ગૃહસ્થો છે. એમાં કેટલોક ભાગ વૈષ્ણવ ધર્મ પાળે છે,  
કેટલોક ભાગ જૈન ધર્મ પાળે છે; પરંતુ બંને વિભાગો ખૂબ સંપથી  
એકત્ર થઈ રહે છે. અરસપરસ કન્યાવ્યવહાર રાખે છે. ધર્મને નામે  
જરા પણ દૂપ નથી. હજી સુધી માંગરોડમાં આ ઉદાર ધાર્મિક  
મહિયુના ચાલુ છે. માંગરોડની જમીન બારે રજા છે. જે  
મુંગદ, કરાંચી સુધી યાકબાજ અને રજાઓનો નિકાસ કરે છે.

શ્રી માંગરોડના વણિકો અને નાવિકો સાહસિક છે. ત્યાંનું  
વડાજુરતું અતિ પ્રસિદ્ધ છે. માંગરોડના વણિકો આને ખસોથી  
અઢીસો વરસો સુધી પરદેશમન કરે છે. એમનો મોટો વેપાર જુખારા,  
સમરકંદ અને બાબ સુધી હતો. માંગરોડના વણિકો આને પણ





પરંતુ સંયોગો બહુ પ્રતિકૂળ હતા. તે નિશાબે જઈ શકતો નહોતો. દરમિયાને પંડ્યાને થોડું અનાજ આપવું પડતું હતું તે પણ નાનજી શાહ માતા પાસેથી મેળવી શકતા નહોતા. દુકાન પણ ઠીક ચાલતી નહોતી. નાનજીના સાહસિક સ્વભાવને આ પસંદ પડતું નહિ. સમય ભેષ તેણે એકદિવસે પિતા પાસે વાત ઉખેળી:

“ બાપા, હું મુંબઈ જઈ તો ? ”

“ મુંબઈ જઈ તું શું કરીશ ? આપણો કાંઈ લાભવળ કે વળ-વશીલો ત્યાં નથી. ”

“ ગમે ત્યાં કમાઈ આપશ. અહીં તો સૌને જૂએ મરવાના દિવસો આવશે. ”

“ ના બાઈ, અર્ધો રોટલો હળીમળીને ખાશું. ચાર આંખો મળે એ જ શાંતિ છે. આપણે ક્યાંયે જવું નથી. ”

નાનજીને તો મુંબઈની લમની લાગી હતી. તેણે વારંવાર વાત ઉઠી. પોતાના શાંતિના બીજા મુલકો મુંબઈ જઈ કમાતા હતા. પોતે પણ શા માટે ન કમાય ? તે માટે તેને લાગી આવતું હતું. મુંબઈ જનારને તે સમયે સોનાના પાસા મળતા હતા એવી સૌની સમ-જણ હતી. માંમરોજ સાથે મુંબઈનો વેપારી સંબંધ હતો, હતાં મુંબઈ તે વખતે લંડનથી પણ વધારે દૂરનો પ્રદેશ ગણાતો હતો. મુંબઈ જવું એ તો આંતર દૂરના પરદેશે જવા જેવું હતું. માયા-શ્રેણી થોડા ત્યાં જતાં હતાં. જાપને રાજની કમીટ અને જીરથી કંટાળીને એમ ઘણું કે બધું નાનજી મુંબઈ ફરી આવે.

નાનજી માંમરોજ જેવા નાના મામરોજીઓ દત્તે તે બીજા અનુભવ કે દિગ્ગજની ચેરદાનરીમાં લદ્દન રાત્રો ગણ્યાન માત્ર દુકાન ઉપર બેસીને પાંખી પાંખી અને રાંકરો વેચતાં દોખ્યો હતો.



“કાઠિયાવાડના માંગરોળ ખંદરથી આવું છું. કાંઈ કામધંધો આપશો ?”

“કામધંધો તો મારી પાસે કાંઈ નથી. આ નાની દુકાનમાં હું રહું છું, સૂઈ છું. મને બીજો માણસ પરવડે નહિ.”

“અહીં મારો કોઈ સગો-સંબંધી નથી. તમે મને જરા રસ્તે ચડાવી દો તો હું બારે નહિ પડું. ચીસો મળેથી મારું બાકું આગશે તેનો જશ તમને છે.”

પોતાના દેશનો વતની અને જૈન ભાઈ જોધને દુકાનદારને દયા આવી. જૂએ મરતા નાનજીને એણે આશ્રય આપી પોતાને ત્યાં ખવરાવ્યું. કાપડના બે ત્રણ તાકા આપીને ફેરી કરવા કહ્યું. રોકડે પૈસે માત્ર વેચવા જણાવ્યું.

છોકરો હાથવણાટના તાકા લઈને આખો દિવસ ફરતો હતો. ગોડીના મજૂરો ને માછીમારોનાં ઝૂપડાઓમાં તે ફેરી કરવા લાગ્યો. દરરોજ એ જ માછ આવવા લાગ્યો. વણિક દુકાનદારને એની પ્રમાણિકતાની ખાત્રી થઈ. દુકાન બહાર મેદાન હતું, તેમાં ત્રણ પથ્થર મૂકી નાનજી રોટલા ધડી લેતો હતો. ચટણી કે શાક કોઈ દિવસે ખનાવતો હતો. ફેરી કરતાં કરતાં રસ્તાઓ અને માણસોની સાથે ઓળખાણ થઈ. તેણે હવે બેને બડસે ચાર તાકાની ફેરી ચર કરી. ધીમે ધીમે ચાર માસે એની પેદાશ રૂ. બે દરરોજની થઈ.

એક મદારાખૂના બંડારીના ઘરના ઝોટલે મકાન પળીની મહે-રખાનીથી બેસી તેણે કાપડના તાકા રાખવા માંડ્યાં. હવે વિધાવતથી ચોરસાવરની મિલનું કાપડ પણ આવવા માંડ્યું હતું. નાનજીના ઓળખીના પડેલા દુકાનદારે પણ એને જાગડ માથ વેચવા આજ્ઞા આંડ્યો. નાનજીને માથ આપનો તેમાં દુકાનદારને પણ કમ રહેતો.



નાનજી શાહ આવી વણજારોની સાથે સંબંધમાં આવ્યા. તેઓ સવા-  
રના પહેલાં ઊઠીને એવી વણજારોએ રાત્રે જ્યાં પડાવ નાખ્યો હોય  
ત્યાં પહોંચી જતા હતા. પ્રથમ એમણે હાથનું વણેલું કાપડ ગામ-  
ડાઓમાંથી આવતું તે ખરીદ કરવા માંડ્યું. પોતાના વેપાર પૂરતું  
કાપડ લઈને તે છૂટક વેચવા લાગ્યા. તેમાં એ પૈસાની તારવણી  
ઠીક થવા લાગી. પાછળથી ગોધમ, ગોળ, ઘી, મગ પણ ખરીદવા  
માંઆં. આ માલ લઈ તેઓ બીજા વેપારીઓને વેચવા માંઆ.  
એમની પાસે ખસો ત્રણસો રૂપિયાની મૂડી થઈ ગઈ હતી તેમાંથી  
વેપાર કરવો શરૂ કર્યો.

આ સમયે ફરેક વેપારમાં સારો કસ હતો. મુંબઈ શહેર  
વિકાસ પામતું જતું હતું. દેશવરોથી કપાસ, ગોળ, કાપડ વિગેરે  
અનેક જાતનો માલ મોટા પ્રમાણમાં આવતો હતો. સાદસિક વેપારી  
મોટા આ સારો મોઢો હતો. નાનજી શાહ ચાલાક હતા. વેપારની  
એમને લગની લાગી હતી. રાત્રિદિવસ વેપારના જ ખ્યાલ આવતા.  
ભાવ પાડ, પડતર, ખર્ચ એ બધું આંગળીને ટેરવે રમવા લાગ્યું.  
વેપારમાં એ તત્લીન થઈ ગયા હતા. બાપના અને માતાના આગ્રહથી  
એમણે વિવાહ કર્યો હતો; પરંતુ ખરો વિવાહ વેપાર સાથે હતો.

એમને મુંબઈ આવ્યે દશ બાર વર્ષો થયાં હતાં. મૂડી વધીને  
પાંચ હજારની થઈ હતી. તેમણે હવે વણજારાઓને બ્યાળે નાણાં  
ધીરવા માંડ્યાં. વણજારા માલ લઈ આવે તે પણ એમને સૌથી  
પ્રથમ મળે. તેમને સસ્તે ભાવે માલ મળવા લાગ્યો. તેઓ ખૂબ  
સાદસિક હતા અને વેપારનો શોખ પણ બારે એટલે કામકાજનો વિકાસ  
થવા માંડ્યો. જોડણી વણજારો આવે તે સૌ હવે નાનજી શાહ દરનક-  
જ વેચાવ. તેમણે બધા વણજારાઓને ધીરધાર કરવા માંડી. કામ  
પણ વધી ગયું. પોતાની ટાપ સાગી બંધાયેલી એટલે મામ-

ਮਨਿ ਤੁਝੈ ਨਾਮੁ ਕੀਤਾ ॥ ਅੰਤਿ ਜੀਉ ਜੀਤੈ ॥ ਜਾਨੈ ॥  
 ਹਰਿ ॥ ਤੂੰ ॥ ਮੇਰਾ ॥ ਹਰਿ ॥ ਕੀ ॥ ਭੋਲਾ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥

ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥

ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥  
 ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥ ਮਨੁ ॥

શાહને બધો જયો ભરખીબૂત થઈ ગયો. વરસોની મહેનતે મેળવેલા ધનથી ખરીદેલા માલની રાખ થઈ ગઈ હતી.

નાનજીશાહને આજે નજદિકના કુટુંબીનાં મરણ કરતાં પણ વધારે ગમગીની થઈ. પંદર વરસની સખ્ત તનમનની મહેનત પછી ઐશ્વર્ય અને સંપત્તિની ઊભી ઠરેલી ઇમારત ઠરડ...ડ...ડ બૂસ ઠરતી ધસી પડી હતી. આશાઓના અંબાર ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હતું. જવાંમદ નાનજી શાહની આંખે ઝળઝળાં આવી ગયાં. ખાવા-પીવાનું ભાવતું નહોતું.

મોતીશા શેઠના મોટા ભાઈ નેમચંદ અમીચંદ સાથે એને મૈત્રી હતી. જાને દેરાસરજી દર્શને જતા ત્યારે સાથે થઈ જવાથી તેમના વચ્ચે વાતચીતનો બ્યવહાર શરૂ થયો. જાનેના સ્વભાવનો મેળ જામ્યો. પછી તો સાથે હરવા ફરવાનું થતું. સુખકુખની વાતો એક બીજાની સાથે કરતા. જાને વચ્ચે ગાદ મૈત્રી બંધાણી હતી.

ચીચ બંદરની આમના બનાવ પછી દર્શને જતાં નાનજી શાહને નેમચંદ શેઠ મળ્યા. તેમણે પૂછ્યું :

“ આમથી તમને કંઈ નુકસાન થયું ? ”

“ નેમચંદ શેઠ, હું તો મરી ગયો. મારું સર્વસ્વ ખસાસ થયું. હું ખાલી ખમ થઈ ગયો. સવા લાખ રૂપિયાની મારી ભેગી થયેલ મૂડી તો મઈ, પણ પોણા લાખ મામના ઉધાર લીધા હતા તે પણ રાખ થઈ ગયા. તેની ચિંતા મને મુંજવે છે. ”

“ નાનજી ભાઈ એમ નાદિમત શું થયો છે ? હાથ ધાવ. ફેર લડો. છાતી મજબૂત રાખો. વેપારીને નફો નુકસાન તો નસીબમાં લખ્યું જ દોષ છે. ”





નેમચંદ્રશહે સાથે જઈને જધા લેણુદારોને ભેગા કર્યાં. જધાના લેણુની ચોકસી કરી ફરીથી નવાં ખાતાં પડાવી દીધાં.

“નાનજીભાઈ કલકત્તે જશો?” એક વખત નેમચંદ શેઠના ભાઈ મોતીશાહે શેઠે નાનજી શાહેને પ્રશ્ન કર્યો.

“કલકત્તે જેટલે છેટે જઈને શું કરું? માંડ માંડ માથે સુખ ભેળું હતું ત્યાં આફત આવી પડી. તેમાં તેમને રક્ષણતાં કોના આધારે મૂકું?”

“જુઓ નાનજીભાઈ, જંગાળની ખરીદનું મોટી રકમનું આપણું ખરીદી ચીન ચડે છે. કલકત્તાનો આડતીઓ ખધું હોખવા કરી જાય છે, માટે વિશ્વાસ માણસની જરૂર છે. ત્યાં તમે જઈ ચકો તો ખંનેને લાભ છે. બેરાંની શીકર ન કરો? તમે ખરદ થઈ આવી દીધી વાત કેમ કરો છો. જાંશો તો ધર જેવું જ લાગશે.”

“પણ ત્યાં આપણું કોઈ સચું સંજોગી, ચાતિભાઈ કે કોઈ ચુજરાતી નથી. જંગાળીઓની કું ભાષા જાણું નહિ. આપણા કોઈ ચુજરાતી જંગાળ ગયો મેં સાંભળ્યો નથી. અભવમાં કું શું કરું?”

“નાનજી શાહે, આવા દીધા કેમ પડી ગયા છે? મુંબઈ આવ્યા ત્યારે કોણ હતો ત્યાં આપણા બેન ખારવાડીઓ પહોં છે. જિનાસય પહોં છે. કું કામગીરી લખી આપીય. જાઓ રહેલ કરો. જંગાળમાં મંગલ વર્તોવા. મૂડી મારી, મહેનત તમારી, અર્ધો ભાગ તમારો, અર્ધો મારો. માત્ર ખરીદી ત્યાંથી રટીમરોમાં ચીનના શેંમાઈ કે ડે-ટોન જાંદરે ચડાવજો. ત્યાં આપણા આડતીઓ સંભાળી લેશે. કસીને માત્ર ખરીદવાની ત્યાં સમવા છે. ખારવાડી પૂનમચંદ દરખાસની પેટી ઉપર એક લાખ રૂપિયા સુધી તમને ધીરવ મારે કામગીરી લખી રહ્યો.



મોટે દિવસો સુધી જોડી ચલું પડતું હતું. એક બે વખત એક બે અંગ્રેજ સૈનિક અમલદારો પાલખીમાં બેસીને જતા હતા. તેમનો સાથ મેળવી નાનજી શાહ આગળ પ્રવાસ કરતા હતા. આવી અનેક ઘડમારીઓ ભોમવીને તેઓ ત્રણ મહિને કલકત્તો પહોંચ્યા હતા.

કલકત્તામાં મારવાડી આડતીઆની પૂછપરછ કરી તેને શોધી મળ્યા. મારવાડી ભાઈએ પોતાના ધર્મજીવને આવકાર આપ્યો. એ વખતે દિંદી ભાષાનો પ્રચાર મુંબઈમાં શુભ હતો. નાનજી શાહ પ્રથમ શુભરાતી તરીકે કલકત્તામાં આવ્યા હતા. તેમને સૌ નવું નવું લાગવા માંડ્યું. મારવાડી આડતીઆને એ આડખીલી જેવા જણાયા. આડતીયો તેમને કામકાજમાં વાકેફ કરતો નહોતો. તેની ખૂબ ખુશામત-સીદ્ધારસ કરવા માંડી, પરંતુ કામકાજ બતાવે નહિ. નાનજી શાહ જમાનાના આધેલા હતા. તેમણે ધીમે ધીમે બીજા વેપારીઓ સાથે દોસ્તી કરી લીધી. આખો દિવસ દલાબોની સાથે ફરવા માંડ્યું. વેપારની સર્વે જાગૃતિઓ જોઈ લીધી. ક્યાંથી અશીષ આવે છે, કાણ મોટા વેપારીઓ છે, કાણ પ્રમાણિક દલાબો છે, કયારે ટેકો ભાસ મળે છે એ બધી ખજરા મેળવી લીધી. બે ચાર માસમાં તો પોતે જૂના ઘર્ષ ગયા. દલે તેણે સ્વતંત્ર પેટી જોઈ લીધી. માણસો રાખી લીધાં. મારવાડી આડતીઆ પાસે લાખ રૂપિયા લઈ એનો માલ પણ ખરીદી લીધો. સ્ટીમર માસે બે માસે ચીનની જતી હતી. તેમાં ૧૨ જાંધી માલ ચડાવે દીધો. કાસદોની માગને મુંબઈ દપાલ જતી હતી. ત્યાં એ બધી દકીકત લખી મોકલી.

પહેલી મારમાં ૫૦ પેટી મોકલી દીધી. પછી સ્ટીમર ખજા મળે તેમાં ૧૦૦ પેટી ચડાવી. ચીનખાતે વેચાણ સાથે



કે પ્રસંગે પાંચ સાત વર્ષે જતા આવતા હતા.

નાનજીશાહ ચીનનો વેપાર કરતા હતા એટલે વેપારીઓમાં તેઓ બાણ નાનજી ચીનાઇ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. એટલામાં મુંબઈ સમાચાર આવ્યા કે નેમચંદ શાહ સ્વર્ગવાસી થયા છે. નાનજી શાહેને આથી ધણી દિલગીરી થઇ. તેઓ એમને ખરખરે મુંબઈ જઈ આવ્યા. નેમચંદશાહેને ગુલાબચંદ નામે નાનો બાલક પુત્ર હતો. વહીવટ બધો મોતીચંદ શાહે સંભાળી લીધો. પંતીઆજાની ઓઠવણો સર્વે મોતીચંદ અમીચંદ સાથે કરી. પહેલાની ઓઠવણમાં નાનજીશા ખીલે કાંઈ વેપાર ન કરે, માત્ર અરીજીનો જ કરે એવી સરત હતી, હવે મોતીશાહ સાથે એમણે સરતમાં ખીલે વેપાર પણ કરવાની છૂટ રખાવી. પછી એમણે કલકત્તામાં આડતનો ધંધો ચાલુ કર્યો. પોતાનાં કેટલાંક સંબંધીઓને કલકત્તે બોલાવીને નાના બાગ આપીને ધંધે ચડાવ્યા ને દેખરેખ પોતાની રાખી.

મુંબઈ કલકત્તા વચ્ચે હવે રેલ્વે બંધાતી હતી. વેપાર વધતો હતો. મુંબઈ છલાકામાં ચોખા બહુ થોડા થતા હતા. જોયા ચોખા ખરીદીને અનુકૂળ આવતા નહોતા. જંગાલી પાકા ચોખાની મુંબઈમાં સારી માંગ હતી. નાનજીશાહે વેપારીઓને પોતાની આડતમાં આ માલ મોકલવા માંજો. જુદાના વણાદના કાવળા પણ મોકલવા માંજા. ખજુર ખારક વિગેરે બસરા, બહેરાનથી મનાવવા માંજાં. બસજારથી કાયાના દોરડાં, કરીઆલ્, સુંક, ખરી, એલચી આવવા માંજાં. મુંબઈમાં કાપડની મિલોની શરૂઆત થઇ હતી એટલે ત્યાંથી કલકત્તે કાપડ આવડું હતું. આ રીતે પોતાની આડતની દુકાન સારી ચાલતી ત્યેં નાનજીશાહે મુંબઈમાં ચાંચ પોલી. ત્યાં પોતાના મોટા ડાકરાને કામ સોંપ્યું. ધરનો વેપાર કાંઈ કરવો નહિ આડતનું કામ કરવું એવો પ્રત્યેક રાજરાખ્ય આવ્યો હતો.

મુંગળના સાર અમરેલુ લુલુઆ પડેલા મેંડે  
 તખત મોનની મુમલનીમે રહી અ.પ. દ. મેંડે  
 મીડી વેપાર દા રહે રહે, પાટુ રાજા પાં મેંડે  
 ખાંડે પુડે મેંડે, નરેડે. અ.પ. મેંડે  
 રાંડે નરેડે, અ.પ. મેંડે અમરેલુ મેંડે  
 રાજ નાનલુલુલુ અ.પ. પુ. ન. મેંડે  
 મેંડે અ. પેલા. અ.પ. પુ. મેંડે  
 રાંડે દાંડુ મેંડે, મેંડે, ન. મેંડે  
 મેંડે રાંડુ મેંડે અ.પ. મેંડે  
 અ.પ. મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 અ.પ. મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 અ.પ. મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 અ.પ. મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 અ.પ. મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે

રહે નાનલુલુલુ અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે

મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે  
 મેંડે મેંડે મેંડે અ.પ. મેંડે

દર્શન-પૂજા કરી આવ્યા પછી વખારે આવી જાતે કામકાજ જુએ, નામું રોજ તપાસે. આખો દિવસ ઉઘોગપરાયણ રહે. ઠાઠ દિવસે એમણે નાટક જોવું નહોતું. જ્યારે પણ સમય મળે ત્યારે પોતાના ધર્મના નિયમો મુજબ જપ, તપ કરે. વિશેષ ભણ્યા નહોતા એટલે એમને બીજી વાંચવા કે વિચારવા જોવું નહોતું. યાત્રાઓ તો ઘણી વખત કરી આવ્યા હતા. દાન પુન્ય પણ સારું કરતા. જૂના જમાનાના એકેય ખરાબ લક્ષણ વગરના સાદા સીધા ધનવાન ગૃહસ્થ હતા. કરકસર પણ બહુ મળે. છોકરાઓને લાંબો પગ બરવા આપે નહિ.

તેઓ દરે ચાલુ કલકત્તાખાતે રહેવા લાગ્યા. વેપારી સમાજ સિવાય બીજે વધારે ઓળખાણ નહિ. વરસોનાં વરસો કલકત્તામાં રહ્યા છતાં બંગાળી વાંચતાં લખતાં આવડતું નહોતું. અધિક્યયુ બંગાળી બોલતા હતા. બંગાળીઓ વેપારી પ્રજા નથી. એમનામાં જમીનદારીનો ભારે માનભરતનો છે. મને તેવા ધનવાન હશે તો પણ વધારેના પૈસા મવનમેન્ટ શેરોમાં રોકશે. એમનો દેશ બહુ સમૃદ્ધ-કામી ધાતુઓનો ખંડાર છે. ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રા જેવી વિશાળ નદીઓ બંગાળમાં વહે છે. એટલે જમીનમાં માથા વાવે તે પણ ઊંચે તેવી રસાળ છે. જુદાં તો એ જમીનમાં ખૂબ પ્રમાણમાં થાય છે. ચોખા મોટી રકમે પેદા થાય છે. બંગાળીઓમાં હજારો જમીનદારો છે. ઠાકસો પણ પુષ્કળ મળે છે. છતાં એ સર્વે ઉઘોગો મોટે ભાગે અંગ્રેજો અને થોડે ભાગે મારવાડીઓ તથા મુજરાતીઓના દાણમાં છે. બંગાળીઓ ધનવાન હોવા છતાં ઉઘોગ-વેપારને પામે ચાલ નહિ દરે થોડો થોડો રસ લે છે, છતાં ઉઘોગોમાંથી માર ખાના રોમ મોડોના દાણોમાં છે.

નાનટટાદ મુજરાતી તરીકે સૌથી પહેલાં બંગાળમાં આવ્યા





નાનજી શાહ આડત્રીસ વર્ષો સુધી કલકત્તામાં ચાલુ રહ્યા. હવે તેઓ બાણુ નાનજી ચીનાઈને નામે ઝોળખાતા હતા. ધર્મમાં મારે ચુસ્ત હતા. બાણીનો સમય વેપારમાં ગણતા હતા. એકમાર્ગી પ્રમાણિક, બ્યવહારિક ચતુરાઈવાળા ગૃહસ્થ ગણાતાં હતાં. પુષ્કળ પૈસો હોવા છતાં સાદાઈથી રહેતા. જાતે મહેનત કરવાનો વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પણ એમનો સ્વભાવ હતો. મોતીશાહની ભાગીદારી પા સૈદાથી ઉપર ચાલી હતી. મોતીશા શેઠ સંવત ૧૮૬૨ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના વારસ ખીમચંદ શેઠનું ખ્યાન સદા ઉપર મેંચાણું હતું. નાનજીશાહ ૨૮ વરસ કલકત્તામાં રહ્યા છતાં સદાની નબદિકે મયા નહોતા. એમને સદા પ્રત્યે ધુણા હતી. દેશકાળ હવે ફરતો જોઈને વિચાર થતાં દુધમાં મીઠું નાખી બગાડવા કરતાં સાકર નાંખી અરસપરસ છૂટા થઈ જવું સાકું છે તેમ તેના અનુભવી વૃદ્ધ મગજને લાગ્યું. તેથી નાનજીશાહે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને સં. ૧૮૬૭ માં ખીમચંદ શેઠને મળી રાજપુત્રીથી પત્ન્યાણું જીકું કરી નાખ્યું ને પોતે મુંબઈ તેમજ કલકત્તાનો સ્વતંત્ર વેપાર પોતાને નામે કરવા માંડ્યો.

મોતીશાહ શેઠની સાથે જીદ થયા પછી નાનજીશાહે કલકત્તામાં રહેવું ગમ્યું નહિ. અશીષુના વેપારમાં દરિદાર્થ વધી જવાથી કાંઈ કસ રહી નહોતો. આથી આડત્રું કામ રાખી ધરતો વેપાર બંધ કરી દીધો. નાનજીશાહ હવે વૃદ્ધ થયા હતા. સીતેરની લગભગ એમની ઉંમર થઈ હતી. બાણીનો સમય સ્વદેશમાં ગાળીને ત્યાંના પંચમૂતમાં મળી જવાનો વિચાર રાખ્યો. તેઓથી મુંબઈ આવી થોડા માસ રહ્યા. ત્યાં અનુકૂળ ન આપ્ત થઈ દેશમાં (મીંચરોડમાં) આવી રહ્યા. જે બૂખડી નારસ છોકરો ત્રણ લુમડે વદાજમાં ગારન વરસો ઉપર નોકરો હતા તે મીંચરોડમાં અતિ મનવાન રહ્યો મોટી સાદગી



વવાની, લાખવાળાને દસ લાખ મેળવવાની અને દસ લાખવાળાને કરોડ મેળવવાની તૃષ્ણા જાગે છે. હિંદીઓમાં વડીલોએ પેદા કરેલું ધન સાચવવાની દરકાર બહુ થોડાને જ રહે છે. સાત પેઢીએ સાફ-કાર બહુ થોડાં જ નીકળે છે. બાકી તો સદો, વેસ્યાઓ કે રેસમાં નાણું ગ્રામણી નાંખે છે.

નાનજીશાહના હોકરાઓને ધર્મસંસ્કાર હતા. એમને ખરાબ રહેતે જવાની કુશુદ્ધિ તો સુઝી નહિ, પરંતુ અતિ ધનવાન થવાનો લાગ જોવા લાગ્યા. એઓ સદાને નાદે ચડ્યા. સને ૧૮૬૫ માં મુંબઈમાં બેકબેનો દરિઓ પુરવાનો મોટો સદો ઉપડ્યો. એ કૂર પવનના વેગમાં નાનજીશાહના ત્રણ પુત્રો આવી ગયા. પિતાની સહમાઈનો પૈસો એસીડની પેઠે હવામાં જડી ગયો. પેઢીને નાદાર બનવું પડ્યું. અધૂરામાં પૂરું બાઈઓ વચ્ચે કહેસ જાગ્યો. સુંદરજી સજ્જન હતો, પરંતુ કહેસના વડેજીથી તેને બાઈ બાઈના ઝગડામાં ધણું સદન કરવું પડ્યું. નાદારી મેળવતા ચાર વરસ લાગ્યાં. ઉવટે નાદારી મળી એટલે કલકત્તે જઈ નાને પાચે વેપાર કરવા લાગ્યા. નાનજીબાણનો સુખદ સમય તો હવે સંભારવાનો જ રહ્યો, છતાં કલકત્તામાં નાનજીશેઠે જે પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરી હતી તેના પગિજાએ કલકત્તામાં જમીનદારો, શ્રીમતો અને રાજ્યમાન્ય બાણીઓનો વસવાટ છે છતાં પણ સંવર્ધતિનું સ્થાન (માન-મરતબો) અત્યારે પણ માંમરોળી (છાપરીયા) આગેવાનને મળવું આવ્યું છે.



ગીનને પગેલા પ્રવાસી

[illegible]

1. 1920-1921  
 2. 1922-1923  
 3. 1924-1925  
 4. 1926-1927  
 5. 1928-1929  
 6. 1930-1931  
 7. 1932-1933  
 8. 1934-1935  
 9. 1936-1937  
 10. 1938-1939  
 11. 1940-1941  
 12. 1942-1943  
 13. 1944-1945  
 14. 1946-1947  
 15. 1948-1949  
 16. 1950-1951  
 17. 1952-1953  
 18. 1954-1955  
 19. 1956-1957  
 20. 1958-1959  
 21. 1960-1961  
 22. 1962-1963  
 23. 1964-1965  
 24. 1966-1967  
 25. 1968-1969  
 26. 1970-1971  
 27. 1972-1973  
 28. 1974-1975  
 29. 1976-1977  
 30. 1978-1979  
 31. 1980-1981  
 32. 1982-1983  
 33. 1984-1985  
 34. 1986-1987  
 35. 1988-1989  
 36. 1990-1991  
 37. 1992-1993  
 38. 1994-1995  
 39. 1996-1997  
 40. 1998-1999  
 41. 2000-2001  
 42. 2002-2003  
 43. 2004-2005  
 44. 2006-2007  
 45. 2008-2009  
 46. 2010-2011  
 47. 2012-2013  
 48. 2014-2015  
 49. 2016-2017  
 50. 2018-2019  
 51. 2020-2021  
 52. 2022-2023  
 53. 2024-2025  
 54. 2026-2027  
 55. 2028-2029  
 56. 2030-2031  
 57. 2032-2033  
 58. 2034-2035  
 59. 2036-2037  
 60. 2038-2039  
 61. 2040-2041  
 62. 2042-2043  
 63. 2044-2045  
 64. 2046-2047  
 65. 2048-2049  
 66. 2050-2051  
 67. 2052-2053  
 68. 2054-2055  
 69. 2056-2057  
 70. 2058-2059  
 71. 2060-2061  
 72. 2062-2063  
 73. 2064-2065  
 74. 2066-2067  
 75. 2068-2069  
 76. 2070-2071  
 77. 2072-2073  
 78. 2074-2075  
 79. 2076-2077  
 80. 2078-2079  
 81. 2080-2081  
 82. 2082-2083  
 83. 2084-2085  
 84. 2086-2087  
 85. 2088-2089  
 86. 2090-2091  
 87. 2092-2093  
 88. 2094-2095  
 89. 2096-2097  
 90. 2098-2099  
 91. 2100-2101  
 92. 2102-2103  
 93. 2104-2105  
 94. 2106-2107  
 95. 2108-2109  
 96. 2110-2111  
 97. 2112-2113  
 98. 2114-2115  
 99. 2116-2117  
 100. 2118-2119  
 101. 2120-2121  
 102. 2122-2123  
 103. 2124-2125  
 104. 2126-2127  
 105. 2128-2129  
 106. 2130-2131  
 107. 2132-2133  
 108. 2134-2135  
 109. 2136-2137  
 110. 2138-2139  
 111. 2140-2141  
 112. 2142-2143  
 113. 2144-2145  
 114. 2146-2147  
 115. 2148-2149  
 116. 2150-2151  
 117. 2152-2153  
 118. 2154-2155  
 119. 2156-2157  
 120. 2158-2159  
 121. 2160-2161  
 122. 2162-2163  
 123. 2164-2165  
 124. 2166-2167  
 125. 2168-2169  
 126. 2170-2171  
 127. 2172-2173  
 128. 2174-2175  
 129. 2176-2177  
 130. 2178-2179  
 131. 2180-2181  
 132. 2182-2183  
 133. 2184-2185  
 134. 2186-2187  
 135. 2188-2189  
 136. 2190-2191  
 137. 2192-2193  
 138. 2194-2195  
 139. 2196-2197  
 140. 2198-2199  
 141. 2200-2201  
 142. 2202-2203  
 143. 2204-2205  
 144. 2206-2207  
 145. 2208-2209  
 146. 2210-2211  
 147. 2212-2213  
 148. 2214-2215  
 149. 2216-2217  
 150. 2218-2219  
 151. 2220-2221  
 152. 2222-2223  
 153. 2224-2225  
 154. 2226-2227  
 155. 2228-2229  
 156. 2230-2231  
 157. 2232-2233  
 158. 2234-2235  
 159. 2236-2237  
 160. 2238-2239  
 161. 2240-2241  
 162. 2242-2243  
 163. 2244-2245  
 164. 2246-2247  
 165. 2248-2249  
 166. 2250-2251  
 167. 2252-2253  
 168. 2254-2255  
 169. 2256-2257  
 170. 2258-2259  
 171. 2260-2261  
 172. 2262-2263  
 173. 2264-2265  
 174. 2266-2267  
 175. 2268-2269  
 176. 2270-2271  
 177. 2272-2273  
 178. 2274-2275  
 179. 2276-2277  
 180. 2278-2279  
 181. 2280-2281  
 182. 2282-2283  
 183. 2284-2285  
 184. 2286-2287  
 185. 2288-2289  
 186. 2290-2291  
 187. 2292-2293  
 188. 2294-2295  
 189. 2296-2297  
 190. 2298-2299  
 191. 2300-2301  
 192. 2302-2303  
 193. 2304-2305  
 194. 2306-2307  
 195. 2308-2309  
 196. 2310-2311  
 197. 2312-2313  
 198. 2314-2315  
 199. 2316-2317  
 200. 2318-2319  
 201. 2320-2321  
 202. 2322-2323  
 203. 2324-2325  
 204. 2326-2327  
 205. 2328-2329  
 206. 2330-2331  
 207. 2332-2333  
 208. 2334-2335  
 209. 2336-2337  
 210. 2338-2339  
 211. 2340-2341  
 212. 2342-2343  
 213. 2344-2345  
 214. 2346-2347  
 215. 2348-2349  
 216. 2350-2351  
 217. 2352-2353  
 218. 2354-2355  
 219. 2356-2357  
 220. 2358-2359  
 221. 2360-2361

ઠાઈ દિંદુ ગયો નહોતો. એ દેશ તદ્દન અપરિચિત હતો. ઠાઈ ઠાઈ ચીના મુંબઈમાં હતા. તેમની સાથે પ્રસંગ પાડી તેણે ચીનને લગતી કેટલીક હકીકત મેળવી લીધી. એનું નિઝાસુ મન ચીનની સફર કરવા ખેંચાયું. સર્માંસળધી અને કુટુંબીઓની સલાહ પૂછી, તો એવા અભણા દેશમાં એકલા જવાની સૌ ના પાડવા લાગ્યા. ચીન દેશ તે વખતે દુનિયાપાર ખારે બચંકર લાગતો હતો. એની ઓ ઠાઈ રીતે રળ આપતી નહોતી. ચીન જવાની તારાચંદને લગતી લાગી હતી, પરંતુ કુટુંબના વિરોધથી બે વરસ નીકળી ગયાં.

હેવટે ચાલુ સમજવટથી એને રળ મળ્યા. એ વહાણમાં બેસી કલકત્તે આવ્યો. ત્યાંથી અંગ્રેજ વહાણ મળ્યું તેમાં બેસીને ચીન તરફ રવાના થયા. સાથે એક દિમિતવાન ધાડી નોકર હતો. વહાણમાં રસોઈ પાણી ખારે ચોતાની સમવડ જુદી કરી લીધી હતી. રરતામાં તોશાન નડ્યું. મોટા ધડાકા સાથે વિજળી થવા લાગી. પવન સાથે વરસાદ પણ આવ્યો. છીછીઆરા પવનને લીધે સમુદ્રમાં વાવાઝોડું ઉમટ્યું. વટોળીઆમાં વહાણની મતિ બંધ નેવી થઈ પડી. મોટાં દાધી નેવડાં મોળંગો તથ્યખયાની પેઠે વહાણને આમતેમ ફેંકવા માંડ્યાં. ચારે તરફ મોળંગોના ખારથી વહાણ દગની પેઠે હુલ્લવા લાગ્યું. ચારે તરફ ચારે મળંગો ને વિજળીના ઝગઝગ થવા લાગ્યા. છીછીઆરો પવન વાવા લાગ્યો. વહાણનો કપ્તાન અનુભવી હતો, છતાં આવા બચંકર ઝંઝાવાત સામે એનું શું જળા? એણે વહાણને જમ્યાવવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા.

તોશાન નેવું જલદી આવ્યું હતું હતું તેવું જ જલદીથી બંધ થઈ ગયું. ને સાગરમાં તાંડવ નૃત્ય ચાલ્યું હતું તે દવે સાંન થઈ ગયું. જર્વન નેવડાં મોટાં મોળંગ દવે સાદા સ્વરૂપને ધારણ કરવા લાગ્યાં. વહાણ પચાડું હતું પણ જમી ગયું. એના સડો,



આખા દેશમાં એક ભાષા, એક જાતના લોકો, એક સામ્રાજ્ય અને એક સમ્રાટ હતા. લોકો અતિશય ઉલ્લેખી હતા, પરંતુ જૂના રીતરિવાજોને ચોવટથી વળગી રહેનારા હતા. જૂના વિચારોમાં સુધારો ન કરવાનો ઉપદેશ એમને મળ્યો હતો, યુરોપિયન સુધારા તરફ એમને ખુલ્લા હતી.

ચીનાઓ સુસંસ્કૃત પ્રજા હતા. એમણે દરેક દિશામાં જૂલકાળમાં મોટી પ્રગતિ કરી હતી. પુસ્તકો છાપવાનાં બીજાંઓ અને મુદ્રણશયોની શોધ એમણે સૌથી પ્રથમ કરી હતી. ચીનાઓએ જ પ્રથમ દારૂઓ અને તોપો શોધી હતી. એમણે જ ચાહના છોડવા વાળા હતા. જન્મતની બીજ અનેક શોધો ચીનાઓએ કરી હતી. અનેક પ્રકારના ડુંભરો-રેશમ વસ્ત્રો, ચીની વાસણો બનાવવાં, સુંદર કળાધુક્ત ચિત્રો ચિતરવાં વિગેરે ચીનાઓએ બારે પ્રગતિશીલ પ્રવૃત્તિઓની દર્શનાત કરી હતી. પાંચ હજાર વર્ષોની પ્રાચીન એમની સુસંસ્કૃતિ હતી. યુરોપ જ્યારે અત્યંત અધિકાર અને અજ્ઞાનમાં દૂબળું હતું ત્યારે ચીનાઓએ સુધારાની જિંદગી સંસ્કૃતિ બોમવી હતી. એક પછી એક મહાન સમ્રાટોએ ચીનને અત્યંત શ્રેષ્ઠ સ્થાને મુક્યું હતું. ચીની પ્રજાએ કોઈપણ સામ્રાજ્ય કરતાં હાંબા સમય સુધી સુખ-શાંતિ અને સમૃદ્ધિ બોમવ્યાં હતાં. સાહિત્ય-સંગીત વગેરે લલિત કળાઓમાં ચીન વિકાસવાન હતું.

મંચુ રાજવંશીઓના હાથમાં ચીન પહોંત પડ્યું હતું. એમણે ચીનની પ્રજાને મુલાખીમાં રાખવા માટે ચોટલીઓ અને સ્ત્રીઓના પમ નાના રાખવાની પ્રથાઓ દાખલ કરી હતી. ચીનમાં અરીસા દાખલ થયું હતું. પરંતુ ચીનો દાખલ થયા હતા. મીઠાની માફક પરંતુ ચીનોએ ચીનને શોધી ખાવા માટે બારે પેરવીઓની દર્શનાત કરી હતી. ચીનાઓમાં એવી માન્યતા હતી કે વડીલોની કૃતિઓમાં





વ્યાપક હતી. પોતાનો વેપાર કરવા ઉપરાંતનો સમય સાધુઓની સાથે ગાળવા માંડ્યો.

જેનું ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મમાં એમને ઘણું સામ્ય જણાયું. બંનેના તત્ત્વજ્ઞાનો અને મૂળતત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં બાહ્ય સમાન ભાવ પુષ્કળ જોવામાં આવ્યો. બંને અહિંસક ધર્મ હતા, બંનેમાં નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તોનો સમન્વય હતો. બંનેમાં પૂજા, પાઠની ક્રિયાઓ હતી. બંનેમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો અને શુદ્ધો હતા. બંનેમાં પૂર્વ ઠંથાઓનું વિચારણ સાહિત્ય હતું. બંનેએ મનના અને હૃદયોના સંયમ પરત્વે મોટું મહત્ત્વ આપ્યું હતું. બંને ધર્મમાં વિધિઓને, વસ્ત્રોને, જાતિભેદોને તિરસ્કારે છે. એ બધું સમગ્ર તારાયંદ આશ્ચર્ય પામ્યા. હિંદમાં એ સમયે બૌદ્ધ ધર્મનો લોપ થયો હતો. પુસ્તકો કે સિદ્ધાન્ત સમજાવનાર કોઈ નહોતા. તેણે ત્રણ વરસ ચીનમાં ગાળ્યાં.

કુટુંબમાં કોઈ કારણ બનવાથી તારાયંદને પાછું આવવું પડ્યું. મુંબઈમાં આવી બારેક માસ રહ્યા. ચીનમાંથી તેઓ નાણું કમાઈ આવ્યા હતા—જે કે અતિ ધનવાન નહિ, પણ સમૃદ્ધ રિયતિ હતી. મુંબઈમાં તેઓ બાર માસ રહ્યા, પરંતુ એમનું મન તો ચીનમાં ચોંટ્યું હતું. ચીનમાં એમને બૌદ્ધ ધર્મનું જ્ઞાન વધારે પ્રમાણમાં મેળવવાની સગની લાગી હતી. આથી પોતાના ધંધા અને કુટુંબનો ચોક્કસ જવાબદારી કરી ફરી તેઓએ ચીનનો માર્ગ લીધો. એક અંગ્રેજ વેપારી વલ્લભ ઉપર ચીને ત્રણ માસે જેમદાસ હત્યો. મુંબઈથી બીજી વખત તા. ૨૦મી જુલાઈ ૧૮૧૪ ના રવાના થયા હતા.



"ચુરશી ! એક નામ વિનાંતિ છે. "

" વત્સ ! શું છે ? કહી નાંખ. "

"ચુરો, પ્રભુશી મહાવીરસ્વામી છુદની પેઠે મહાનુ વિભૂતિ હતા, એઓ પણ જન્મતના કુઃખો કાપવા જન્મ્યા હતા. મેં એમના જીવન અને ભોધવચનોની આપની પાસે અનેક વાર વાતો કરી છે. તેમનું જીંડું અને સુક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાન, જીવ્યો સંયમ અને સર્વશુભ્યં, એમનો મહાનુ વિભૂતિ તરીકે ઇતિહાસ, ધર્મત્રયોને પાને પ્રકાશે છે. આપણા હોનાનના તે મહાનુ મંદિરમાં તેમની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવીએ તો ? આવાં સત્કાર્યોમાં સહકાર આપવો એ તમારા જેવા મહાપુરુષોનું કામ છે."

ધર્મચુર વિચારમાં પડી ગયા. પા કલાક પછી તેમણે ધીરે-હિંમતે અવાજે કહ્યું :

" હું તારી પાસેથી એ મહાનુ તીર્થ કરની હકીકતો સમજ્યો છું. તે પ્રમાણે નિશંસય એ જન્મતના કલ્યાણકર્તા હતા, પરંતુ આ કાર્ય નવીન અને મહત્વતાભરેલું છે. એમાં છુદ સંય, સાધુઓ અને રાજ્યસત્તાની સંમતિ જોઈએ. એકલી ભારી સંમતિ બસ નથી."

" ચુરો, આપ આખા કંતાનમાં-અરે ઉત્તર ચીનમાં સૌથી મહાનુ મહંત છો. આપના હિંમત આચાર, વિદ્વતા, દૃઢવ્ય, મહાનુ અધિકારથી આપ સૌને પૂજનીય છો. આપના લાખો અનુયાયીઓ છે. આપ જ આ કામ ન લેપાડો ? મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. આદરસના સહવાસમાં આ એક જ વર માગું છું. "

" બદ, તારું કલ્યાણ થાઓ. હું પેરવી કરીશ. "

પુનઃમને દિવસે મોટા સંય બરાબો. મોટા અધિકારીઓ,



